

1582

2

WAARDERING
VAN
CARTOONS

EEN EMPIRISCH - PSYCHOLOGISCHE STUDIE

A. PRENT

WAARDERING VAN CARTOONS ———
EEN EMPIRISCH-PSYCHOLOGISCHE STUDIE

PROMOTOR : PROF. DR. G. BRENNINKMEIJER
COREFERENT: DR. A. H. BOON VAN OSTADE

WAARDERING VAN CARTOONS

Een empirisch-psychologische studie

PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DE GRAAD VAN DOCTOR IN DE SOCIALE
WETENSCHAPPEN AAN DE KATHOLIEKE UNIVERSITEIT TE NIJMEGEN,
OP GEZAG VAN DE RECTOR MAGNIFICUS MR. W.C.L. VAN DER GRINTEN,
HOGLERAAR IN DE FACULTEIT DER RECHTSGELEERDHEID,
VOLGENS BESLUIT VAN DE SENAAT IN HET OPENBAAR TE VERDEDIGEN OP
VRIJDAG 29 JANUARI 1971
DES NAMIDDAGS TE TWEE UUR

door

ALBERT PRENT

geboren te Gasselte.

OFFSET P. Hendriks

Eindhoven.

Vooraf.

Veel dank aan de
talloze DAF-medewerkers
die mij geholpen hebben
bij het verzamelen van de
gegevens.

In het bijzonder dank ik
Mia Thea Hilleke Joke
Eelco Martijn Jeroen
Frans Henk Leo I Leo II
Petrus en Paulus

voor hun sensitiviteit, tolerantie.

Een belangrijk deel van dit onderzoek
is tot stand gekomen onder supervisie
van Aad Boon van Ostade. Zijn inspirerende
invloed, aantekeningen en opmerkingen zijn mij
een grote steun geweest.
Voor zijn bereidwilligheid dank ik hem oprecht.

INHOUD

1.	Inleiding	1
1.1.	Waardebeleving; waardering	1
1.2.	Cartoons	2
1.3.	Cartoon-waardering	3
1.4.	Werkwijze in deze studie	4
2.	Literatuuronderzoek	6
2.1.	Inleiding	6
2.2.	Beschouwingen	6
2.2.1.	Humor en contrastwerking	6
2.2.2.	Humor en aethetica	9
2.2.3.	Humor en intelligentie	11
2.2.4.	Humor en cynisme	11
2.2.5.	Humor en absurditeit	12
2.2.6.	Humor en het onverwachte	14
2.2.7.	Humor en spel	15
2.2.8.	Humor en distantie	16
2.2.9.	humor en sociale aspecten	18
2.3.	Empirische onderzoeken (literatuur)	18
2.4.	Verwachtingen	21
3.	Vooronderzoek	22
3.1.	Doel	22
3.2.	Methode en instructie	22
3.3.	Proefgroep	23
3.4.	Materiaal: cartoons	23
3.5.	Verwerking van de gegevens	27
3.6.	Resultaten (categorien)	28
3.6.1.	Differentiatie	32
3.6.2.	Samenvatting	34
3.7.	Samenhang tussen literatuur en vooronderzoek	34
3.8.	Conclusies, discussie	45
4.	Hoofdonderzoek	49
4.1.	De gestelde verwachtingen	49
4.1.1.	De eerste verwachting	49
4.1.2.	De tweede verwachting	50
4.2.	Procedure (proefpersonen, materiaal)	53
4.3.	Analyse-methode	56
4.4.	Toetsing van werkhypothese 1	59

4.5.	Toetsing van werkhypothesen 2a. en 2b.	61
4.5.1.	Toetsing van werkhypothese 2a.	61
4.5.2.	Constructie van de cartoon-vragenlijst	77
4.5.3.	Toetsing van werkhypothese 2b.	61
4.6.	Toetsing van werkhypothese 2c.	82
4.6.1.	Relevante persoonlijkheidsaspecten	82
4.6.2.	Bedrijfsbeoordelingen	84
4.6.2.1.	De problematiek van het beoordelen	84
4.6.2.2.	De beoordelingsaspecten	87
4.6.2.3.	Controle op halo-effect	88
4.6.2.4.	Bewerking van de beoordelingen	93
4.6.3.	Verwachtingen	98
4.6.4.	Resultaten	100
4.6.5.	Samenvatting toetsing werkhypothese 2c	102
5.	Conclusies en perspectief	103
6.	Discussie	104
7.	Samenvatting - Summary	106
8.	Literatuur	
9.	Bijlagen	

1. INLEIDING

Vanaf de Oudheid tot heden is humor onderwerp van studie geweest. Er zijn zowel publikaties verschenen met een min of meer systematische opzet als verhandelingen waarin humor slechts fragmentarisch werd besproken.

Over het algemeen plaatsten de auteurs de humor in het kader van hun filosofie of aethetica. In beide gevallen ging men uit van de subjektieve beleving, die men generaliseerde. Veel later is men begonnen met empirisch, meer objektief gericht onderzoek, ofschoon dikwijls onvoldoende kritisch uitgevoerd.

Wij zullen trachten een methodisch beter gefundeerd onderzoek op te zetten, waarbij wij rekening houden met de moderne opvattingen in de persoonlijkheidspsychologie.

1.1. Waardebeleving, waardering

Ons uitgangspunt is, dat humor op verschillende wijzen wordt beleefd resp. gewaardeerd. Humor is een persoonlijke stellingname. Humor-beleving is een functie van persoon en situatie. De humoristische situatie ontstaat vanuit een persoonlijke, typische geaardheid. Als twee mensen lachen om een humoristisch voorval, kan hun beleving van de pointe een verschillende oorsprong hebben. Om de innerlijke beleving zichtbaar te maken zullen wij ons richten op de beantwoording van de vraag naar "waardering". Dit te meer omdat in de waarderingsuitspraak de verschillende belevingsaspecten duidelijk naar voren komen, zoals wij later zullen aantonen. Een beleving is een complex psychisch gebeuren, waarvan wij met het oog op het doel van onze studie slechts schematisch het belangrijkste zullen weergeven.

Waardering, als veruiterlijking van beleving, is een vorm van gedrag, die gebaseerd is op een exploratie en inventarisatie van waarden. Er is sprake van waarde, als iemand zijn voorkeur kenbaar maakt over objekt, eigenschap of opvatting op grond van het inzicht dat het goed, juist

of wenselijk is.

Waarderen is beoordelen, vergelijken aan de hand van persoonlijke normen. Het hangt samen met kennis, gevoelens, met het vermogen te beslissen, met het cultuurpatroon waarin men leeft. Het heeft een persoonlijk, arbitrair karakter, afhankelijk van eigen waardenhiërarchie, prioriteitschema.

Aan het verschijnsel "waarde" in de gedragswetenschappen kan men de volgende momenten onderscheiden:

1. een affektief moment, samenhangend met aantrekking of afkeer
2. een cognitief moment, in de vorm van voorstelling, opvatting, oordeel, kritiek
3. een conatief moment, gericht op een bepaling of beslissing t.a.v. alternatieven
4. een normatief moment, gebaseerd op een min of meer constante maatstaf.

1.2. Cartoons

Wij hebben ons voor de bestudering van humorbeleving beperkt tot de cartoon als medium. Dit biedt naar onze mening de beste mogelijkheid tot snelle, gemakkelijke en controleerbare registratie van belevingen. In de waardering van cartoons spelen bovengenoemde momenten een rol. Toch zullen wij nog enige nuancering aanbrengen met het oog op later noodzakelijke operationalisaties. Vanuit de beoordelaar van cartoons gezien, komen deze momenten als volgt naar voren:

1. het waarderen van cartoons is een kwestie van zich affektief engageren met de voorstellingen en gebeurtenissen die de inhoud van de cartoon vormen. De beoordelaar kan zich door zijn affektiviteit laten meevoeren, als het ware met de stroom der cartoon-beelden mee, zonder veel markante structurering
2. het waarderen komt tot stand door kritische distantie tot de dingen. De beoordelaar neemt een standpunt in, gaat selectief te werk en structureert. Hij geloof

niet zonder meer wat hij ziet en wil de cartoonin-
houden onder controle houden. Zijn oriëntatie is
overwegend cognitief

3. de beoordelaar heeft oog voor de verschillende facet-
ten, mogelijkheden, ambigue momenten, die zich op de
cartoon voordoen, en zal trachten een evenwicht te
vinden tussen cartoonbeeld en eigen persoonlijkheidsplan. 7
Dat laatste richt zich op mogelijkheden tot zelfrealisatie
Hij streeft naar een integratie van objekt en subjekt.
Aktief bepaalt hij positie temidden van alternatieven
(accent op conatieve oriëntatie)

4. het waarderen is een kwestie van normbesef met betrek-
king tot maatschappij, moraal, kultuur.

De beoordelaar heeft zijn opvattingen over menselijke
verhoudingen, aesthetica, religie etc. en waardeert
naar rato daarvan.

Ten aanzien van cartoons kan dit zich uiten in de op-
merkingen "zo hoort het" of "zo hoort het niet".

Van de kant van de cartoons gezien, springen de volgende
punten naar voren:

1. de cartoon is een ambigu gestructureerd kijkspel, dat
door het oplossen van prikkelende tegenstrijdigheden
ontspanning verschaft
2. de cartoon is een vorm van kunst, of er nu sprake is
van een karikatuur of niet. Als uitingsvorm kan hij
kreatieve momenten inhouden
3. de cartoon verwijst naar een idee, een opvatting, een
visie op het leven. Hij brengt gedachten en gevoelens
over en is daardoor een vorm van kommunikatie.

1.3. Cartoonwaardering

Het bovenstaande overziende stellen wij, dat cartoon-
waardering een funktie is van aanpassing aan twee werelden
tegelijk: die van symbolische en die van pictoriale
momenten. De mens streeft in het ambigue spanningsveld
van symboliek en cartoonbeeld naar oplossing, die hij
bereikt door herkenning van waarden.

De cartoonwaardering is een uitspraak, waarin de "clou" het uitgangspunt vormt. De "clou" is snijpunt van sub-
jekt en objekt. De opzet van de cartoonist is vermeld als de beoordelaar de clou herkent en waardeert. De
cartoon-ontwerper geeft een doorsnede van het menselijke bestaan in een specifieke vorm, die door de kijker waar-
derend "ontdekt" wordt. De ene mens herkent de andere en lacht of tragiek, konflikt, tegenspraak of dwaasheid,
vooral als de herkenning een onverwacht, puntig, flit-
send moment heeft.

De waarde van de cartoon is des te groter naarmate hij
meer vrijblijvend speelt met de kijker. Ook zal de waarde
van de cartoon toenemen wanneer de cartoonist meer
kreativiteit, originaliteit en scherpte van opmerking-
gave hierin heeft neergelegd.

Tenslotte zal de cartoon door menselijke diepte of groot-
heid van idee of maatschappelijke achtergrond aan kracht
winnen. Dat de waardering van cartoons in de praktijk
volkomen parallel zal lopen met de door ons schematisch
opgezette oriëntatie, lijkt niet waarschijnlijk. Wij
zullen ten aanzien van de reacties op cartoons een ter-
minologie moeten gebruiken, die meer aangepast is aan
de konkrete uitspraken.

1.4. Werkwijze in de studie

Bij het zoeken naar karakteristieke verschillen in waar-
dering van humor is de volgende werkwijze gekozen.

Vooreerst zullen wij ons oriënteren door middel van de
literatuur. Enkele relevante humor-aspekten zullen hierin
naar voren komen. De literatuur zal uitmonden in een
aantal factoren, die wij in grote lijnen zullen terug-
vinden in de resultaten van de vooronderzoek.

Het vooronderzoek heeft tot doel de verschillende waar-
deringsreacties op cartoons empirisch te exploreren.

In interviews (naar aanleiding van cartoon reacties) zal
de proefpersoneel gevraagd worden hun waarderingsuitspraken
te geven, waarna deze uitspraken zullen worden

relateren zij met het oog op hun beverkbaarheid.
In het hoofdonderzoek zullen de verwachtingen, die naar
aanleiding van literatuur- en vooronderzoek zijn ge-
steld, worden getoetst.

2. LITERATUUR-ONDERZOEK

2.1. Inleiding

Met behulp van het literatuur-onderzoek trachten wij aan te tonen dat humor te onderscheiden is in verschillende aspecten. Wij zullen niet uitpuittend te werk gaan, maar ons noodzakelijk richten op die aspecten, die voor onze studie relevant zijn, dat wil zeggen die in humor-beleving, c.q.- waardering een aanwijsbare rol spelen. Het is dienstig, hier te wijzen op een verschil tussen "humor" en het "komische", zij het dat wij dit slechts schetsmatig releveren. Beide geven weliswaar een prikkelend perspectief van de ambigue werkelijkheid. Humor richt zich tolerant, kritisch-geëngageerd op een wereld achter de dingen en is gerelateerd aan algemene, eeuwige waarden. Het komische richt zich meer op incidentele, bijkomstige en zelfs kunstmatig tot stand gekomen situaties. Het komische kan door veredeling echter een hoog niveau bereiken. Met het oog op onze studie zullen wij de term humor gebruiken in de zin van het grappige, het lachwekkende.

Het literatuur-onderzoek is bovendien bedoeld als middel om te komen tot het opstellen van enkele verwachtingen. Wij kunnen onze literatuur-oriëntatie indelen in beschouwingen en empirische bijdragen.

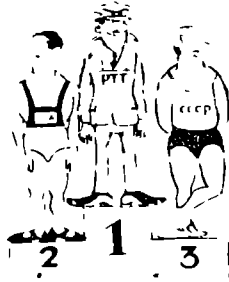
2.2. Beschouwingen

2.2.1. Humor en contrastwerking

Vele auteurs hebben aandacht besteed aan contrastwerking, die naar hun mening de kern vormt van de humor-beleving. Voor onze studie is het van belang aan de contrastwerking de affektieve, cognitieve, conatieve en normatieve aspecten te onderscheiden.

Humor kan men opvatten als een functie van aanpassing aan twee werelden, die van idee en die van realiteit. Humor kan ontstaan als er een controverse tussen voorstelling en werkelijkheid

wordt opgelost.

Voorbeeld van contrast-
werking.

Controverse tussen idee en
werkelijkheid.

Tegengestelde factoren verzoenen zich met elkaar, maar onder bijzondere omstandigheden. Voor een humoristisch contrast is nodig dat het op een behoorlijk intelligentieniveau ligt, dat de reagerende mens openstaat voor de vrolijke noot en dat hij in de pointe de mens herkent in zijn onvolkomenheid.

Humor is des te groter als hij optreedt bij de mens die zichzelf meer relativeert, die een contrast ziet tussen wat hij zou willen zijn en wat hij is. Contrastwerking is een van de aspecten, die bij vrijwel iedere auteur een belangrijke plaats inneemt bij de behandeling van de humor. Sommige schrijvers hebben zich zelfs voornamelijk op de contrastwerking verlaten, zoals Lipps en Bergson. Trouwens contrastwerking als faktor doortrekt gewoonlijk de andere aspecten van de humor en duikt in allerlei vormen op. B.v.: een absurditeit zonder enige vorm van contrast is niet mogelijk. Generaliserend kan men stellen, dat in de humor van contrast sprake is, wanneer twee of meer factoren tegenover elkaar staan en wel zodanig, dat er bij de waarnemende mens een ambigue spanning optreedt. Deze spanning ontstaat niet zonder meer door een tegenstelling naar willekeur,

maar behoeft een intermenselijke kant (een sociale situering, een morele achtergrond). Als deze spanning opgelost wordt, ontstaat er een acuut lustgevoel. Men kan in deze bevrijding lachend, glimlachend zijn beleving c.q. waardering kenbaar maken. De oplossing van contrastwerking naar een ontspanning kan een ontmaskering zijn van de façade van een prikkelende dubbelzinnigheid.

Het werkelijke beeld van mens, situatie, maatschappelijke verhouding wordt kenbaar gemaakt op een speciale wijze. Dit speciale is meestal bepaald door het plotselinge karakter, de doorbraak, waarmee een pointe of clou zich opdringt.

Jean Paul Richter (Vorschule der Aesthetik, 1935, par. 29) laat het komische voortvloeien uit het contrast tussen de rede en de eindigheid der dingen. Hier bestaat het gevaar van een tamelijk eenzijdige behandeling van het onderwerp, waarbij nog komt de romantisch filosofische kleur van opvatting.

In de vorige eeuw sprak men over een contrast tussen volmaaktheid en onvolmaaktheid. Men wees weliswaar op de relativiteit der aardse dingen, maar gewoonlijk was de stellingname nogal globaal, abstrakt, en steunde men vooral op esthetische opvattingen.

Belangrijk is in welke context, in welke menselijke situatie humor zich afspeelt. De meeste schrijvers zeggen te weinig over de houding van de totale persoonlijkheid. Gewoonlijk zijn de opmerkingen (en dit geldt mede voor die van Baldensperger) onvoldoende gemotiveerd: een en ander mist vooral de menselijke achtergrond, waartegen de prikkelende ambiguïteit zich afspeelt. Jünger spreekt van "Unangemessenheit der Provokation" (1948), waarmee hij bedoelt een situatie

waarin oorzaak en gevolg in een prikkende wan-
verhouding tot elkaar staan.

Renouvier verbijdt contrastwerking met het onver-
wachte moment, dat aan deze contrastwerking meer
reliëf geeft.

Wij hebben gezien dat contrastwerking een humor-
faktor is, die door zijn algemeenheid niet bruik-
baar is voor onze empirische studie.

Wij moeten ons richten op meer specifieke factoren,
die hierbij een integrerende rol spelen; de per-
soonlijkheid reageert met zijn affektieve, cog-
nitieve, conatieve en normatieve waarden, zoals
wij hierna zullen aantonen.

2.2.2. Humor en aethetica

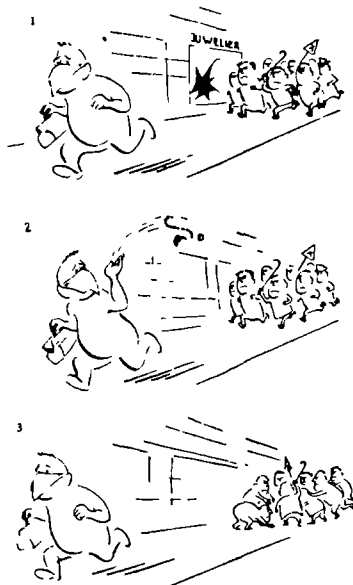
In de oudheid zien wij de contrastwerking optreden
vooral in de aethetica. De Griekse komedie is
hierdoor geïnspireerd. Het ideaalbeeld van het
"schone" is een waarde, tegen de achtergrond waar-
van de menselijke onvolmaaktheid wordt afgewogen.
Plato (in Philebus) en Aristoteles (in Poetika)
geven aan, dat er een komische reactie kan ont-
staan bij het waarnemen van een lelijkheid, een
misvorming van de andere mens. Een en ander wordt
afgemeten aan het schoonheidsideaal van de Grieken.
Overigens zeggen de schrijvers dat het gelach dat
hierbij ontstaat zeker geen boosaardig karakter
heeft. Cicero is minder onschuldig dan zijn voor-
gangers en spreekt al van derisio = uitlachen,
dat een cynisch karakter heeft.

In Meyer's Lexicon (1859) blijkt het komische een
aesthetisch begrip te zijn. Met name het komische
is in staat het verhevene ten val te brengen, met
andere woorden: niet het louter lelijke wordt be-
lachelijk gemaakt, maar het verhevene (als summum
van het schone) wordt gerelativeerd.

Ook in deze tijd wijst men in dit verband nog steeds
op het schoonheidsideaal (Jünger 1948). Een karikatuur

heeft de verdienste, dat hij uit passie voor de
schoonheid het lelijke in een komische situatie
zichtbaar maakt.

De Duitse aesthetisch gekleurde spekulaties heb-
ben een nogal eenzijdig beeld gegeven van humor.
Zij behandelen te zeer de schoonheid, waardoor
de waarheid onvolgroeid achter blijft. Een van
de aspekten die "rede naar voren treedt naast de
aesthetica is het moraliserend karakter:
"ik ben beter dan hij" of "ik houd mij aan de
normen, hij niet" (waarvoor hij gestraft wordt).

Voorbeeld uit de moraliserende
sfeer.

Ontmaskering van "strijders"
tegen het onrecht.

Naast momenten uit de conatieve sfeer ("zich stellen boven de ander") vinden wij affektieve momenten ("aangedaan zijn door de schoonheid") en normatieve momenten (opmerkingen met een moraliserende strekking). Waardebelevingen van een cognitief karakter spelen in humor en aethetica geen relevante rol.

2.2.3. Humor en intelligentie

Kontrasten waarnemen zonder intelligentie-structurering is niet mogelijk. Er zijn auteurs, die de snelheid en beweeglijkheid van geest in verband gebracht hebben met waardering van humoristische situaties. Bergson (1900) stelt duidelijk dat het komische zich richt op de zuivere intelligentie. Delage (1919) wijst op een komische beleving, die ontstaat als er zich een disharmonie openbaart tussen oorzaak en gevolg. Voor Maier (1932) heeft het lachwekkende een beperkte logica, binnen zekere grenzen is het logisch. Een plotselinge ommekeer in een configuratie, een verrassende wending die de voorafgaande feiten logenstraffen of ontzenuwen, zullen voor de logische denker lang niet altijd aanvaardbaar zijn. Hij kan niet aksepteren, dat een situatie slechts gedeeltelijk of tijdelijk waar is. De intelligentie speelt een rol in humor, een rol, die wij later ook zullen tegenkomen in de vraag naar de externe validiteit.

Het is duidelijk dat het cognitieve aspect een relevante plaats inneemt in bovenstaande opvattingen, gewoonlijk treedt het echter op naast andere waarderingsaspecten.

2.2.4. Humor en cynisme

Door de eeuwen heen heeft het cynisme een grote rol gespeeld in de humor-literatuur.

De opvattingen van Plato en Aristoteles, die een aethetisch uitgangspunt hebben, richten zich op

het aspekt van superioriteit van de waarnemer en inferioriteit van het waargenomene, overigens niet boosaardig bedoeld. Het humoristisch plezier ontstaat bij het aanschouwen van leed bij de ander. Het hangt samen met het streven naar de wens zich te verheffen boven de ander. Iemand van een voetstuk halen, iemand zijn waardigheid ontnemen schenkt genoeg, maar wordt pas humoristisch als het gebeurt in een sfeer van behoorlijk geestelijk leven.

Voorbeeld van cynisme.

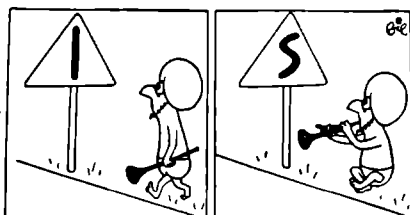
In onze tijd heeft Grotjahn (1966) er op gewezen, dat de komische situatie gekenmerkt wordt door een slachtoffer dat ontdean is van autoriteit en waardigheid, waardoor bij de waarnemende partij een gevoel van superioriteit ontstaat. Ook het aspekt "cynisme" kan afgeleid worden van een contrastwerking, met dien verstande, dat de uiting van een tegenstelling tussen de ene mens en de andere een cynische, afbrekende toon heeft. Wij zien hier voornamelijk een conatief aspekt (streven om meer te zijn dan de ander) in de humoristische waardebeleving.

2.2.5. Humor en absurditeit

Het surrealisme heeft ook op de humor zijn invloed uitgeoefend. Het absurde in de humor is een bijna karikaturale overdrijving van het dagelijks leven

door middel van een mogelijk gemaakte onmogelijkheid. Door het spel der mogelijkheden en onmogelijkheden stootte men op nieuwe konfiguraties. Soms neemt de moderne absurditeit de vorm aan van sarcasme of kruipt in de huid van sick jokes of crazy cartoons.

Op zoek naar nieuwe vormen worden allerlei (bijv. sociale) omstandigheden aan de kaak gesteld op absurde wijze. Een en ander leidt echter dikwijls tot een goedkoop (vaak verkommercialiseerd) maniertje.

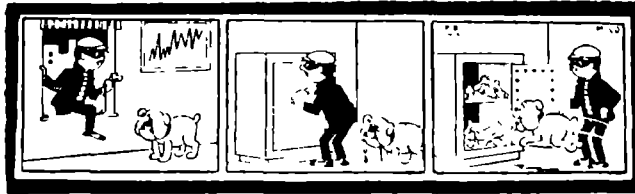
Voorbeeld
van
absurditeit.

Kouwer en Linschoten (1951) wijzen ten aanzien van het absurditeitsaspect op het volgende: "Alleen de mens kan de objecten zien, ook in de aspecten, die niet in concrete situaties gegeven zijn, ja zelfs eventueel onmogelijke of onwaarschijnlijke". Wij kunnen met de aktuele situaties spelen, wij kunnen doen "alsof". Het contrast berust op de feitelijke tegenstelling tussen twee werelden: die van de zekerheid dat iets niet kan, en die van de waarneming dat het bestaat. Voor het waardenen van absurditeiten is een zekere breedheid en beweeglijkheid van geest nodig. Samenhang met intelligentie zal hier naar voren treden o.i. Het is dus ook het cognitieve waarderingsmoment

waarop de nadruk valt. Voor velen zal echter ook het normatieve een rol spelen: voor hen is het absurde te zeer afwijkend van het vertrouwde, van het alledaagse. Het absurde heeft bovendien laten zien dat de mens leeft op meer bestaansniveau's tegelijk.

2.2.6. Humor en het onverwachte

Het contrast moet zich in een bepaalde vorm steken om aan komische kracht te winnen. Eén van deze essentiële vormen is het verrassende, het onverwachte element. Kant beschouwt het lachen als een aandoening, die veroorzaakt wordt door de plotselinge transformatie van een gespannen verwachting in "niets". Er wordt in het komische een spanning opgebouwd, een verwachting gewekt, die plotseling wordt afgebroken door een val naar het alledaagse, naar het onmogelijke, naar het cynische, etc.

Voorbeeld van het onverwachte element.

Verrassing, (verbonden met een lichte vrees) vormt een belangrijke humor-faktor (Schweizer, 1964). Als die vrees ongegrond is, ontstaat er een gevoel van bevrijding. Herhaling kan het onverwachte doden. De mens kan min of meer verrast worden door een pointe; naarmate hij zich reer distantieert t.a.v. eïzen emotie, zal hij zich minder laten verrassen. Naar onze mening is hier vooral sprake van een

affektieve waardebeleving (aangedaan zijn door het plotselinge karakter).

2.2.7. Humor en spel

Het komische heeft vooral kracht gekregen in de spelsfeer. In de oudheid trok men tijdens de Bacchanalia in vrolijkheid rond en deed zich te goed aan drank en dans.

Later werd dit gestileerd, waardoor de komedia ontstond. Deze had een ontspannen, niet boosaardig karakter. Schweizer (1964) achtte de "spielerrische Heiterkeiten" bevorderlijk voor een komische beleving, die voor het overige ook een contrast nodig heeft.

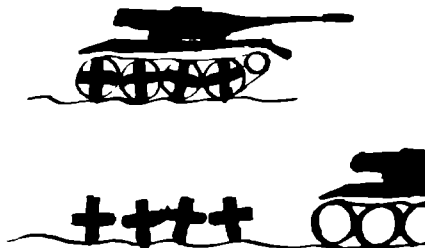

Voorbeeld van het spelelement.

Huizinga (1940) acht het komische eng verbonden met de dwaasheid. Het spel op zichzelf is echter niet dwaas, omdat het buiten de tegenstelling van wijsheid en dwaasheid ligt. Het spel is een mogelijkheid tot avonturen, telkens geeft de wereld een onverwacht geheim prijs, maar er gaat een gespannen verwachting aan vooraf. (zie ook Langeveld, 1964). Speelsheid en onbevangenheid zijn gunstige voorwaarden om cartoons te waarderen, maar dikwijls zien wij dat de speelse beoordelaar van cartoons zich vaak richt op niet-essentiële details (b.v. op de wijze waarop de cartoon getekend is, etc.).

2.2.8. Humor en distantie

Er zijn in deze eeuw auteurs geweest die humor in verband gebracht hebben met de totale persoonlijkheid. Höfding (1918) vooral heeft de humor betrokken op de gehele persoonlijkheid, afschoon hij het aksent legt op het gevoel (hij acht humor een grondstemming). Langeveld vindt de humor niet eenvoudig te klassificeren: een neutrale gestemdheid door een onthouding van stellingname. Louise Omwake (1937) acht de humor op zijn best: een interpretatie van het leven, gebaseerd op tolerantie, op relativering van eigen tekorten. Vernon (1933) spreekt van zelfkennis, die een hoge korrelatie heeft met humor (zie ook Allport 1951). Zelfkennis op zichzelf is niet voldoende voor een humoristische beleving, een belangrijke faktor hierbij is de ambigue houding van engagement en afstand om de situatie in de juiste proporties te beoordelen.

Voorbeeld van distantie.

Engagement met het wereldgebeuren, distantie om de cartoon als vondst te structureren.

Lersch (1966) wijst op het blijmoedige levensgevoel waaruit de humor kan voortkomen. Zonder humor is ieder die te veel gewicht toekent aan de onvolkomenheden van het leven, en aldus geen zin voor relativiteit heeft.

Chorus (1958) merkt nog op, dat humor een zekere distantie veronderstelt ten opzichte van zichzelf: naarmate men zich meer vrijmaakt van zichzelf, is de kans dat men de zaken in de juiste verhoudingen ziet, groter. Ook bij de distantie speelt het dubbelzinnige, ambigue karakter van de situatie een belangrijke rol.

Het is juist het dubbelzinnige, waarom wij lachen. Wij moeten ons dan in een situatie bevinden waarvan de dubbelzinnigheid ons bevreedt, zodat wij er geen raad mee weten, die anderzijds ons niet bedreigt of choqueert. Vooral als wij ons kunnen distantiëren van het dreigende of choquerende karakter van de cartoon zal er meer sprake zijn van humor (en evenwicht in oordeel).

Distantie is een persoonlijkheidshouding van een gekompliceerd karakter dat enerzijds bepaald wordt door tolerantie ten aanzien van zwakheden en onvolmaaktheden van de andere mens, anderzijds door

relativering van eigen gevoelens, inzichten en aspiraties.

Distantie is een houding, een levensfilosofie, die de mens in staat stelt zich te oriënteren naar meer bestaansniveau's tegelijkertijd.

Aan de hand van ons waardenschema menen wij dat distantie opgevat kan worden als een integratie van affektieve, cognitieve, conatieve en normatieve momenten.

2.2.9. Humor en sociale aspecten

Nede onder invloed van de psycho-analyse (Freud, Kris, Reik) heeft de bevrijdende werking van humor aandacht gekregen. De mens kan aan spanningen, conflicten ontkomen op een sociaal aanvaardbare wijze door een humoristische opmerking, een lach of glimlach. Humor biedt een zekere bescherming tegen dreigingen uit de maatschappij, terwijl hij anderzijds in een vorm van opbouwende, corrigerende kritiek een positieve invloed van uitoefenen op de samenleving.

Terwijl men zich tot en met de 19e eeuw vooral richtte op het individu en zijn humorbeleving, bewegen de moderne onderzoekingen zich in de sfeer van solidariteit, van maatschappelijke verhoudingen. In onze studie zullen wij aandacht besteden aan de sociale aspecten van humor, die vooral affektieve en normatieve waarden vertegenwoordigen.

2.3. Empirische onderzoeken (literatuur)

Het onderzoek naar humor-factoren heeft zich eeuwenlang afgespeeld binnen het kader van aethetica of filosofie. Veel theorieën zijn opgesteld, waarvan slechts zeer weinige empirisch gefundeerd zijn.

De laatste jaren echter heeft men het humor-probleem zeer proefondervindelijk benaderd. Gewoonlijk is humor geoperationaliseerd als "waardering van grappige situaties".

Aan standaardisatie van de humor-situatie heeft het doorgaans ontbroken, terwijl ook onvoldoende aandacht is besteed aan het opstellen van hypothesen en het toetsen daarvan.

In het kader van onze studie zullen wij in het kort nagaan welke relevante humor-factoren een rol spelen in het empirisch onderzoek.

In 1807 publiceerden Stanley Hall en A. Allin de resultaten van een enquête (3000 antwoorden). Het ging hier vooral om een beschrijving van allerlei reacties op lachwekkende situaties. Hollingworth (1911) bouwt hierop voort en meent dat reacties op komische gebeurtenissen afhankelijk zijn van temperament, stemming en een zekere mate van spel-zin.

Kambouropoulou (1926) onderzoekt individuele verschillen op het punt van humor en komt tot de volgende oorzaken van lachen:

- cynisme (lachen om tekortkomingen van de ander)
- contrast denkbeeld en werkelijkheid
- plezierige omstandigheid (als de een lacht, lacht de ander ook eerder).

Uit de onderzoeken kan men konkluderen dat het dikwijls gaat om dezelfde aspecten, die gevonden worden. Gewoonlijk worden genoemd: absurditeit, contrast, het onverwachte, cynisme, het onschuldige (zoals dat in het spel naar voren komt). Gaylord Andrews (1943) brengt aan het licht, dat de vorm van de grap niet van belang is. Men reageert vrijwel konstant op iedere komische situatie (die op een bij benadering zelfde niveau ligt). Cattell en Luborsky (1947) hebben in experimenten (grap-pen en projectie-tests) gevonden, dat iedere persoon een voorkeur heeft voor bepaalde soorten van humor. Belangrijk is het cultuurpatroon waarin men leeft, de intelligentie, de emotionaliteit, de bekendheid met de grap of cartoon. Moeilijkheden rijzen er in een dergelijk onderzoek wanneer gezocht wordt naar equivalenten cartoons.

voor persoonlijke of onpersoonlijke factoren in de humor. De een richt zich meer op menselijke humoristische situaties, de ander voelt zich vooral agetrokken tot het zakelijke aspect van een grap of cartoon. Lachen vloeit, volgens Eysenck, voort uit de plotselinge, inzichtelijke integratie van tegenstrijdigheden. Na onderzoekingen met teurstellende interkorrelaties blijkt er één duidelijke humorfaktor naar voren te komen: de reactie, om het materiaal als grappig te waarderen.

In Nederland heeft Fresen (1951) een experiment gedaan met vijf groepen cartoons. Hieruit blijkt o.m. de distantie om de situatie ambigu (dubbelzinnig) en lachwekkend te structureren.

2.4. Verwachtingen

Uit het voorafgaande literatuur-onderzoek blijkt dat humor zich laat demonstreren in een aantal van elkaar te onderscheiden factoren. Dat er verschillen zijn in humor-beleving hangt af van de persoonlijke stellingname, de individuele beleving en waardering van humor-relaties. In het kader van onze studie is te verwachten, dat

1. humor-waardering niet bepaald wordt door een algemere eigenschap in de zin van 'humor-gevoeligheid' of 'zin voor humor'.

2. de belangrijkste onafhankelijke waarderingsaspecten van humor zijn:

- . contrastwerking, die een samenhang heeft met moralisme, intelligentie, aesthetica
- . cynisme
- . absurditeit
- . verrassing
- . speelsheid
- . distantie
- . sociale aspecten.

3. VOORONDERZOEK

3.1. Doel

Alvorens de gestelde verwachtingen te kunnen onderzoeken is het nodig na te gaan hoe humor-waardering, zin voor humor en de genoemde waarderingsaspecten geoperationaliseerd kunnen worden. Het vooronderzoek richt zich op de vraag hoe dergelijke operationaliseringen uitgevoerd worden.

Door middel van individuele interviews zijn de reacties op een aantal cartoons geregistreerd en bewerkt.

Voordat gesproken zal worden over de mogelijke operationaliseringen zullen eerst de opzet en de resultaten van het vooronderzoek behandeld worden.

3.2. Methode en instructie

Aan de proefpersonen worden één voor één 6 cartoons voorgelegd. Vervolgens zal een "open-end" interview een zo breed mogelijke oriëntatie moeten geven over de reacties en uitspraken ten aanzien van de voorgelegde cartoons. Dit interview vindt steeds plaats binnen het kader van een algemeen bedrijfspsychologisch onderzoek.

Om de invloed van het testsituatiegevoel zoveel mogelijk te verzwakken wordt de proefpersonen verzocht mee te werken aan een speciaal onderzoek, waarvan de uitslag geen enkele relatie heeft met het overige psychologisch onderzoek.

De psycholoog stelt bij iedere cartoon de volgende drie vragen aan de proefpersoon:

- a. "Hoe vindt U deze cartoon?"
- b. "Waarin zit nu naar uw mening de clou?"
- c. "Wilt u uw waardering uitdrukken in een cijfer van 1 tot en met 5?" Eén is de laagste, vijf de hoogste waardering.

De laatste vraag is noodzakelijk met het oog op standaardisatie, die later een basis moet vormen voor het vaststellen van verschillen.

De antwoorden worden zoveel mogelijk letterlijk genoteerd door de psycholoog. (zie bijlage A.)

Aanvankelijk is nog getracht de expressie-varianties(lachen,

glimlachen, grijnzen etc.) te registreren. Het bleek echter ondoenlijk te zijn hiervoor een bruikbare schaal te ontwikkelen.

3.3. Proefgroep

117 Personen zijn in het vooronderzoek betrokken, waarvan
40 met een MULO - opleiding (zowel A als B)
29 met een HBS - opleiding (zowel A als B)
21 met een HTS - opleiding (werktuigbouw)
27 met een TH - opleiding (werktuigbouw).

Alleen mannen hebben aan het onderzoek deelgenomen. De betrokken MULO- en HBS-proefpersonen werken in de niet-technische sectoren. Onder hen bevinden zich korrespondenten, inkopers, verkopers, personeelsfunctionarissen, loonadministrateurs, boekhouders. De bovengenoemde HTS-ers en ingenieurs treffen wij aan op de technische afdelingen, zoals constructietekenaar, ontwikkeling, beproeving, werkvoorbereiding, calculatie, service technische dienst, arbeidstechniek, bedrijfsleiding.

De leeftijden variëren van 22 tot 38 jaar.

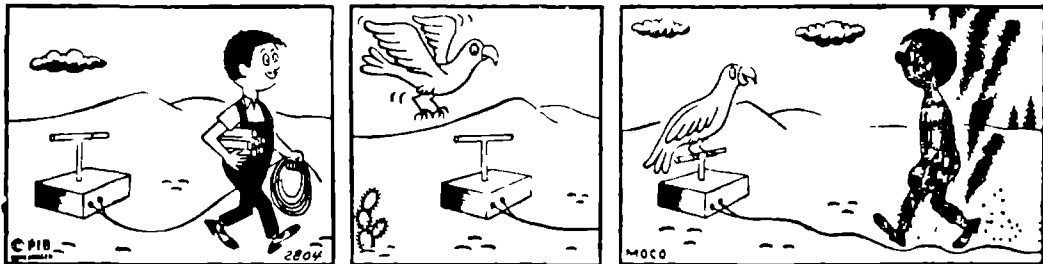
3.4. Materiaal : cartoons

Wij hebben in de periode vóór het vooronderzoek gezocht naar een aantal cartoons, die als stimuli gebruikt zouden kunnen worden bij ons empirisch onderzoek. Bij dit onderzoek werden ruim 400 cartoons, zoals die in krant, weekblad, maandblad verschijnen, aan personen van uiteenlopend opleidingsniveau voorgelegd. Tot die personen hoorden aanvankelijk zowel mannen als vrouwen. Na lang schiften en sorteren werd in overleg met enkele psychologisch geschoolden besloten tot een definitieve keuze van 6 cartoons.

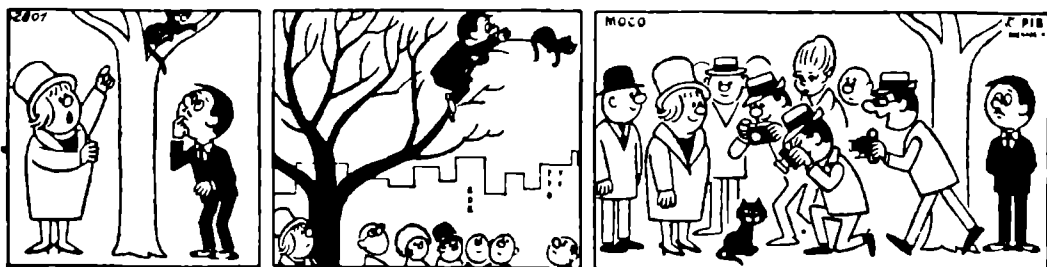
Bij de selectie van cartoons werd het volgende in het oog gehouden:

- a. De cartoons zouden voldoende differentiatie in de reacties moeten geven.

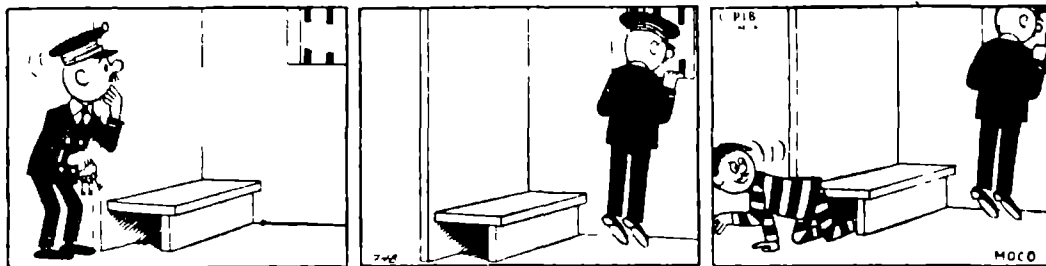
- b. De cartoons zouden van een zodanige prikkelbaarheid moeten zijn, dat het de proefpersonen uitlokt tot spontaan reageren.
- c. Het materiaal zou van een zodanig gehalte moeten zijn dat het een brede laar van proefpersonen aanspreekt. Al te bizarre, al te absurde cartoons zijn vevreden.
- d. Deze cartoons zouden tijdens het psychologisch onderzoek voorgelegd moeten kunnen worden.
- e. De cartoons zouden afzonderlijk een eigen karakter moeten vertonen, t.w. dat ze ieder voor zich een aantal reacties uitlokten, die zich onderscheidden van de reacties op iedere andere cartoon.
- f. De cartoons moesten een beeld geven over de verschillende humor-aspekten, die gewoonlijk in literatuur en praktijk van het leven gedemonstreerd worden.
- g. De cartoons moesten zich beperken tot enkele situaties. Het was ondoenlijk om alle mogelijke en onmogelijke menselijke situaties in de procedure te betrekken. Bij vele Amerikaanse experimenten is gebruik gemaakt van te veel uiteenlopende cartoons, jokes, limericks, wat in de bewerking van belemmerende invloed is geweest. Man-vrouw cartoons zijn bewust uitgesloten vanwege het gekompliceerde karakter van de daarbij behorende problematiek, die een onderzoek op zichzelf noodzakelijk zou maken.
- h. De cartoons zouden ondanks hun onderlinge relatieve situationele onafhankelijkheid toch een eenheid moeten vormen qua uitvoering en stijl. De hoofdpersoon op iedere cartoon is dezelfde figuur. De stripvorm bleek door zijn uniformiteit er door zijn aanspreekbaarheid het meest in aanmerking te komen.

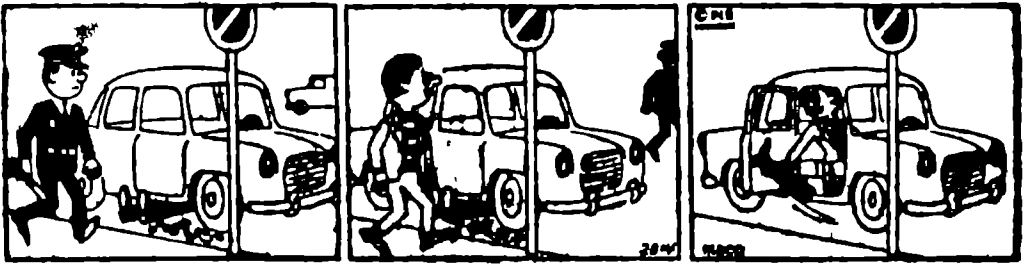
I

II

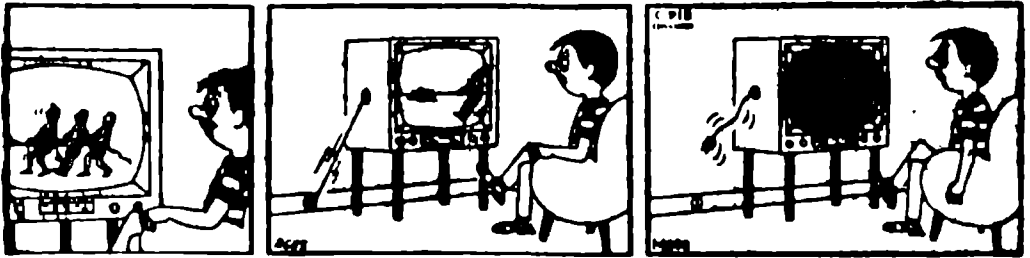
III

IV

V

VI

3.5. Verwerking van de gegevens

De antwoorden op vraag a. bij de cartoons blijken de volgende overeenkomst te vertonen met de cijferscores (vraag c.):

Antwoorden bij:

cijferscores 5 en 4	cijferscore 3	cijferscores 2 en 1
leuk	matig	niet geweldig
grappig	wel aardig	niet prettig
geestig	nietszeggend	luguber
humoristisch	redelijk	macaber
komisch	gaat wel	cruel
goed	niet zo gek	niet geslaagd
geslaagd	wel te waarderen	goedkoop
lollig	gewoon	saai
leuk gevonden	aardig mopje	flauw
gijn		zouteloos
heel aardig		niet om te lachen
fantastisch		niet om te schateren
		geen betekenis

Ad cijferscores 2 en 1 kan het volgende opgemerkt worden: gewoonlijk hebben ook de proefpersonen die laag scoren de clou begrepen. Slechts een enkele maal bleek uit de interpretatie, dat men aan de clou was voorbijgegaan. Het verdient aanbeveling ook met deze interpretaties rekening te houden in verband met de nog samen te stellen cartoon-vragenlijst.

Op vraag b., die betrekking heeft op de "clou" of de "pointe" van de cartoon, zijn velerlei antwoorden gegeven, die met het oog op de bewerkbaarheid zijn gekategoriseerd. Bij deze categorisatie zijn in samenwerking met drie vakpsychologen de antwoorden geanalyseerd, waarna getracht werd, onafhankelijk van elkaar, de reacties in een aantal rubrieken onder te brengen. Nadat over deze rubricering overeenstemming was bereikt, werd getracht nogmaals

alle interpretaties in de rubrieken onder te brengen. Dit gebeurde in onafhankelijkheid van elkaar. Daarna werd besloten dan een interpretatie in de betreffende rubriek toe te laten als tenminste 3 van de 4 psychologen deze mening waren toegedaan.

Over de reductie van de complexiteit van de antwoorden tot de interpretatie-kategorieën kan ter verduidelijking het volgende opgemerkt worden.

Alle interpretaties, die letterlijk zijn genoteerd, zijn in eerste instantie teruggebracht tot karakteristieken, waarin het essentiële van de uitspraak zoveel mogelijk is benaderd. Vervolgens zijn deze karakteristieken verdicht tot even zoveel trefwoorden, die de essentie-benadering aforistisch weergeven, en die zoveel mogelijk aansluiten bij de literatuur.

Na een combinatie van parallellopende of elkaar dekkende variabelen, was het mogelijk tot de onderhavige indeling te komen.

3.6. Resultaten (categorieën)

Ofschoon in de fase van interrating gebleken is, dat sommige uitspraken betrekking hadden op meer dan een categorie, was het toch mogelijk over onderstaande indeling tot overeenstemming te komen.

0. De algemene categorie "kontrastwerking" hebben wij met het oog op de bruikbaarheid toegespitst op het begrip "moralisme". Vele contrastantwoorden hebben n.l. een moraliserende tendens, zoals bijv. "kleine oorzaken, grote gevolgen" (cartoon I), "Paarden die de haver verdienen, krijgen deze niet (cartoon II). Ook scharen wij onder Moralisme opmerkingen, die een kritiek inhouden ten aanzien van enkele minder-essentiële punten op de cartoon, bijv. "die vogel hoort niet niet thuis" (cartoon I), "niet goed aangesloten apparatuur" (cartoon I), "verkeerstechnisch niet verantwoord"(cartoon IV),

"je mag hier niet sleutelen" (cartoon IV), "het touw loopt niet door" (cartoon VI).

Deze laatste opmerkingen zullen waardevol blijken te zijn in de vorm van diskriminerende items in de latere vragenlijst (zie pag. 27).

1. aktualiteit, levensechtheid, sociale problematiek.
Deze categorie heeft vooral betrekking op de relatie van mens tot medemens, van mens tot maatschappij. Bijvoorbeeld de uitspraak "dit tafreeltje kan wel degelijk voorkomen (cartoon II), "zeer geschikt ook voor de grote weg" (cartoon IV), "dat is menselijk" (cartoon II), "plaatje uit de moderne tijd" (cartoon IV), "het mannetje dat altijd de sigaar is" (cartoon II), "meestal zeggen ze iets over de klein-menselijke dingen uit het leven"(cartoon II), "het parkeerprobleem is aktueel" (cartoon IV), "mensen willen bedrogen worden"(cartoon IV; dit heeft ook een moralistische betekenis).
2. absurditeit
Hier komt het onmogelijke, dat als grappig gewaardeerd wordt, ter sprake. Absurditeit heeft in hoofdzaak betrekking op de cartoons V en VI. Voorbeelden: "dit zou nooit kunnen gebeuren"(VI), "te onwaarschijnlijk" (V), "te fabelachtig" (V), "dit is uiteraard onzin" (VI), "berust niet op werkelijkheid" (V), "nogal fantastisch" (V), "verbeelding" (VI), "dit is onlogisch en daarom leuk" (VI).
3. cynisme
De mens is nogal geneigd het ongeluk of de mislukkingen te ridiculiseren. Vele antwoorden, uitspraken wijzen er op, dat de ene mens cynisch staat ten opzichte van de gebreken van de andere.
Voorbeelden:
"hij krijgt de volle laag" (I)
"leuk, dat hij er triest bij staat" (II)
"leuk in de maling genomen" (IV)
"hij kijkt een beetje op zijn neus (II)

"politie wordt om de tuin geleid" (IV)

"je moet lachen om de domheid van het mannetje"(VI)

"cipier is dom" (III)

4. het onverwachte

Het onverwachte blijkt bijvoorbeeld uit de volgende uitlatingen:

"er zit een verrassende oplossing in" (IV)

"het onverwachte element" (I)

"dit is wel een verrassende afloop" (II).

5. kritische stellingname, distantie

Aanvankelijk werden alle kritische opmerkingen of interpretaties die een zekere kritiek inhielden onder dezelfde noemer gebracht. Het werd echter na langdurige discussies duidelijk dat vele kritische opmerkingen thuis hoorden onder "cynisme". Onder distantie werd verstaan een houding van tolerantie, van medegevoel met een opbouwende kritiek, emotioneel een afstand tot de cartoon nemen. Voorbeelden:

"het betrekkelijke en belachelijke wordt op vriendelijke manier in beeld gebracht" (VI)

"het is tenslotte niet zo tragisch als het er uitziet"
(I)

"speels overstijgen van het mogelijke" (VI)

"je vraagt je af: hoe kan ik zo naïef zijn?" (III)

"dit is een psychologisch mopje" (IV)

"het loopt gelukkig goed af" (I)

"suggestie speelt een grote rol" (VI)

6. toeval

Als voorbeelden van de interpretatie-kategorie "toeval" vinden wij vooral opmerkingen met betrekking tot cartoon I.

" 'n toevalligheid" (I)

"toevallige samenloop van omstandigheden" (I)

"een kans dat er iets zou kunnen gebeuren" (I)

"heel toevallig, dat de vogel op de ortsteking gaat zitten (I)

"onberekenbaarheid" (I)

7. bekendheid

Dit is een interpretatie-kategorie, die zowel samenhangt met een positieve als met een negatieve waardering.

Voorbeelden:

- "misschien vaker gezien" (VI)
- "te bekend" (VI)
- "bekend aspect" (V)
- "veel gezien" (VI)
- "je ziet veel T.V.-grapjes" (VI)
- " 'n oud mopje" (IV)
- "komt vaak voor" (VII)
- "het onderwerp is afgezaagd" (II)
- "stereotyp gevangenisgrapje" (III)

8. originaliteit (over de v.w.)

Onder originaliteit hebben wij onder meer de volgende opmerkingen geschaard:

- "handig gevonden" (III)
- "spitsvondigheid" (III)
- " 'n uitgekookt mopje" (III)
- "slim" (IV)
- "inventief" (IV)
- "geraffineerde oplossing" (IV)
- "goochem bekeken" (IV)
- "grappig gevonden met die snoer" (IV)
- "het idee is ontzettend leuk" (VI).

9. kwaliteit van de tekening, expressie van de hoofdfiguur

In deze categorie vallen interpretaties, die minder op de essentie van de cartoon betrekking hebben.

Voorbeelden:

- "mannelijk overdreven getekend" (I)
- "grappige uitdrukking op het gezicht" (I)
- "verschrikte expressie" (I)
- "niet luguber getekend" (I)
- "goed getekend" (IV)
- "tekening en afwerking niet zo goed" (V)
- "gezicht is aardig getekend" (VI).

3.6.1. Differentiatie (zie tabellen op pag. 33)

Het is uiterst van belang na te gaan of de reacties op de cartoons voldoende differentiëren. Wij gaan uit van de hypothese dat de differentiatie in opleiding significante verschillen geeft in de reacties op cartoons. Uit de statistische berekeningen (de I-toets) blijken enkele cartoons significante verschillende te geven, andere niet. Volgens de tabellen (zie pag 33) is de waarderings-score een minder betrouwbare maat voor differentiatie dan de interpretatie-kategorie. Alleen de reacties op cartoon II geven in beide gevallen significante verschillen tussen de opleidingsgroepen te zien.

Wij stellen dus, dat de 0-hypothese verworpen moet worden voor cartoon II ten aanzien van differentiatie in waarderingsscores en opleidingsgroepen. Bij de interpretatie-kategorieën is de 0-hypothese verworpen voor de cartoons I, II, III en IV. De verschillen in opleidingsniveau geven significante verschillen in interpretatie-kategorieën ten aanzien van de eerste 4 cartoons. Het blijkt uit de interpretatie-kategorieën dat er een zeker parallelisme aan te wijzen is tussen de cartoons II en IV (autoriteitsnederlaag) en V en VI (absurditeit). Wij hebben besloten de cartoons III en V voor het hoofdonderzoek te elimineren, omdat de significantiegraad van deze cartoons ten aanzien van de interpretatie-kategorieën lager is dan die behorend bij de cartoons IV en VI.

Bij cartoon VI geldt $0,20 > p > 0,10$.

In hoeverre er nu sprake is van significante verschillen in cartoon-reakties kunnen wij konstateren in de hierna volgende overzichten.

1. Waarderings-score

Nu (aantal vrijheidsgraden = 12) = 21,026 (5% - niveau).

waarderings-score	I	l = 16,364 (<u>niet</u> significant)
waarderings-score	II	l = 43,290 (significant)
waarderings-score	III	l = 6,34 (<u>niet</u> significant)
waarderings-score	IV	l = 11,484 (<u>niet</u> significant)
waarderings-score	V	l = 20,456 (juist <u>niet</u> significant)
waarderings-score	VI	l = 12,332 (<u>niet</u> significant)

2. Interpretatie-kategorie

(op 5%-niveau).

interpretatie-kategorie	I	l = 48,994	Nu (27) = 40,113	signifikant
interpretatie-kategorie	II	l = 45,56	Nu (24) = 36,415	signifikant
interpretatie-kategorie	III	l = 37,198	Nu (24) = 36,415	signifikant
interpretatie-kategorie	IV	l = 41,156	Nu (21) = 32,671	signifikant
interpretatie-kategorie	V	l = 26,458	Nu (24) = 36,415	<u>niet</u> significant
interpretatie-kategorie	VI	l = 29,988	Nu (24) = 36,415	<u>niet</u> significant

3.6.2. Samenvatting

Uit het vooronderzoek blijkt het mogelijk te zijn de verschillende antwoorden een plaats te geven binnen de volgende interpretatie-kategorieën:

0. contrastwerking (vooral m.b.t. moraal)

1. aktualiteit, levensechtheid, sociale problematiek

2. absurditeit

3. cynisme

4. het onverwachte

5. kritische stellingname, distantie

6. toeval

7. bekendheid

8. originaliteit

9. kwaliteit van de tekening, expressie van de hoofdfiguur.

De cijfers voor de categorieën zullen worden gebruikt bij de verwerking der gegevens.

3.7. Samenhang tussen literatuur en vooronderzoek

In het vooronderzoek komen humor-aspekten naar voren die grotendeels terug te vinden zijn in de literatuur. Uit de interpretaties der proefpersonen blijkt dat ze eerder lachen om het grappige van de cartoon dan zich afvragen welke diepten des levens met de cartoon gespeeld worden. Er zijn echter enkele uitzonderingen, interpretaties waarin sprake is van een diepere beleving. Waar de mens in het middelpunt staat in zijn relatie tot de andere mens, in strijd tegen de maatschappij, tegen zijn noodlot, zal hij glimlachend een waarheid kunnen herkennen door relativering, door een prikkeling van de dubbelzinnigheid van de menselijke existentie.

Voorts is van belang de mate van reflexiviteit op de eigen waarneming, op het eigen conglomeraat van gevoelens, dat bij humor een rol van betekenis speelt (Linschoten, 1951). De reactie op de cartoons hebben zich bij uitdruk

bewogen tussen de polen van het cynisme en het onschuldige. Dit is mede afhankelijk van de mate van distantie, die men neemt ten aanzien van het lachwekkende.

Bij het kinderlijke en onschuldige is die distantie tot het objekt minimaal. men lacht mee, geeft zich over aan de lach. In het geval van cynisme is de afstand maximaal aanwezig men geeft zich niet over maar stelt zich meer tegenover het objekt van de spot. Het affektieve speelt dan niet of nauwelijks een rol.

Als voorbeeld willen wij graag het volgende releveren: in cartoon II heeft het merendeel der proefpersonen gewezen op de komische prikkel der contrastwerking (categorie O).

Een klein gedeelte der proefpersonen geeft in de interpretaties echter blijk van een glimlachende visie op de menselijke samenleving juist waar een verbinding ontstaat van het tragische en het komisch.

Bij cartoon II zijn reacties gegeven, die boven het alledaags-grappige en alledaags-aanvaardbare uitstijgen. Een gedeelte der proefpersonen heeft een meer algemene mening kenbaar gemaakt over de lotsbestemming, over het cynisme van een menselijke maatschappij, over normen en gewoonten, opmerkingen die een zekere distantie inhouden ten aanzien van de konkrete voorstellingen van de cartoon. In deze uitspraken heeft men blijk gegeven van het besef van een dubbelzinnige levenshouding, die kenmerkend is voor de mens en die vooral gedemonstreerd wordt in de humoristische visie. Als er in cartoon II appel gedaan wordt op de humor dan is er in het geïmponeerde spel van de cartoon meer ernst aanwezig dan men aanvankelijk zou vermoeden. Er wordt een achtergrond onthuld van het maatschappelijk leven: de mens wordt getoond in zijn ware gedaante. Hoewel in cartoon II deze aspecten het meest duidelijk naar voren komen, kunnen wij ook in de interpretaties van andere cartoons elementen ontdekken die seriositeit bij de waarnemer veronderstellen.

(Voorbeelden:

"het is een reeel probleem", IV

"zeer instructief", I

"'n aktueel probleem", VI)

In cartoon I is er in sommige gevallen sprake van een humorbeleving wanneer het gaat om sociale bewogenheid om of medegevoel met het slachtoffer gekombineerd met zin voor het lachwekkende (bijvoorbeeld ontstaan door kontrastering). Hier treedt dus op een samengaan van het tragische (maar dan niet in die ernstige betekenis van het woord) en het komische, waar de literatuur op doelt. Ook bij de cartoon III en IV treffen wij tendenzen aan van humorbeleving, waar de proefpersonen wijzen op een ernstige ondertoon: gewoonlijk geldt het de mens die niet anders kan, de mens die gevangen zit in het leefpatroon. Zo is de autoriteit een tragische en tegelijk komische figuur zoals sommige proefpersonen interpreteren. Tragisch door zijn lot, komisch door dat wat hij doet, waardoor hij lachwekkend wordt. (Voorbeeld: "ik geloof dat het publiek zich tegen het gezag keert. 't Slaat echter wel aan", IV).

Wij hebben kennis gemaakt met de contrastwerking in onze literatuurbeschrijving en zien deze als een belangrijke categorie in de eigen empirische studie naar voren komen. Vrijwel bij alle cartoons en door alle opleidingsgroepen wordt deze categorie als interpretatie genoemd, vooral is dit echter het geval bij cartoon II. Doordat twee of meer elementen tegenover elkaar geplaatste zijn, ontstaat er een spanning bij de waarnemende partij. Die twee inkongruente elementen zijn in cartoon II duidelijk gekoncretiseerd in de goede bedoelingen van de een, en de ondankbaarheid van de ander. Vooral krijgt deze cartoon kracht, zoals wij enkele malen hebben aangetoond, door het oproepen van een beeld van de werkelijkheid. De mensen ontmaskeren zichzelf in een situatie, die het betrekkelijke van het sociale leven nog eens cynisch aantoont.

Echter ook de andere cartoons danken voor een groot deel hun pointe aan de contrastwerking. Het komt ons voor dat hierbij sprake is van een formele konstatering van tegenstrijdigheid tussen enkele factoren, zoals idee en werkelijkheid, of inspiratie en uitvoering. Wij hebben niet kunnen bevestigen dat de meer intelligente proefpersonen een grotere voorkeur hebben voor cartoons die contrastwerking accentueren. Dit in tegenstelling tot de konklusie van Landis en Ross (1933). Zij stellen dat de meer intelligente proefpersonen de moppen in de incongruïteits-sfeer prefereren.

Wij mogen konkluderen, dat op de esthetische kant van de cartoon menigmaal geweest is. Op de menselijke onvolmaaktheden is vooral in moraliserende vorm de aandacht gevestigd. De proefpersonen hebben zich onder meer gericht op het komische dat de menselijke waardigheid op de achtergrond dringt of zelfs ten val brengt. De cartoon is een bijna karikaturaal middel om de grootheid van de mens te relativieren. Enkele opmerkingen wijzen erop, dat een cartoon niet te "cruel" moet zijn wil hij zijn komische waarde behouden. Iouter op schoonheid is de cartoon niet gericht: soms zou men kunnen beweren dat hij genoeg wil verschaffen met een esthetisch minimum. De cartoon als tekening vervult vooral een rol als het gaat om het lijnenspel der expressievariatiën. Overigens vinden vele proefpersonen het een prestatie met een dergelijke eenvoud van tekening zoiets komisch te bereiken.

Dat met de cartoon de menselijke onvolmaaktheid op een komische wijze tentoongesteld wordt is de ene zijde van de medaille, op de keerzijde is de beeltenis van een zekere trankie van het mensenleven. Aan het lot ontsnapt niemand, de escapades waarmee men het lot omspeelt verschaffen plezier.

De intelligentie speelt in het komische, met name de cartoon, een grote rol. De beweeglijkheid en snelheid om te struktureren en te herstruktureren zijn belangrijke aspecten

om een aantal elementen tot een komisch geheel te maken. Het is een kunst om lachwekkende configuraties te scheppen. Een wending berust dikwijls op een gedachtesprong die het voorafgaande ontkracht, die de waarde van het verstand betrekkelijk stelt. Niet iedereen kan een gebrek aan logische samenhang waarden: een deel der proefpersonen kan eenvoudig niet accepteren dat een situatie slechts gedeeltelijk of tijdelijk waar is. Dit heeft er toe geleid dat de absurditeit van de cartoons door een vrij hoog percentage der proefpersonen met gemengde gevoelens is ontvangen. Men houdt zich kennelijk graag vast aan bekende en vertrouwelijke structuren en patronen.

Ontsnapping uit de harde realiteit leidt tot ontspanning, tot een onschuldig plezier, zoals het geval is bij die absurde cartoons, waar minder waarden op het spel staan. Typisch is het dat er een zekere samenhang schijnt te bestaan tussen hoogte der intelligentie en waardering voor absurditeiten, zoals vooral bij cartoon V het geval is. Met andere woorden naarmate men intelligenter is, is de kans dat men het absurde kan waarden groter. Reeds Kambouropoulou (1926) heeft er op gewezen, dat met de stijging van het intelligentieniveau de waardering voor absurditeiten toeneemt.

Ons vooronderzoek wijst er op dat de "absurditeit" op alle cartoons tot de belangrijke interpretatie-kategorieën behoort. Uiteraard geldt dit vooral voor de cartoons V en VI, waarbij blijkt dat de HTS- en TH-groepen V meer prefereren dan VI, MULO- en HBS-groepen daarentegen de voorkeur geven aan VI boven V. De absurditeit is een modern verschijnsel, ontstaan uit zucht naar het ongewone, uitdagende, bovendien uit een drang naar expressie, naar vrijheid. In het spelen met allerlei situaties omspelen wij regels en normen en gaan dan buiten het conventionele boekje. Blijkens de gegevens van het vooronderzoek zullen velen in de pas willen blijven lopen: het onmogelijke behoort voor hen niet tot de mogelijkheden (zie de tabel op pag. 39).

Totaal (N=117) percentages per cartoon per interpretatie-kategorie

kat.	I			II			III			IV			V			VI		
	+	±	-	+	±	-	+	±	-	+	±	-	+	±	-	+	±	-
0	2,3	4,3	-	14	10,6	9,9	3,8	4,2	-	1,8	0,4	-	1,1	1,4	2,3	1,6	-	0,5
1	3,4	4,2	3	9,5	7,5	4,8	0,7	0,5	-	7,7	1,7	-	2,4	0,6	-	4,3	2,2	0,9
2	3,3	3,1	4,2	1,3	2,9	4,5	1	6,8	2,9	4,7	1	4	7,2	9	9,6	11	5,1	8,3
3	5,4	4,2	2,6	3,2	3,1	1	14,7	8,5	3	16,7	4,1	3,6	10,6	5,9	4,1	1,4	-	0,5
4	3,2	3,2	-	1	1,2	0,5	2,1	1,2	-	-	1,2	-	3,1	1,1	1	2,3	1,8	1
5	4,9	6,1	7	1	2	1,3	3,9	4,6	2,5	3,4	2,1	2,3	2,6	2	5	4,4	5	1
6	6,1	6,3	2,5	0,6	0,5	0,4	-	-	-	-	-	0,5	1,5	0,4	0,6	-	-	-
7	0,3	1,5	-	0,9	1,3	4,1	0,7	3,4	6,2	5,3	4,8	3,1	2,6	2	7,2	4,3	8,2	8,9
8	1,4	1,5	-	2,2	0,6	-	13,2	5,6	0,5	17,2	5,8	3,6	5,4	2,4	0,4	6,5	5,8	1,6
9	4,6	6,1	4,3	4,5	3,3	1,9	4,6	2,8	4	4,5	2,1	0,7	3,1	2,3	3,4	9,5	3,4	1,8

Verklaring der tekens:

kategorieën: 0=kontrastwerking de Romeinse cijfers I t/m VI geven de desbetreffende cartoons aan.

1=aktualiteit

2=absurditeit

3=cynisme

4=toeval

5=distantie

6=verrassing

7=bekendheid

8=originaliteit

9=speelsheid

+ = 5-4 waardering

± = 3 waardering

- = 2-1 waardering

Terwijl voor sommigen de dubbelzinnigheid van het menselijk bestaan een genoeglijke prikkeling is, zullen de meeste mensen zich toch liever willen bepalen tot de situatie met één betekenis. Of liever gezegd: zij zullen niet achter de dingen willen kijken uit vrees zich te moeten heroriënteren.

De inferioriteit van het waargenomene als komische bron, die in de literatuur, vaak onder de naam cynisme, van oudheid tot heden is behandeld, blijkt ook in ons onderzoek een notoir aspect te zijn. In zijn streven zich te verheffen boven de ander zal de mens lachen om het leed van de ander en een komisch genoeg beleven aan een ongeluk van de evennaaste. Het is bovendien gebleken, dat de situatie niet al te ernstig, niet boosaardig moet zijn wil zij komische waarde hebben. Komt er namelijk een element in van te groot cynisme, van te grote hardheid tegen mens of instelling gericht, dan slaat het genoeg om in afwijzing, wrevel. Dit hebben wij kunnen constateren bij alle cartoons, maar vooral bij I en II. De eerste cartoon om het fysieke leed dat door sommigen als te cru werd betiteld, de tweede cartoon om de geestelijke achterstelling, waarbij medelijden getoond wordt met de "underdog". Bij de cartoons III en IV valt de inferioriteit samen met de duidelijk aanwijsbare fouten van de autoriteit. Deze cartoons zijn over het algemeen gunstig ontvangen: alle opleidingsgroepen hebben zich met veel genoeg geïdentificeerd met de escapist.

Deze cartoons bieden niet veel problemen, behoudens een enkele maal, dat men het detail niet opmerkt waarin de pointe schuilt.

De triomflach om het ongeluk van de ander kan misschien een eind maken aan het gevoel van onmacht, van minderwaardigheid, van onzekerheid, een feit is het dat in ons eigen onderzoek een niet onaanzienlijk percentage der proefpersonen genoeg heeft beleefd aan de menselijke onvolmaaktheid op de cartoons.

De triomflach wordt kleiner naarmate de sociale bewogenheid

toeneemt, maar het lijdt geen twijfel dat de cartoon een gaarne aanvaardbare gelegenheid biedt tot gesocialiseerd uitlachen. De bovengenoemde "inferioriteit" van de andere mens, die bron is van komisch genoeg, wordt meermalen in empirische onderzoeken behandeld (zie onder meer Kambouro-poulou 1926, R. Eastwood Perl 1933, J. Gaylord Andrews 1943). Het is niet uitgesloten dat de extraverte mens eerder lacht om de tekortkomingen van de ander dan de introverte mens. Er zijn enkele aanwijzingen in onze studie die deze indruk kunnen bevestigen. Het ridiculiseren van de autoriteit, wat Yarnold en Berkeley (1954) rangschikken onder de belangrijkste aspecten, hebben wij in onze studie om praktische redenen gelijkgeschakeld met categorie 3 (cynisme). Een en ander heeft in hoofdzaak betrekking op de cartoons III en IV, waarin de autoriteit waardigheid verliest. De verrassende wending, het onverwachte wordt door vele auteurs als belangrijke medebron van een komische reactie gekwalificeerd. Spanningen die op de cartoons opgebouwd worden krijgen een plotselinge ontlading door een onverwacht beeld, een onvermoed perspectief. Als Kant spreekt van een val naar het onschuldige "niets", dan geldt dit uiteraard niet voor de moderne cartoon met zijn vaak cynische toon. Maier (1932) noemt het onverwachte karakter een vormelijk element dat ontdekt zal worden door een bij uitstek snelle en geweeeglijke geest. In onze studie is aangetoond, dat de interpretatie-kategorie "verrassing" vaker is genoemd naarmate het intelligentieniveau hoger ligt. De MULO-groep heeft ten aanzien van 3 cartoons zelfs geheel verstek laten gaan, terwijl de andere opleidingsgroepen bij vrijwel alle cartoons een verrassend element hebben gereleveerd. Het komt ons voor, dat de verrassing vooral een komisch effect heeft wanneer de waarnemende partij tevens een menselijk aspect in de cartoon ontdekt. Zo heeft het mechanische een komische werking als het is gesitueerd in een levende werkelijkheid die aan dat mechanische tegenovergesteld is.

Een en ander is onder meer door Bergson (1900) en Schweizer (1964) beschreven en komt in onze studie aan de orde in cartoon I, die een mechanisch-technische faktor stelt tegenover de menselijke. De pointe wordt onder meer bepaald door een prikkelende kontradiktie tussen de ideeën die wij over de verhevenheid van de mens hebben en de technische feilen die deze verhevenheid ontzenuwen. De bekendheid van de cartoon mag dan de waardering ervoor verminderen, toch geeft dat bekendheidsaspect niet uitsluitend negatieve reacties te zien. Enkele opmerkingen wijzen er op, dat bekendheid met de herinnering aan een genoeglijke pointe kan samenhangen. Evenzeer wekt het een sfeer van vertrouwen, men voelt zich thuis en heeft niets te vrezen van een onverwachte gebeurtenis. Uit ons eigen onderzoek blijkt namelijk dat de verrassing, juist omdat ze verbonden is met een lichte vrees, ook kan leiden tot een minder positieve waardering. Vooral is dit gebleken bij cartoon V.

De bekendheid is een aspect, dat volgens de literatuur spoedig zal leiden tot vermindering in waardering. Toch blijkt het dat een bekend type cartoon met een pointe die meermalen gebruikt is, tot lachen aanleiding geeft. Repetitie of imitatie moet kunstig gebracht worden en kan dan een komische reactie ontlokken. Dit kunstige moet een spontaan, creatief moment hebben: de cartoon mag niet routinematig-automatisch tot stand komen en moet als het ware invoelbaar zijn. Men moet de gelegenheid hebben zich met hoofdfiguur of situatie te kunnen identificeren (met het voorbehoud van een emotionele distantie). Hierbij aansluit Freud (1925) met de opmerking, dat de herkenning van vroegere situaties lustvol kan zijn. Wanneer Kris (1938) in het komische een regressie ziet naar een kinderlijk gelukstadium, dan geldt dit ons inziens niet voor alle komische situaties: sommige situaties zijn te zeer gelieerd aan een aktualiteit met een problematiek, die moeilijk te benaderen is vanuit een dogmatisch regressiekarakter.

Krech en Crutchfield (1962) achten het een noodzakelijke voorwaarde van het komische dat het een gevoel van genoegelijkheid te weeg brengt. Een onschuldig plezier, een bijna kinderlijk vermaak zal het gevolg moeten zijn van het waarnemen van iets komisch, maar het is duidelijk dat het cynisme genoeg reeds lang vaste voet heeft gekregen bij het scheppen en waarnemen van komische situaties. Het kinderlijke genoeg heeft plaats moeten maken voor een genoeg met bijbedoelingen. Dit neemt niet weg, dat het spel voorzover dit een mogelijkheid tot spannend avontuur inhoudt en voorzover dit een aanvaarding betekent van het doelvrije en onbepaalde, een belangrijk aspekt in de analyse is geweest. Daarbij valt op, dat in ons onderzoek de MULO-groep meer het spel-element in de interpretatie betreft dan de andere opleidingsgroepen.

Als Huizinga (1940) het komische met de dwaasheid verbonden acht, bedoelt hij daarmee niet-wijze, niet serieuze aspecten van kunst, die dienen tot vermaak. Het amusementskarakter van de cartoon blijkt vooral uit interpretaties die behoren bij categorie 9. Hier is sprake van ongedwongen arge-loos plezier in een cartoon met een al of niet vermeende pretentieloosheid. Het speelse element ligt naar onze mening vooral in de sfeer van humor door het kinderlijk genoeg wat men beleeft bij het waarnemen van voorbijtrekkende beelden.

Met J. Gaylord Andrews (1943) kunnen wij meegaan ten aanzien van de konklusie dat er geen algemene faktor is te vinden in het komische materiaal. Hij konkludeert dat er 6 onafhankelijke factoren zijn, waarvan wij in ons eigen onderzoek de inferioriteit, de absurditeit en een zekere kinderlijke gedragswijze hebben kunnen terugvinden. De andere 3 factoren vloeien voort uit het door de onderzoeker gebruikte materiaal, dat van het onze afwijkt. J. Gaylord Andrews maakt namelijk gebruik van verbale moppen, van sexueel-komische situaties, die buiten onze opzet liggen. Cattell en Luborsky (1947) hebben aangetoond, dat er een

zekere relatie bestaat tussen humoruitingen en projectie-tests. Ofschoon ons onderzoek niet expliciet hierop gericht is geweest, lijkt het ons dat er in sommige gevallen gesproken mag worden van een derzelijke samenhang. Het materiaal werd gesplitst naar enkele thema's, die ook in ons eigen onderzoek als interpretaties naar voren kwamen, te weten superioriteit van de waarnemer, speelsheid, verrassing en realiteitszin. Dit laatste thema sluit aan bij onze interpretatie-kategorie 1 (aktualiteit).

In een studie van Grziwa en Scodel (1956) heeft men de reacties op cartoons ingedeeld in enkele categorieën, waarvan de contrastwerking als formeel aspect ook in onze studie gebruikt werd. De andere categorieën liggen in de inhoudelijke sfeer en omvatten onder meer de thema's agressie, seksualiteit en sociale stereotypie. Deze op zichzelf interessante inhoudelijke aspecten vallen buiten de opzet van onze studie.

R. Ghosh (1939) heeft van de introspektie gebruik gemaakt bij zijn onderzoek van de humor. Ook hij komt tot een klassifikatie naar aanleiding van reacties op "jokes" (verbale grappen). Wij ontmoeten bij Ghosh de contrastwerking, de inferioriteit en een sfeer van amusement. De auteur heeft echter ook enkele functies van de humor gereleveerd zoals ontsnapping uit de realiteit, expressie van agressie, van zelfbevestiging, thema's die in onze studie niet nadrukkelijk behandeld zijn. De aantasting van het institutioneel gezag, dat voor Ghosh ook een onafhankelijke factor betekent, hebben wij in onze studie samen laten vallen met de inferioriteit van de waargenomene, zoals wij hierboven al meedeelden. Het is waarschijnlijk, dat deze faktor "aantasting van het gezag" samenhangt met het streven naar macht zoals dat bij iedere mens voorkomt.

Door middel van cartoons is een psychodiagnostische techniek ontwikkeld door Redlich, Levine en Sohler (1951). Het bereiken van een lustgevoel wordt door de auteurs centraal gesteld; tot de wegen waarlangs dit lustgevoel

verrealiseerd kan worden behoren spelgerichtheid, contrastwerking en absurditeit als de belangrijkste. Het onschuldige kinderlijk-plezierige karakter van de cartoon wordt enkele onderstreept door de schrijvers, maar komt in onze studie soms minder sterk naar voren. Wij hebben dit aspect geschaard onder categorie 9, waarin wij om praktische (onder andere komputer-technische) redenen ook enkele andere daarop gelijkende aspecten hebben ondergebracht. De verschillen tussen de proefpersonen, die karaktergrappen prefereren tegenover proefpersonen, die zich meer richten op situatiegrappen, zijn aangetoond door Eysenck (1941-1942). Onze proefpersonen hebben zich afwisselend gericht op persoonlijke of situatieve elementen van de cartoon. Wij kunnen ons echter niet aan de indruk onttrekken, dat naarmate iemand intelligenter is hij zich iets meer richt op het persoonlijke. Vooral zou dit mogen blijken uit de reacties op cartoon II. Onder het persoonlijke moet men dan verstaan het menselijke, in het geval van onze cartoons betreft het vooral een zekere gedifferentieerdheid in gedachten en gevoelens over de hoofdfiguur, een identificatie met distantie.

Eysencks experimenten bestaan uit tests met verbale moppen. Het is mogelijk, dat de uitkomsten van Eysencks experimenten ook enige geldigheid hebben voor andere terreinen van de humor. Onder meer zou dit blijken uit enkele conclusies van de auteur: hij stelt dat iedere grap een contrastwerking inhoudt en dat het onverwachte een grote rol speelt. Voorts legt hij de nadruk op het cognitieve aspect bij de humor-beveling vooral in verband met de herstructurering van elementen, die in een bepaalde configuratie lachwekkend zullen zijn. Uitspraken die ook op onze cartoonstudie van toepassing zijn, maar toch geen definitief uitsluitsel geven.

3.9. Conclusies, discussie

Samenvattend kunnen wij uit het literatuur- en het empirisch

voeronderzoek het volgende afleiden:

1. de reacties op de cartoons zijn uit te drukken in benaderende waarderings-scores en interpretatie-kategorieën.
2. de interpretatie-kategorieën sluiten aan bij aspecten uit de literatuur.

Wij zullen de cartoons I, II, IV en VI gebruiken in een hoofdonderzoek en zullen ons richten op de 4 belangrijkste categorieën per cartoon. De cartoons III en V zijn geëlimineerd omdat ze vrijwel parallel lopen met de cartoons IV en VI wat hun inhoud en de reacties der proefpersonen daarop betreft.

Het leek ons gewenst om enkele categorieën samen te voegen te weten 4 en 6 (verrassing), alameda 7 en 8 (originaliteit). De categorieën die wij hebben gevonden bij de verschillende cartoons geven de belangrijkste aspecten van de betreffende cartoon aan. De opleidings-groepen blijken ieder hun eigen voorkeur en interpretatiebeeld te hebben.

Opleiding	cartoon I	cartoon II	cartoon IV	cartoon VI	
Belangrijkste categorieën in volgorde van percentage	MULO(N=40)	SCDMV	MASD	OCSDA _B	SAsOAD
	HBS (N=29)	VDCAM	MASOD	OCAAsS	AsOSV
	HTS (N=21)	DSVMA	MAC	OCA _B MD	AsOSD
	TN (N=27)	DVCSM	MACD	OCAAsD	AsODA

(de letters geven de betreffende categorieën weer)

Verklaring der letters:

M = moraliteit O = originaliteit
A = aktualiteit S = speelsheid
C = cynisme
V = verrassing
D = distantie
As= absurditeit

Als we de percentages van de groep als geheel zien (N=117),
blijken de belangrijkste categorieën te zijn:

cartoon I	cartoon II	cartoon IV	cartoon VI
DSVS	MASAs	OCAAs	AsOSD

De inhoud van de cartoons komt categoriaal in het volgende
neer:

cartoon I	distantie, speelsheid, verrassing, cynisme
cartoon II	kontrasten (moraliteit), levensechtheid, speelsheid, absurditeit
cartoon IV	originaliteit, autoriteitsnederlaag, absurditeit, aktualiteit
cartoon VI	absurditeit, originaliteit, speelsheid, distantie.

Samenvattend kunnen wij stellen dat de belangrijkste as-
pekten, behorend bij cartoon I zijn:

- distantie
- speelsheid
- zin voor verrassingen
- cynisme (gevoel van superioriteit)

bij cartoon II :

- het zien van contrasten (moraliteit)
- begrip voor sociale aspecten
- speelsheid
- zin voor absurditeiten

bij cartoon IV :

- waarneming van originaliteit
- cynisme (gevoel van superioriteit)
- zin voor absurditeiten
- begrip voor sociale aspecten

bij cartoon VI :

- zin voor absurditeiten
- waarneming van originaliteit
- speelsheid
- houding van distantie

Uitgaande van deze operationalisering is het mogelijk de
reacties en uitspraken met betrekking tot de cartoons in de

vorm van items in een vragenlijst een zinvolle plaats te geven. De vragenlijst op basis van de cartoons zal gebruikt worden in het Hoofdonderzoek voor het toetsen van de 2e verwachting (zie 2.4). Op de 1e verwachting komen wij terug in het volgende hoofdstuk.

De geldigheid van onze vooronderzoekresultaten wordt beperkt door de volgende factoren:

1. de proefgroep bestaat slechts uit een beperkt aantal mannelijke werknemers van één bedrijf
2. het niveau is minstens MULO-opleiding
3. de interpretatie van de humor-beleving is een kwestie van retrospectie (dus subjectief)
4. het materiaal bestaat uit een klein aantal cartoons (beperking van situaties)
5. de testsituatie brengt spanningen mee, die van invloed kunnen zijn op de reacties ten aanzien van de cartoons.

4. Hoofdonderzoek

4.1. De gestelde verwachtingen.

In het hoofdonderzoek is als doel gesteld de eerder genoemde verwachtingen te toetsen. Men dergelijke toetsing is alleen mogelijk als de betrippen uit deze verwachtingen zijn reoperationaliseerd.

Operationalisering is het verrichten van een aantal operaties van waarneming, registratie, categorisering om de "waarde" van de gebruikte variabelen te bepalen. Met andere woorden: het is nodig dat de begrippen zoals die in het vooronderzoek in de verwachtingen gebruikt zijn worden omgezet in empirische variabelen. De operationalisering is gericht op het maken van relevante onderscheidingen om de verwachtingen toetsbaar te maken. (De Groot, 1961).

De verwachtingen moeten dan ook zodanig geformuleerd worden in de vorm van werkhypotesen, dat het duidelijk is wanneer ze zullen worden aangenomen of worden verworpen. De hypothese, als nieuwe, ongetoetste bewering, moet door verificatie een zeker waarheidsgehalte krijgen. Om de verwachtingen toetsbaar te maken dienen zij zodanig opgesteld te zijn, dat zij een uitspraak toelaten over hun "onwaar-zijn", m.a.w. dat zij falsifieerbaar zijn. De gangbare principes van de logica v.l. laten toe dat universele uitspraken in tegerspraak zijn met circulaire uitspraken. Dit heeft tot gevolg dat de eventueel niet-verworpen hypothesen geen definitieve zekerheid bieden, maar beschouwd kunnen worden als niet of nog niet gefalsificeerd (Fokkena, 1960; De Groot, 1961).

4.1.1. De eerste verwachting.

In de eerste verwachting werd gesteld dat er geen sprake zou zijn van een algemene eigenschap als "hungergevoelisheden" of "zin voor humor". Dit is als volgt te operationaliseren. Iemand heeft zin voor humor als hij iede-

re cartoon van een willekeurige verzameling cartoons steeds als grappig waardeert, blijkens scores op een schaal die loopt van "erg grappig" naar "niet grappig". Wanneer er geen sprake is van een algemene eigenschap is het niet mogelijk door middel van kennis over de waardering van één van de cartoons de reacties te voorspellen ten aanzien van andere cartoons. Met andere woorden: de intercorrelaties tussen de humor-waarderingen van cartoons moeten bij proefpersonen, waarvan het redelijk is aan te nemen dat zij verschillen in algemene eigenschap als zin voor humor, nul zijn.

De eerste werkhypothese wordt dus:

1. Waarderingsreacties op een willekeurige verzameling cartoons zullen geen samenhang vertonen. Er zijn geen intercorrelaties tussen de humor-waarderingen bij een groep proefpersonen, waarvan verondersteld mag worden dat ze verschillen in "zin voor humor".

4.1.2. De tweede verwachting.

Ten aanzien van een toetsing van de tweede verwachting is gebruik gemaakt van begrippen uit het vooronderzoek. Het uitgangspunt is nu, dat de data uit het vooronderzoek (uitspraken, opmerkingen) als items in een zogenaamde cartoonvragenlijst geoperationaliseerd kunnen worden. Met het oog op deze op te zetten vragenlijst betekent de selectie van de items een constructie vanuit de concepten Moralisme, Cynisme, Distantie etc., de humor-aspekten, zoals die aan het eind van het vooronderzoek genoemd zijn. De beschrijving van deze concepten krijgt in de items van de cartoon-vragenlijst over gestalte. De operationaliserings van deze begrippen zullen ons moeten informeren over de juistheid van de keuze van de genoemde begrippen. Wanneer

deze begrippen als eigenschappen van mensen bestaan dan moet het mogelijk zijn een algemene factor te vinden door analyse van de onafhankelijke operationalisering van ieder begrip. Het is mogelijk voor iedere proefpersoon een score te construeren die zijn reacties bij de gekozen operationalisering verklaart.

Wat hier is gesteld, komt in feite neer op toetsing van de convergerende validiteit zoals Boon van Ostade bedoelt (1969, p. 66 - 67). Onder convergerende validiteit wordt verstaan dat een aantal onafhankelijke observaties van gedragingen van proefpersonen, die in de eigenschap verschillen, bij voor de eigenschap relevante stimuli intercorreleren. Dat wil zeggen, dat de intercorrelaties teruggebracht kunnen worden tot één algemene factor, die de bedoelde eigenschap representeert.

Aansluitend bij het bovenstaande kan de tweede werkhypothese als volgt worden opgesteld:

2a. De waarderingsaspecten

Contrastwerking (Moralisme)

Cynisme

Absurditeit

Distantie

Verrassing

Originaliteit

Expressie

Sociale aspecten,

geoperationaliseerd met behulp van vragen over cartoons, zullen voor de vragen per aspect intercorreleren bij een groep proefpersonen, waarvan de veronderstelling dat ze verschillen in de genoemde waarderingsaspecten, redelijk is.

Naast de convergerende validiteit dient ook de eis gesteld te worden van de diver-

gerende validiteit. Het is mogelijk met een redelijke mate van betrouwbaarheid reacties te voorspellen zonder dat hierbij nog sprake hoeft te zijn van verschillende aspecten, zoals gesteld is in de tweede verwachting. De bedoelde aspecten dienen onderling niet te correleren.

De tweede verwachting kan als volgt in een derde werkhypothese worden geformuleerd:

- 2b. Wanneer aan de eisen van convergerende validiteit ten aanzien van de in werkhypothese 2a. bedoelde waarderingsaspecten zal zijn voldaan, zullen deze aspecten niet intercorreleren.

In deze werkhypothesen is ten aanzien van de convergerende validiteit alleen gesproken over observaties, die direkt in het onderzoek plaatsvinden. Een grotere mate van zekerheid ten aanzien van de juistheid van de convergerende validiteit kan worden verkregen door duidelijk andere observaties te verzamelen ten aanzien van de genoemde waarderingsaspecten. In dit onderzoek is getracht dit te bereiken door middel van beoordelingen van de proefpersonen door hun direkte chefs. De vierde werkhypothese, voortvloeiende uit de tweede verwachting, kan als volgt worden opgesteld:

- 2c. Verschillen in waardering van cartoons door proefpersonen worden teruggevonden in persoonlijkheidsbeoordelingen van deze proefpersonen. Er zullen correlaties ge-

vonden worden tussen de waarderingsaspecten en relevante beoordelingsdimensies.

4.2. Procedure (proefpersonen, materiaal).

In het hoofdonderzoek zijn 105 mannelijke proefpersonen betrokken. Hun leeftijden variëren van 24 - 40 jaar. Hun opleiding varieert van MULO en HBS tot HTS en TP. Hun functies kan men verdelen in technische (tekenaar, constructeur, kalkulator, arbeidstechnicus, productievoorlereider, ontwikkelingstechnicus) en niet-technische (toekhouder, correspondent, export-assistent, receptionist, personeelsadministrateur). De samenstelling van deze proefgroep komt dus ongeveer overeen met die van het vooronderzoek. Alle proefpersonen hebben aan een volledig bedrijfspsychologisch onderzoek deelgenomen.

Er is geen enkele reden om aan te nemen, dat deze steekproef geselecteerd zou zijn ten aanzien van een eventuele eigenschap als zijn voor humor of ten aanzien van de boverbedeelde waarderingsaspecten.

Materiaal:

Voor de toetsing van werkhypothese 1 wordt gebruik gemaakt van de scores op een willekeurige verzameling cartoons. Hierbij is vooral gelet op een "snelle aanspreekbaarheid". Vier psychologen hebben in samenwerking uit een groot aantal Amerikaanse en Engelse tijdschriften 24 cartoons geselecteerd (zie bijlage C). Voor de toetsing van de werkhypothesen 2a en 2b is gebruik gemaakt van de z.g.n. cartoon-vragenlijst (zie bijlage B). Deze is als volgt tot stand gekomen. De selectie van vragen voor de cartoon-vragenlijst is gebaseerd op de opmerkingen, interpretaties en begrippen (categorieën) van het literatuur- en vooronderzoek. De selectie kwam tot stand na discussie en overleg tussen 4 vakpsychologen. Sommige opmerkingen konden letterlijk worden overgenomen, andere moesten worden gemodificeerd met het oog op leesbaar-

heid. Zinvolle opmerkingen, die in een omslachtige tekst tot uitdrukking kwamen, werden beknopt weergegeven. Opmerkingen, die minder goed te interpreteren waren, vielen af.

De constructie van de vragenlijst zal hieronder worden behandeld. Er zijn 99 vragen, verspreid over 4 cartoons (zie bijlage B).

1. Contrastwerking (met betrekking tot moraal).

Hierin zijn opgenomen o.a. enkele spreekwoorden, die thuis horen in de moraliserende sfeer (dit zijn de vragen 1,19,24,38,48,62,73). Ook kan men hier opmerkingen aantreffen met een autoritaire, apodictische toon (vragen 8,21,42,51,63,65,72,87). Vervolgens komen in deze categorie vragen voor, waarin tot uitdrukking gebracht wordt een afwijking van de norm.

Men kan spreken van een zekere critiek op het anders-zijn of anders-doen. Hiertoe behoren de vragen 35,36,37,71,84.

2. Cynisme.

Deze categorie is in een groot aantal vragen vertegenwoordigd en doortrekt de 4 cartoons. Wel is een onderscheid te maken tussen leedvermaak (lachen om een nederlaag van de ander) en spot met de autoriteit (lachen om donheid of falen van de gezagsdrager).

Cynisme is neergelegd in de vragen:

3,5,7,9,10,17,20,22,28,32,33,34,41,47,48,49,52,53,55,56,58,64,83,86,88,92,95.

3. Absurditeit.

Zin voor absurditeiten moet blijken uit de beantwoording van de volgende vragen:

26,29,39,40,57,66,70,75,77,80,82,96.

In deze vragen wordt gewezen op de overdrijving, onwaarschijnlijkheid, de onmogelijkheid van een situatie.

4. Distantie

Voor deze categorie zijn de volgende vragen opge-

nomen:

6,13,15,16,23,31,46,68,69,74,76,81,89,90,93,99.

Distantie is een gecompliceerde categorie, die wij hebben getracht te representeren in vragen met een milde ondertoon, met een tendens tot losmaken van het concrete, met het relativëren van de situatie, met een levensfilosofie.

5. Verrassing.

In deze categorie vallen de vragen:

2,11,12,14,18.

6. Originaliteit.

Deze categorie vindt men terug in de volgende vragen:

50,59,60,67.

Originaliteit omvat opmerkingen over waardering van een vondst, van een zekere handigheid.

7. Expressie.

In deze categorie komen vragen voor, die gericht zijn op het waarnemen van expressie-veranderingen, die in de pointe van de cartoon slechts een geringe rol spelen. Deze vragen zijn:

4,78,79,91,94.

8. Sociale aspecten.

De vragen van deze categorie drukken een sociale stellingname uit, een sociaal gevoelen, besef van een maatschappelijke situatie.

Wij menen dat deze aspecten naar voren komen in de vragen:

27,30,43,44,61,71,85,97,98.

Een duidelijke eenheid kon niet worden bereikt in de constructie van deze categorie, wat vooral te wijten is aan een zekere ambiguïteit (zie bijvoorbeeld vraag 97, die ook spottend bedoeld kan zijn).

Blokdiagram van het aantal items, verdeeld naar de aspecten per cartoon

ASPECT	CARTOON I	CARTOON II	CARTOON III	CARTOON IV	TOTAAL
MOR.	5	7	4	4	20
CYN.	8	8	6	5	27
DIST.	6	2	4	5	17
ABS.	0	4	4	4	12
VERR.	5	0	0	0	5
EXPR.	1	0	2	2	5
ORIG.	0	1	3	0	4
SOC.A.	0	4	2	3	9
	25	26	25	23	

Voor de toetsing van de werkhypothese 2c is gebruik gemaakt van een bedrijfsbeoordelingslijst. Hierop komen wij terug in paragraaf 4.6.2.

4.3. Analyse-methode.

Voor de toetsing van de eerste drie werkhypothesen is gebruik gemaakt van de iteratieve cluster-analyse (Roon van Ostade, 1969).

Het is mogelijk door middel van deze methode een statistische toetsing uit te voeren op het gestelde in de werkhypothesen. Andere methoden, zoals b.v. de centroid analyse en de hoofdassenanalyse, geven deze mogelijkheid niet. Hun bruikbaarheid bestaat uit een exploratieve beschrijving van de data, omdat de verdelingen van steekproeffouten ten aanzien van de aantallen factoren en ladingen niet bekend zijn.

De iteratieve cluster-analyse gaat voor een toetsing van de convergerende validiteit als volgt te werk. De gecodeerde observaties voor één construct worden als a priori-cluster opgegeven. Voor iedere

proefpersoon wordt de som van de coderingen bepaald. Deze som wordt gecorreleerd met de items afzonderlijk. Daarop wordt nagegaan welk item het hoogst correleert met deze somscore. Dit item wordt beschouwd als uitgangsvariabele. Alle andere items worden met dit item gecorreleerd. Vervolgens wordt getoetst of de hoogste van deze correlaties groter of gelijk is aan een van te voren opgegeven criterium. Wanneer dit het geval is wordt voor iedere proefpersoon over beide items een somscore berekend.

De nieuwe somscore wordt gecorreleerd met alle overgebleven items. Wederom wordt toetsing met het opgegeven criterium uitgevoerd, waarna opnieuw het hoogstcorrelerende item (boven of gelijk aan de gestelde grens) aan de beide gekozen items wordt toegevoegd.

Deze bewerking wordt zo lang voortgezet totdat alle items van het a priori samengestelde cluster zijn opgenomen of totdat de hoogste correlatie beneden het gestelde criterium valt. De items, die samengevoegd zijn, worden beschouwd een cluster te vormen.

Als de hoogste correlatie beneden de gestelde grens valt kan de analyse worden voortgezet door uit de overgebleven items een nieuwe uitgangsvariabele te kiezen. Wederom worden dan alle items met deze tweede uitgangsvariabele gecorreleerd. Men heeft om economische redenen gemeend een stop te moeten invoeren waarbij niet meer dan vijf verschillende uitgangsvariabelen worden getoetst.

De nul-hypothese voor convergerende validiteit kan worden geformuleerd door uit te gaan van aselechte data. De alternatieve hypothese kan op grond van de ervaring worden geformuleerd door er van uit te gaan dat de helft van de opgestelde operationalisaties moet voldoen, dat wil zeggen: een cluster moet vormen in bovenbedoelde zin.

Ten aanzien van de hypothese van de divergerende validiteit wordt als eis gesteld, dat de intercor-

relaties tussen de variabelen lager zijn dan het gestelde criterium. Hierbij zijn de variabelen geoperationaliseerd d.m.v. de somscores van de clusters, die voor wat betreft de convergerende validiteit voldoen.

4.4. Toetsing van werkhypothese 1.

Werkhypothese 1 zal als verworpen worden beschouwd, als op grond van de intercorrelaties tussen de humor-waarderingen blijkt, dat deze data geen aselechte data zijn. Hierbij zal onder aselechte data worden verstaan, dat de humorwaarderingen van de proefpersonen t.a.v. de verzameling cartoons volkomen willekeurig zullen zijn. De intercorrelaties tussen aselechte data verdelen zich normaal met een gemiddelde van nul. Het is dus toelaatbaar dat er in ons onderzoek voor de steekproef correlaties gevonden worden die niet nul zijn. Zoals reeds gesteld is zal deze hypothese worden aangenomen als de intercorrelaties tussen de humorwaarderingen t.a.v. de verzameling cartoons intercorreleren met een gemiddelde van nul en een standaarddeviatie die gelijk is aan de standaardfout van een produkt-moment correlatie. Voor de uitvoering van deze toetsing zijn niet de intercorrelaties berekend, maar is de iteratieve cluster-analyse gebruikt met een grens van 0,30. Het is namelijk mogelijk na te gaan hoe de resultaten door toepassing van de bedoelde analyse zullen zijn bij aselechte data. In de cluster-analyse worden point-biserial correlaties berekend.

Bij de hypothese dat de populatie-correlatie nul is, kan, als de steekproef groter is dan 30 en de p-waarde van de humorwaarderingen t.a.v. de verzameling cartoons tussen 0,16 en 0,84 ligt, de volgende formule worden gebruikt:

$t = r\sqrt{N}$, waarbij t de standaardscore is in de normale verdeling ($M=C; \sigma = 1$),
r is de correlatie,
N is de steekproefgrootte.

In de analyse is een grens van .30 gebruikt.
De steekproefgrootte is 105.

$t = 0,30\sqrt{105} = 3,07$. Dit wil zeggen, dat
de kans op een correlatie gelijk is aan- of
groter dan .30:

$$P \{ r \geq |0,30| \} = 0,0022$$

In de analyse wordt $\frac{1}{2} n (n-1)$ maal een point-
biserial correlatie berekend, waarbij in dit
geval $n =$ het aantal cartoons.

Volgens de binomiale verdeling is de kans om
één of meer correlaties te krijgen van groter
dan- of gelijk aan .30:

$$P \{ x \geq 1 \} = 0,47.$$

De hypothese dient dus te worden gehandhaafd,
omdat er slechts één correlatie gevonden is
en wel tussen de cartoons 136 en 139.

4.5. Toetsing van werkhypothesen 2a. en 2b.

4.5.1. Toetsing van werkhypothese 2a.

Gesteld is in werkhypothese 2a. dat de waarde-
ringsaspecten

Contrastwerking (Moralisme)

Cynisme

Absurditeit

Distantie

Verrassing

Originaliteit

Expressie

Sociale Aspecten,

geoperationaliseerd met behulp van vragen over
cartoons, voor de vragen per aspect zullen in-
tercorreleren bij een groep proefpersonen, waar-
van de veronderstelling dat ze verschillen in
de genoemde waarderungen, redelijk is.

Voor de toetsing van werkhypothese 2a is ge-
bruik gemaakt van de iteratieve cluster-analy-
se op de wijze zoals die beschreven is in pa-
ragraaf 4.3.

Deze toetsing is uitgevoerd met een criterium
van 0,30. Na de toetsing bleken enkele waar-
deringsaspecten niet te voldoen ten aanzien
van de convergerende validiteit.

De items van deze waarderingsaspecten zijn bij
een tweede analyse gebruikt om de waarderings-
aspecten, die wel voldeden, beter te presen-
teren.

Ten aanzien van de toetsing van werkhypothese
2a. kan het volgende opgemerkt worden. Om uit
te maken of aan de bedoelde constructen al of
niet waarde gehecht mag worden, is gebruik ge-
maakt van toetsing van de H_1 - en van de H_0
hypothese.

H_1 hypothese kan gehandhaafd worden, wanneer minstens de helft van de items intercorreleert boven de gestelde grens.

Dit is te toetsen met behulp van de binomiale verdeling met $p = q = \frac{1}{2}$, waarbij het aantal pogingen gelijk is aan het aantal items min één. De analyse begint namelijk altijd met één variabele.

H_0 hypothese wordt gehandhaafd wanneer items niet intercorreleren boven de gestelde grens, hetgeen het geval is bij aselechte data. Dit is te toetsen met behulp van binomiale verdeling, waarbij p gelijk is aan de kans om een correlatie te krijgen groter dan (of gelijk aan) de gestelde grens en het aantal pogingen bij toepassing van de clusteranalyse gelijk is aan $\frac{1}{2} n (n - 1)$, waarbij n het aantal items is.

Resultaten van de toetsing.

Opgegeven zijn de volgende items voor het a priori-cluster "Moralisme".

De nummering van de items loopt parallel met die in de Cartoon-vragenlijst (zie bijlage B).

itemnr. inhoud

1	Wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in
8	Het achterwege laten van veiligheidsmaatregelen kan fataal zijn
19	Boontje kort om zijn loontje
21	Over springstoffen moet je eigenlijk geen grapjes maken
24	Paarden, die de haver verdienen, krijgen ze niet
35	Veel waaghalzerij voor niets
36	Dit is geen spel meer
37	Hij wil in de gunst komen, maar het mislukt
38	Ondank is 's werelds loon
42	De man had ook gefotografeerd moeten worden
45	Die man had juist beloond moeten worden
51	Men moet verkeersvoorschriften respecteren
54	Bedrog moet gestraft worden
62	Het is overdreven zoveel moeite te doen om de zaak te misleiden
63	Rechtsregels dienen nageleefd te worden
65	Als je onder de wet vandaan kunt komen, moet je het proberen
72	De politie is er om te helpen, niet om bedrogen te worden

- 73 Hier spot men met de techniek
 84 De mens wordt misleid door een technische storing
 87 Zo vergaat het iemand, die zich vergaapt

De resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit.

Tabel Moralisme.

No. cluster	aantal items	KR (21)
1	8	0,77
2.	2	0,52
3	2	0,48
4	2	0,48
5	2	0,56
6	1	----
7	1	----
8	1	----
9	1	----

Het eerste cluster komt duidelijk in aanmerking gekozen te worden als het bedoelde cluster Moralisme op grond van het grootste aantal items en de hoogste betrouwbaarheid.

In de volgende tabel wordt een overzicht van de items uit het na analyse ontstane cluster gegeven:

items	ladingen
21	.50
36	.54
51	.79
54	.76
62	.49
63	.76
72	.71
87	.49

De resultaten van de toetsing zijn als volgt:

$$p \left\{ H_1 \right\} = 0,180$$

$$p \left\{ H_0 \right\} < 0,001$$

De gestelde hypothese voor het aspect Moralisme dient dus te worden gehandhaafd.

Opgegeven zijn de volgende items voor het a priori-cluster "Cynisme":

<u>itemnr.</u>	<u>inhoud</u>
3	Kleine oorzaken kunnen grote gevolgen hebben
5	Spotten met de menselijke domheid is hier wel aanvaardbaar
7	Het is interessant om te zien hoe de mens een tegenslag ondergaat
9	Het is leuk, dat een vogel zoveel schade kan aanrichten
10	Hij krijgt de deksel op zijn neus door eigen domheid
17	Dat het mannetje aan het kortste eind trekt is eigenlijk wel leuk
20	Hij wordt er op een aardige manier tussen genomen
22	Het is leuk om te zien, dat hij verbouwereerd terug komt
28	Leuk, dat die man er zo sip bij staat te kijken
32	Leuke kansen voor fotografen
33	De man is aanleiding geweest tot een lachwekkende situatie
34	Deze cartoon is te waarderen om zijn

- spot
- 41 De "underdog" trekt weer aan het kortste eind
- 47 Je moet iets voor een goed doel over hebben
- 48 Deze cartoon laat goed uitkomen dat de wereld bedrogen wil worden
- 49 Deze methode verdient navolging
- 52 Je moet gebruik maken van de domheid van anderen
- 53 Deze cartoon laat zien, dat oneerlijkheid het langst duurt
- 55 Leuk, dat de politie zo bedrogen wordt
- 56 De mens is er op uit om te profiteren
- 58 Spotten met de autoriteit is lachwekkend
- 64 Leuk, dat de burger de politie om de tuin leidt
- 83 Moderne techniek wordt op een handige manier ontzenuwd
- 86 Dit is lachwekkend door zijn simpelijkheid
- 88 Het is een leuke vondst om de kijker zo om de tuin te leiden
- 92 De domheid van de kijker wordt hier aan de kaak gesteld
- 95 Passieve mensen vormen voorwerpen van spot

De resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit

Tabel Cynisme

No.	aantal items	KR (21)
1	4	0,57
2	1	---

3	2	0,52
4	2	0,60
5	1	----
6	1	----
7	1	----
8	5	0,64
9	2	0,45
10	1	----
11	1	----
12	1	----
13	1	----
14	1	----
15	1	----
16	1	----
17	1	----

Het eerste cluster zal gekozen worden als Cynisme-cluster; het bestaat uit:

32	.69
33	.65
58	.69
92	.65

Op het volgende moet echter nog gewezen worden. Cluster 8 van Cynisme vertoont de onderstaande structuur:

47	.61
49	.60
52	.67
55	.74
64	.62

De toetsing levert de volgende resultaten op:

$$p \left\{ H_1 \right\} < 0,000035$$

$$p \left\{ H_0 \right\} < 0,001$$

Beide hypothesen dienen te worden verworpen. De werkhypothese voor cynisme kan niet worden geïndiaand. Het is raadzaam de clusters 1 en 8 in een nieuwe versie op te geven voor een tweede analyse.

Opgegeven zijn de volgende items voor het
a priori cluster "Distantie".

Itemnr. inhoud

6	Gelukkig loopt alles nog goed af
13	Kinderlijke mopjes zijn altijd ontspannend
15	Men kan weliswaar medelijden hebben met het mannetje, maar zo erg is het nu ook weer niet
16	Het gaat vaak mis in het leven
23	Deze cartoon is ontspannend
25	Zo gaat het vaak in het leven
31	Alles komt tenslotte op zijn pootjes terecht
46	Het lachen van van de omstanders is onschuldig van aard
68	Ondanks de misleiding van de politie wel te waarderen
69	Van de nood wordt hier een deugd gemaakt
74	Op onschuldige wijze wordt iemand belachelijk gemaakt
76	De kijker wordt er leuk tussen genomen
81	Eenvoud is hier een kenmerk van het ware
89	Een bekend gebruiksvoorwerp heeft ongekende mogelijkheden
90	Deze cartoon is geslaagd omdat hij de techniek betrekkelijk stelt
93	Hij had liever Ajax zien spelen
99	Je moet dit als een grapje beschouwen

De resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit.

Tabel Distantie

No.	aantal items	KR (21)
clus- ter		
1	2	0,51
2	2	0,18
3	1	----
4	1	----
5	1	----
6	1	----
7	1	----
8	1	----
9	1	----
10	1	----
11	1	----
12	1	----
13	1	----
14	1	----
15	1	----

Het eerste cluster komt in aanmerking als het bedoelde cluster "Distantie".

Het bestaat uit de volgende items:

itemnr. lading

6	.82
31	.82

Ook het tweede cluster verdient de aandacht door samenhang van twee items. Het gaat om de volgende items:

itemnr. lading

23	.89
99	.72

Uit de toetsing volgt:

$$p \left\{ F_1 \right\} < 0,001$$

$$p \left\{ F_0 \right\} = 0,04$$

Beide hypothesen worden verworpen. De werkhypothese voor distantie kan niet worden gehandhaafd. Het is raadzaam de twee clusters in verbeterde versie op te geven voor een volgende analyse.

Het a priori-cluster "Absurditeit" bestaat uit:

itemnr. inhoud

26	Het is overdreven om op die manier een kat te redden
29	Je kunt beter de kat uit de boom kijken dan halen
39	Zoiets kan niet gauw gebeuren
40	De belangstelling voor dieren kan men ook overdrijven
57	Dit is onwaarschijnlijk
66	Een nogal gezocht mopje
70	Deze afleidingsmanoeuvre is dwaasheid
75	Het onmogelijke is hier goed uitgebeeld
77	Een onmogelijke situatie voor een televisiekijker
80	Het onmogelijke blijkt hier mogelijk te zijn
82	Dit grenst aan waanzin
96	Het is allemaal gekkigheid

Resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit.

Tabel Absurditeit

No.	aantal items	KR (21)
clus- ter		
1	5	0,65
2	1	----

3	1	----
4	1	----
5	1	----
6	1	----
7	1	----
8	1	----

et eerste cluster wordt als het bereelde cluster (kandidaat) gekozen.

Het rest al uit de volgende items:

16	.96
39	.6
4	.61
11	.51
70	.5

Toetsing geeft het volgende resultaat:

$$P\{F_1\} = .003$$

$$P\{F_2\} < .05$$

De werkhypothese voor kandidaat wordt te worden geaccepteerd.

Bepaald zijn de volgende items voor het a priori-cluster "Verrassing":

itemnr. inhoud

- 2 Een verrassing zit in een klein hoekje
- 11 Het onberekenbare wordt hier geaccepteerd
- 12 Alles is in de war gebracht door een spelletje van de natuur
- 14 De ontdekking is een verrassing
- 18 Deze cartoon is leuk, omdat hij een verrassende wending heeft

De resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit

Tabel Verrassing

No.	aantal items	KR (21)
clus-		
ter		
1	1	----
2	1	----
3	1	----
4	1	----
5	1	----

De clusters bestaan ieder slechts uit een item.
 Bij toetsing van de hypothesen is het volgende te zien:

$$p \{ H_1 \} = 0,062$$

$$p \{ H_0 \} = 1,000$$

De nul-hypothese dient te worden aanvaard.

Een nieuwe versie zal voor de volgende analyse opgegeven worden.

Opgegeven zijn de volgende items voor het a priori-cluster "Expressie"

itemnr. inhoud

4	Die verandering van gelaatsuitdrukking is opvallend
78	De tekenaar heeft de domheid goed uitgebeeld
79	De verandering in gelaatsuitdrukking van het mannetje is treffend
91	De tekenaar heeft een speelse bui gehad
94	Dit stomverbaasde gezicht is kostelijk

Resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit

Tabel Expressie

No.	aantal items	KR (21)
clus- ter		
1	3	0,61
2	1	----
3	1	----
4	-	----
5	-	----

Het eerste cluster komt in aanmerking als het bedoelde cluster "Expressie". Het bestaat uit:

itemnr. lading

4	.69
7 ^o	.79
94	.79

$$p \left\{ H_1 \right\} = 0,688$$

$$p \left\{ H_0 \right\} < 0,001$$

De H1 hypothese wordt gehandhaafd.

Opgegeven zijn de volgende items voor het a priori-cluster "Originaliteit":

itemnr. inhoud

50	Een originele manier om te parkeren
59	Iemand, die kunstbenen maakt voor dit doel verdient succes
60	Raffinement moet beloond worden
67	Dit is handig bedacht

Resultaten van de toetsing van de convergerende validiteit.

Tabel Originaliteit

loc.	airtal. items	KR (21)
clus-		
ter		

1	2	0,33
2	1	----
3	1	----
4	-	----
5	-	----

Het eerste cluster met twee items en de (relatief) hoogste betrouwbaarheid komt in aanmerking als het bedoelde cluster originaliteit. Het bestaat uit de volgende items:

itemnr. lading

50	.81
67	.82

De toetsing van de H_1 en H_0 hypothese levert het volgende op:

$$p \left\{ H_1 \right\} = 0,500$$

$$p \left\{ H_0 \right\} < 0,001$$

De H_1 hypothese kan worden gehandhaafd.

De volgende items zijn opgegeven voor "Sociale aspecten":

itemnr. inhoud

27	De massa is op sensatie belust
30	Eigenlijk is het zielig voor het mannetje
43	De massa is sentimenteel
44	Deze cartoon is te waarderen, omdat er een kern van waarheid in zit
61	Dit spreek aan, omdat het een modern probleem is

- 74 Er zijn nogal wat s-sociale mensen
in de wereld
- 05 Deze cartoon is leuk, omdat er een
kern van realiteit in zit
- 07 Met dit actuele probleem zitten de
meeste mensen
- 08 Accentuering van het absurde is
grappig

Resultaten van de toetsing van de convergerende
validiteit

Tabel Sociale aspecten

No.	aantal items	KR (21)
clus- ter		
1	1	----
2	1	----
3	1	----
4	1	----
5	1	----
6	1	----
7	1	----
8	1	----
9	1	----

Sociale aspecten valt uiteen in enkele unieke
clusters.

Uit de toetsing van de H_1 en H_0 hypothesen
blijkt het volgende:

$$p \left\{ H_1 \right\} = 0,004$$

$$p \left\{ H_0 \right\} = 1,000$$

De H_c hypothese dient te worden gehandhaafd.
Er is onvoldoende convergerende validiteit
t.a.v. Sociale aspecten.

Samenvattend kan worden gesteld dat de waarde-
ringsaspecten:

Contrastwerking (Moralisme)

Absurditeit

Originaliteit en

Expressie

kunnen worden gehandhaafd; dat de waarderings-
aspecten

Cynisme

Distantie

Verrassing

Sociale Aspecten

niet voldoen. Het is wenselijk nieuwe aspecten
te construeren.

4.5.2. Constructie van de cartoon-vragenlijst.

Met het oog op de constructie van de cartoon-vragenlijst kunnen wij de volgende nieuwe clusters opgeven die met behulp van de iteratieve cluster-analyse opnieuw onderzocht zullen worden. Op het volgende punt moet echter eerst gewezen worden. Uit de eerste analyse bleek dat zowel Cynisme als Distantie uiteen viel in twee delen. Afgaande op de item-inhoud zullen wij dan ook nieuwe begrippen moeten invoeren.

Cynisme wordt:

- Spot met de medemens
- Protest tegen de autoriteit.

Distantie wordt:

- Relativering van de situatie
- Ontvankelijkheid voor het grappige.

De volgende aspecten met de daarbij behorende items kunnen opgesteld worden:

MOR.	SPOT	PROTEST	RELAT.	ONTV.	ABS.	VERR.	EXP.	ORIG.
8	19	17	6	18	14	11	2	50
21	28	47	15	23	26	12	4	67
36	32	49	31	33	35	81	61	68
48	41	52		34	39		79	
51	76	55		91	40		94	
54	83	59		95	57			
62	84	60		96	66			
63	85	64		99	70			
71	87	65			82			
72	88							
77	92							
	97							

Na de cluster-analyse kan de cartoon-vragenlijst
als volgt sarengesteld worden:

1. MORALISME

KR(21) = 0,78

Nr. opgegeven items	ladingen
63	.79
51	.74
54	.72
72	.68
36	.50
21	.49
77	.44
71	.48
62	.44
48	.44
8	.41

2. SPOT met de medemens

KR(21) = 0,75

Nr. opgegeven items	ladingen
87	.70
92	.67
88	.61
84	.57
85	.54
83	.51
32	.51
97	.50
76	.37
28	.36
19	.35
41	.48

3. PROPORTIE TEGEN DE AUTHORITY

KR (21) = 0.71

Nr. opgegeven items	ladingen
55	.67
52	.65
59	.57
40	.54
65	.53
17	.51
60	.47
47	.46

4. RELATIEF NUT

KR(21) = .66

Nr. opgegeven items	ladingen
6	.70
31	.60
15	.10

Item 15 zou geëlimineerd worden. Zijn lading is veel te laag.

5. ONTVANKELIJKHEID

KR(21) = 0.67

Nr. opgegeven items	ladingen
23	.68
34	.62
90	.60
91	.59
18	.58
96	.56
33	.54
95	.46

6. ABSURDITEIT

KR(21) = 0,71

Nr. opgegeven items	ladingen
30	.68
66	.64
26	.63
35	.59
70	.53
40	.53
14	.51
82	.48
57	.45

7. VERRASSING

KR(21) = 0,51

Nr. opgegeven items	ladingen
12	.72
81	.63
11	.60

8. EXPRESSIE

KR(21) = 0,59

94	.77
79	.73
4	.56
2	.53
61	.52

9. ORIGINALITEIT

KR(21) = 0,49

67	.76
50	.70
68	.66

Op grond van deze constructie kunnen wij nu overgaan tot toetsing van werkhypothese 2b.

4.5.3. Toetsing van de werkhypothese 2b.

De werkhypothese luidt dat wanneer aan de eisen van convergerende validiteit t.a.v. de in werkhypothese 2a. bedoelde waarderingsaspecten zal zijn voldaan, deze aspecten niet zullen intercorreleren.

Tabel 4.5.3. Correlaties tussen de clusters.

	MOR.	SPOT	PROTEST	RELAT.	ONTV.	ABS.	VERB.	EXP.	ORIG.
MOR.	1,00								
SPOT	0,20	1,00							
PROTEST	-0,37	0,07	1,00						
RELAT.	0,11	0,18	-0,02	1,00					
ONTV.	0,17	0,22	0,11	0,20	1,00				
ABS.	0,29	0,16	-0,10	0,23	0,19	1,00			
VERR.	0,02	0,27	0,02	0,44	0,19	0,13	1,00		
EXP.	0,13	0,15	-0,06	0,23	0,18	-0,05	0,17	1,00	
ORIG.	-0,08	0,00	0,16	0,05	0,08	-0,19	0,07	0,17	1,00

Uit de tabel 4.5.3. is af te lezen dat de hypothese gehandhaafd kan worden.

Wanneer de aspecten niet onafhankelijk zouden zijn, zouden 18 van de 36 correlaties groter zijn dan 0,30 (de overeenkomstindex). Het blijken er twee te zijn. Dit verschil is significant ($X^2 = 17,6$, $P < 0,001$). In de tabel staan de correlaties tussen de somscores van de onderscheiden aspecten. Deze product-moment correlaties zijn teruggebracht tot point-biserials door vermenigvuldiging met de correctie voor "coarse grouping". In dit geval is dat 0,816 (zie Guilford, 1965, p. 352 en 353). Ook de 2 correlaties, die groter zijn dan 0,30, zijn niet significant hoger dan de overeenkomstindex. Het 5% betrouwbaarheidsinterval van een correlatie van 0,30 is bij een steekproefgrootte van 105: 0,12 - 0,46.

4.6. Toetsing van werkhypothese 2c.

4.6.1. Relevante persoonlijkheidsaspecten.

Om werkhypothese 2c te kunnen toetsen is het nodig het externe criterium te operationaliseren. Uitgaande van de verwachting dat waarderingsaspecten voor de cartoons correleren met relevante persoonlijkheidsaspecten is het, gezien de opzet van dit onderzoek, wenselijk het criterium te zoeken in de bedrijfssituatie. Het ervaringsmateriaal wijst er op dat humor zich afspeelt in een samenleving (Freud 1925, Allport 1951, Grotjahn 1966). Men kan stellen dat humor een vorm van aanpassing is in een wereld van tegenstellingen, van ambigüiteit. De vraag dringt zich op of humor zich ook uitdrukt in aanpassing aan bedrijfsomstandigheden (Lefringhausen 1961). Ofschoon humoristische situaties veelal het cachet hebben van spel, van dwaasheid, zal hij de mens ook de weg wijzen naar feitelijke, zakelijke achtergronden. Hij zal meermalen een perspectief kunnen bieden in ogenschijnlijk ondoorzichtige situaties, gesprekken, relaties.

Op zoek naar relevante persoonlijkheidsaspecten in de bedrijfssfeer bepalen wij ons tot de aanpassing aan de taak en aanpassing aan het team. Aanpassing aan werk en aan groep is als probleem op de voorgrond gekomen door de sterk toegenomen complexiteit van maatschappelijke (o.m. industriële) verhoudingen: het blijkt dat de mens in meer dimensies tegelijk leeft.

De mens die zich engageert met zijn taak zal letten op organisatie, systematiek, kwaliteit van het werk, produktie, zelfstandigheid in de uitvoering. De mens die zich vooral richt op de mensen uit zijn team zal blijk geven van prettige omgangsvormen, flair in het contact, hij kan een grapje vertellen, zal bedrijfssitu-

aties eerder van de luchtige kant bezien.

Hier passen enkele aantekeningen.

Het bedrijfsleven beschouwt humor dikwijls als niet ter zake doende. Het accent in de bedrijfs-sfeer ligt gewoonlijk op produktie, waardoor persoonlijke, i.q. humoristische karakteristieken veelal op de achtergrond blijven.

De chefs richten zich in hun oordeel over het algemeen op het uiterlijk werkgedrag, het vervullen van opdrachten. Zij letten uiteraard meer op de uiterlijke aanpassing voorzover dit de samenwerking betreft dan op de typische binnenwereld van hun medewerkers.

Het menselijk gedrag wordt in het bedrijf in een keurslijf van schijn-aanpassing gedwongen, die neigt naar opportunisme. Het gevolg is dat de mens een deel van zijn identiteit moet prijsgeven. Bedrijfsaanpassing is dan ook geen duidelijke creatieve aanpassing, maar een existentiële noodoplossing, die leidt tot "vervreemding": de mens herkent zichzelf niet meer, tenzij misschien juist in de spiegel van humor-analogie. Gezien de bovenstaande aantekeningen mag men van de correlaties tussen humor-aspecten en persoonlijkheids-aspecten geen hoge verwachtingen hebben.

4.6.2. Bedrijfsbeoordelingen

Om bedrijfsinformatie over de onderzochte groep te verkrijgen moeten wij ons beperken tot beoordelingen. Wij willen in het kader van ons onderzoek weten, hoe iemand zich gedraagt in de bedrijfs-situatie.

Voor ons doel hebben wij een vragenlijst samengesteld met een scoringsmogelijkheid op een aantal gestandaardiseerde uitspraken ten aanzien van het sociale- en arbeidsgedrag (zie bijlage D).

De beoordelaar kan zijn mening geven over de mate waarin- en de wijze waarop zich iemand aanpast in team en werk. Verwacht wordt nl. dat de waarderings-aspecten van humor relevant zijn voor deze aanpassing, zoals in de vorige paragraaf is behandeld.

Ten aanzien van "bedrijfsaanpassing" kunnen wij het volgende opmerken. Op zoek naar een operationele definitie heeft een aantal ter zake kundige personen een uitgebreid gamma van meningen, opvattingen en oordelen over "aanpassing" gegeven.

Tenslotte werd na een discussie de werkdefinitie samengesteld. Onder bedrijfsaanpassing verstaan wij: in goede harmonie met de groep een zakelijk rendement bereiken. Een er ander houdt in een evenwicht tussen sociaal-effectiviteit en zakelijke prestatie.

In de Beoordelinenvragenlijst hebben wij dus rekening gehouden met de sociale- en met de werkaspecten van de te beoordelen personen, waarbij ieder aspect door een aantal vragen is geoperationaliseerd.

4.6.2.1. De problematiek van het beoordelen.

Over het beoordelen van personeel is de laatste jaren een groot aantal publicaties verschenen.

Hieruit zal, met het oog op onze studie, het belangrijkste naar voren gebracht wor-

eer (zie De Velt, 1965; De Groot, 1964; Opmer-
heim, 1966; Janssen v.d. Sligte, 1966; Rijzewijk,
1966). Personeelreorganiseringen worden gebruikt

ter behoeve van de organisatie (1. . .
monarchie, . . . (1966),
al . . . (1966).
(1. . . (1966).

Er is in het gebied een grote verschei-
denheid aan beoordelingsmethoden. Gebruik

van de grafische methode (eer
van de grafische methode. De grafische methode

bestaat uit een linestuk van 10 cm, waarop
de beoordelingsmethode van de te beoor-
delen eigenschap wordt weergegeven binnen twee
grenzen van de extreem. Het linestuk heeft
een afgeleverd midden. In de toepassing van
het beoordelen treden enkele fouten op, die
als volgt beschreven kunnen worden:

1. Het rildoeleffect (voortvloeiend uit
de neiging van de beoordelaar om de be-
oordeelde hoger te beoordelen dan ge-
wone twarandis)
2. Het halo-effect, het is hiermee ver-
staan de invloed van de totaalindruk,
die de afzonderlijke eigenschappen
'kleurt'.
3. Het overkill-effect. Het blijkt meermalen
dat de normen van de beoordelaar af-
hankelijk zijn van het kwaliteitsri-
veau van de te beoordelen groep (wet
van Posthumus). Ook is het mogelijk,
dat de beoordelaar de eigen "ideale"
overvatting over de kwaliteit als
norm kenteert.

Er is getracht de invloed van bevoor-
reerde oordelen te verminderen, onder meer
door in de introductie met nadruk te stel-

len, dat ten minste aan een wetenschappelijk project op basis van anonimiteit. Bij het invullen van de lijst was steeds een der onderzoekers aanwezig i.v.m. eventuele vragen.

De resultaten van dit onderzoek hebben, zoals is gesteld, geen invloed op de situatie in het bedrijf. Het mildheidseffect kan anderszins onderzocht worden door de keuze van een grafische schaal waardoor er ook bij alleen positieve oordelen voldoende onderscheidingen mogelijk zijn, nl. 5 cm. of 50 mm. Over het halo-effect kan het volgende opgemerkt worden: Het is de taak van de chefs hun personeel constant te beoordelen, zij zijn met andere woorden geïnteresseerd in het beoordelen. Bovendien ondervinden zij (via gespreksgroep of cursus) steeds een begeleiding van deskundigen juist om de invloed van het halo-effect zo klein mogelijk te maken. Om de invloeden van halo verder te verminderen werden de schalen afwisselend met de scoringsextremen ja-nee of nee-ja, hoog-laag of laag opgesteld. Bovendien werden de items van één aspect niet achter elkaar aangeboden, maar verspreid over de gehele lijst.

Op het punt van de normverschillen kan erop gewezen worden dat de beoordelaars door onderling contact en wisselwerking normen hebben ontwikkeld die ruimer zijn dan de normen die gebaseerd zijn op verspreiding binnen de groep.

Bij de bewerking van de beoordelingsnormen wordt er daarom van uitgegaan dat de beoordelaars zich baseren op deaaltypen en de beoordeling op basis van de normen.

4.6.2.2. De beoordelingsaspecten.

Voor de constructie van een bedrijfsbeoordelingslijst was het noodzakelijk informatie te verzamelen. Deze was gebaseerd op analyse van de gangbare beoordelingsprocedures in het bedrijfsleven en op ervaringen van bedrijfsmensen (gewoonlijk chefs, stafemployees). Deze informatie kristalliseerde zich na overleg tenslotte uit tot een aantal voor ons onderzoek relevante beoordelingsaspecten, aansluitend bij de in 4.6.1. genoemde aspecten (zie bijlage D.).

<u>Aspecten</u>	<u>geoperationaliseerd in de items:</u>					
Opgewektheid	100	105	116	121	122	123
Incasseringsvermogen	101	106	118	127		
Uiterlijk	102	112	120			
Zelfgevoel	103	104	113	129	126	129
Werkorganisatie	107	108	109	115	117	119
Kwaliteit		110		123		
Kwantiteit		111		125		

4.6.2.3. Controle op halo-effect.

Om na te gaan in hoeverre het halo-effect een rol speelde bij ons onderzoek, werden de resultaten vergeleken met enige in de literatuur vermelde resultaten. Het betreft hier 5 onderzoeken, die hieronder kort weergegeven zullen worden. De resultaten van ons onderzoek zullen als onderzoek 6 in de vergelijking worden betrokken.

Thorndike (1920). Onderzoek naar beoordelingen in het Amerikaanse leger. Een ter zake kundig officier kreeg de opdracht 137 luchtmachtkadetten te beoordelen op 3 items, nl.:

1. intelligentie
2. lichamelijke conditie
3. leiderschap en karakter.

Knight (Teacher's college). Onderzoek naar de beoordelingen betreffende 129 ambtenaren. (De Wolff, 1963).

De beoordelingsitems waren:

1. general appearance
2. health
3. voice
4. intellect
5. initiative and resource fulness
6. adaptability and resource fulness
7. accuracy
8. industry
9. enthusiasm
10. integrity and sincerity
11. self control
12. promptness
13. tact
14. sense of justice
15. academic preparation
16. professional preparation

Koks en Irle (1926). Drie beoordelaars hadden tot taak 110 kadetten te beoordelen. De beoordeling gebeurde met de Scott Rating Scale, die betrekking heeft op de volgende items:

1. intelligence
2. physical qualities
3. value to the service
4. personal qualities
5. leadership.

Weerts (1967). In dit onderzoek werden 96 proefpersonen beoordeeld aan de hand van de studieprestaties die zij geleverd hadden in een omscholingscursus. De volgende beoordelingsitems waren van toepassing:

1. totaal van de vakken
2. cijfer natuurkunde
3. cijfer meetkunde
4. beoordeling cursusprestaties
5. cijfer rekenen
6. cijfer algebra
7. beoordeling aanpassing
8. cijfer scheikunde
9. beoordelingscijfer
10. studieinstelling L.O.
11. cijfer machinekennis
12. moeilijkheidsbeleving
13. cijfer taal
14. in groepsjes studeren.

Reumkens en Boon van Ostade (1962). Een vergelijkend onderzoek naar de relaties tussen beoordelingsgegevens van 106 kandidaten voor de cursus lager leidinggevend personeel bij een groot chemisch bedrijf. De items waren:

1. heeft hij de opdracht vlug door
2. staat hij kritisch ten aanzien van zijn werk

3. kan hij zijn werk organiseren
4. komt de candidaat met eigen ideeën
5. kan hij verschillend werk aan
6. kan hij het werk zelfstandig uitvoeren
7. heeft hij doorzettingsvermogen
8. hoe is zijn invloed op de ploeg
9. hoe reageert hij op orders van zijn chef
10. helpt hij nieuwelingen
11. wordt hij door collega's gewaardeerd
12. is hij in het algemeen rustig en kalm
13. staat hij open voor anderen.

D.m.v. de clusteranalyse werd nagegaan of bij ons onderzoek het "halo"-effect een rol speelde. Daartoe werden de 30 beoordelingsitems als één cluster opgegeven. Het analysecriterium was .20. Het bleek na toetsing dat de 30 items inderdaad één cluster vormden. Ook bij dit onderzoek speelde het "halo"-effect dus een rol. Echter het "halo"-effect is relatief gering. Alleen onderzoek 3 heeft percentageel een geringere invloed van halo gehad (zie tabel pag. 91).

Tabel Correlaties met de totaal scores van de le-
lingsitems van 6 onderzoeken.

Verklaring:

1. Thorndike	4. Weerts
2. Knight	5. Reumkens en Boon van Oostade
3. Koks en Irle	6. Prent

O n d e r z o e k						
	1	2	3	4	5	6
Beoorde- lingsitems						
1	.51	.47	.40	.89	.60	.39
2	.58	.56	.43	.75	.60	.55
3	.64	.53	.45	.68	.65	.54
4		.62	.46	.66	.70	.50
5		.77	.51	.65	.80	.4
6		.80		.65	.85	.66
7		.74		.61	.70	.54
8		.69		.61	.80	.20
9		.71		.55	.75	.44
10		.63		.50	.81	.34
11		.66		.49	.75	.63
12		.66		.46	.70	.5
13		.69		.45	.70	.32
14		.61		.43		.42
15		.41				.43
16		.38				.41
17						.21
18						.50
19						.33
20						.30
21						.52
22						.40
23						.57
24						.64
25						.60
26						.55
27						.34
28						.4
29						.41
30						.52
variantie	33%	40%	20%	37%	56%	2%
verklaard						
door halo						

Ten aanzien van de relatief geringe invloed van
het halo-effect in ons onderzoek lijkt het wel
lijkt de aanpakken over twee onderzoeken te re-

veren. In de eerste plaats werd de anonimiteit van beoordelaar en beoordeelde gegarandeerd. In de tweede plaats speelde de "begeleiding" van de onderzoekers bij de beoordelingsprocedure waarschijnlijk een rol. Welke van beide factoren het zwaarst weegt kon niet nagegaan worden.

S a m e n v a t t e n d kan de conclusie luiden dat het Halo-effect een geringe invloed uitoefent in onze beoordelingsprocedure.

Uitkomst is dat de beoordeelaars de beoordeelcriteria beter vergeleken met de R-analyse. Deze uitslag komt voort uit de beoordeelaars' overtuiging van de frequentie van communicatie, waardoor tevens het probleem van de non-verschillen grotendeels wordt opgelost.

Als dit narelijk het geval is moet een C-analyse (zie ook Boer van (Stace, 1971)) van de beoordeelingen deze resultaten geven.

In het onderzochte geval betekent een C-analyse dat de beoordeelaars worden geïntercorreleerd over de beoordeelingen. Dit verschilt van de R-analyse, waarin de items worden geïntercorreleerd over de proefpersonen, zoals toegepast is bij de humoraspecten en de halo-controle. Bij deze bewerkingsmethode valt ook de invloed van de algemene halo-factor weg.

De R-analyse is uitgevoerd op de items. De resultaten waren echter duidelijk teleurstellend ten aanzien van de verwachte relaties. Om die reden zullen de resultaten van deze analyse hier niet verder worden vermeld (zie Kuzewijk, 1966).

De toepassing van de cluster-analyse, explorerend met een α van 0,40 als C-analyse, gaf 13 clusters, waarvan 3 voldoende betrouwbaar waren. (zie tabel p. 94).

No. cluster	aantal proefpersonen	KR (20 ¹)
1	49	0,97
2	17	0,92
3	19	0,91
4	3	0,72
5	1	----
6	1	----
7	1	----
8	3	0,69
9	3	0,64
10	2	0,64
11	1	----
12	1	----
13	1	----
14	1	----
15	1	----

In deze drie clusters komen 85 van de 100 proefpersonen voor. Dit aantal kan verhoogd worden tot 100 (cluster 1: 54; cluster 2: 22; cluster 3: 24) door beoordeelden met een correlatie tot een grens van 0,30 toe te voegen. Hiermee is de representativiteit van de drie clusters in voldoende mate gewaarborgd. De drie clusters blijken hiërarchisch te zijn. Dit wil zeggen dat in ieder cluster beoordeelden zijn met positieve en negatieve oordelen.

Bij cluster 1 is dit 34 positief en 23 negatief.
Bij cluster 2 is dit 13 positief en 9 negatief,
terwijl dit bij cluster 3 is: 5 positief en 16
negatief.

In tabel p. 96 zijn de percentages weergegeven
van proefpersonen, die een beoordeling hebben
gekregen op het betreffende item dat ligt boven
de mediaan van de totale groep. De metingen
zijn gebaseerd op millimeterscores lopend van
links naar rechts. De beoordeelden met negatie-
ve ladingen zijn hierbij gespiegeld.

Tabel percentages proffersoren met een zelling van de rechtelijke voor de drie clusters na spiegeling.

itemnr.	inhoud	polariteit	clusters		
			1	2	3
100	opgewekt mens	ja /neen	22	5	<u>0</u>
101	standje verdragen	neen/ja	54	24	90
102	correct gekleed	ja /neen	41	77	79
103	praat over zichzelf	ja /neen	65	12	15
104	critiek op anderen	neen/ja	35	<u>81</u>	32
105	prettige collega	neen/ja	66	12	58
106	rauw op teentjes getrapt	neen/ja	17	<u>100</u>	15
107	zelfstandig	neen/ja	80	82	32
108	heeft snel essentie door	ja /neen	8	29	58
109	deelt werk goed in	neen/ja	98	88	11
110	verzorgt werk tot in de puntjes	ja /neen	25	41	53
111	werktempo	hoog/laag	20	18	79
112	wellevendheidsregels	ja /neen	29	88	<u>0</u>
113	met zichzelf ingenomen	ja /neen	65	12	53
114	zelfcritiek	ja /neen	20	88	66
115	initiatief	neen/ja	80	94	53
116	optimistisch	ja /neen	14	18	15
117	helder oordeel	neen/ja	<u>94</u>	77	26
118	mokken na berisping	neen/ja	6	<u>88</u>	15
119	systematisch	neen/ja	<u>94</u>	71	5
120	stipt op tijd	ja /neen	31	88	53
121	gevoel voor humor	neen/ja	76	77	64
122	past zich spontaan aan	ja /neen	17	29	5
123	hoge eisen aan kwaliteit gesteld	neen/ja	<u>88</u>	53	15
124	graag middelpunt zijn	ja /neen	49	18	37
125	productief	ja /neen	10	12	47
126	spot met anderen	ja /neen	80	18	26
127	nederlagen soepel opvangen	ja /neen	12	71	21
128	flair in de omgang	neen/ja	73	77	<u>100</u>
129	tart graag moppen	ja /neen	61	5	11

dit te noemen ge-tale kinder... cluster...
 worden, ontstaan uit de...
 worden.

1. heeft het oordeel	ja - neen
werkt op zijn tisch	ja - neen
heeft hoge eisen aan kwaliteit	ja - neen
2. kritiek op anderen	ja - neen
gaat op teentjes geticht	ja - neen
rekken naar het spijt	ja - neen
3. afgewekt men	neen - ja
wellevendheidsregels	neen - ja
clear in de... ..	neen - ja

het het ook... het formuleren van de verwachtingen,
 die behoren bij werkhypothese 2c, is het wenselijk
 bovenstaande clusters in korte karakteristieken weer
 te geven.

ad. 1. Het is aannemelijk dat de items uit cluster 1,
 bij een positieve beoordeling betrekking hebben
 op de mens die zich engageert met zijn werk.
 Hij richt zich op het accurat vervullen van
 zijn taak, daarbij gepassioneerd met zelfstandigheid
 in oordeel en zin voor plannings. Indien zal hij
 zich bezig houden met de menselijke aspecten
 van het team, een persoonlijke noot, een lach
 maar niet van hen verder snel verwachten. Hij
 stelt zich consciëntieus en vooral functioneel
 op. Het arbeidsgedrag is rechtlijnig. Dit
 type zal de "taakgerichte mens" genoemd worden.
 Zijn tegenpool is de niet-taakgerichte mens,
 wiens belangstelling een zeer persoonlijke
 kleur heeft.

ad. 2. Positieve beoordelingen van de items uit het
 tweede cluster wijzen op een zekere irritabili-
 teit, een snel veranderende houding aan de be-

oordeelden

De mens uit dit cluster neemt onder invloed tot zaak, e tijd is en zichzelf. Hij laat zich vrij snel door een opmerking uit zijn evenwicht brengen, door een gebrek aan Britische stijl, name.

Grappen maakt hij graag ten koste van anderen, als hij zelf middelpunt van spot wordt, kan hij maar weinig waardering opbrengen.

Dit type zal de "snel geïrriteerde mens" worden genoemd. Zijn tegenpool is de niet-snel geïrriteerde mens, die meer afstand neemt en de dingen a.h.w. flegmatieker opvat.

ad. 3). Op grond van de beoordelingstems uit het derde cluster kan hier gesproken worden van de "sociaal aanspreekbare mens" tegenover de "sociaal gedistantieerde man".

De sociaal aanspreekbare mens past zich sneller aan, beweegt zich lieverbeter in het contact dan de sociaal gedistantieerde mens. Het is echter mogelijk dat de sociaal aanspreekbare mens meer oppervlakkig in het contact te werk gaat, zijn bindwijzen getuigen niet altijd van hechtmeed, er is minder zelfstandigheid in zijn keuzeopvatting. Zijn aanpassing verloopt dan weliswaar met vaart, maar is toch heel snel vertoer. Dit in tegenstelling tot die van het sociaal gedistantieerde type dat langzaam aankomt, maar ten slotte na berating tot meer hechtmeed in de reacties in staat gesicht mag worden.

4.6.3. verwacht. ze:

In werkhypothese 2 is gesteld dat de correlaties zullen wijzen op gegeven tussen waarden tussen van de cartoon en de sociale waarden van de mens.

In de vorige paragraaf zijn de drie typen als volgt geformuleerd:

1. Taakgericht tegenover niet-taakgericht
2. Snel geïrriteerd tegenover niet-snel geïrriteerd
3. Sociaal aanspreekbaar tegenover sociaal gedistantieerd.

Op grond hiervan kunnen de volgende verwachtingen worden opgesteld:

1. De taakgerichte mens zal, in tegenstelling tot de niet-taakgerichte mens, meer affiniteit hebben voor het Moralisme-aspect van de cartoons.
2. De taakgerichte mens zal zich minder aangetrokken voelen tot het Absurditeits-aspect van de cartoon dan de niet-taakgerichte mens.
3. De taakgerichte mens zal minder oog hebben voor het aspect Expressie dan de niet-taakgerichte mens.
4. De taakgerichte mens zal meer begrip tonen voor het Originaliteitsaspect op de cartoon dan de niet-taakgerichte mens.
5. De snel geïrriteerde mens zal minder begrip tonen voor het Moralisme-aspect van de cartoons dan de niet-snel geïrriteerde mens.
6. De snel geïrriteerde mens zal meer affiniteit hebben voor Protest-aspecten van de cartoons dan de niet-snel geïrriteerde mens.
7. De snel geïrriteerde mens zal meer affiniteit tonen voor het Absurditeits-aspect van de cartoons dan de niet-snel geïrriteerde mens.
8. De snel geïrriteerde mens zal minder letten op het Relativerings-aspect van de cartoons dan de niet-snel aanspreekbare mens.
9. De sociaal aanspreekbare mens zal tot het Moralisme-aspect van de cartoons minder affiniteit tonen

dan de sociaal gedistantieerde mens.

10. De sociaal aanspreekbare mens zal meer geneigd zijn tot Protest tegen de autoriteit dan de sociaal gedistantieerde mens.
11. De sociaal aanspreekbare mens zal minder begrip tonen voor het Relativerings-aspect van de cartoons dan de sociaal gedistantieerde mens.
12. De sociaal aanspreekbare mens zal minder gevoel voor de Expressie-aspecten hebben dan de sociaal gedistantieerde mens.
13. De sociaal aanspreekbare mens zal minder gevoel hebben voor het aspect Verrassing dan de sociaal gedistantieerde mens.
14. De sociaal aanspreekbare mens zal minder affiniteit hebben voor het Originaliteits-aspect van de cartoons dan de sociaal gedistantieerde mens.

4.6.4. Resultaten.

In de onderstaande tabellen treft men de correlaties aan tussen de ladingen van de beoordelingsclusters en de scores van de waarderingsclusters, berekend over de proefpersonen van het cluster.

Een correlatie, die minstens significant is in de verwachte richting voor 2½% is met twee sterren aangegeven. Een correlatie die significant is voor 5% is met één ster aangegeven.

Tabel 1.

<u>Waarderingsaspecten</u>	<u>Correlaties met "Taakgerichtheid"</u>
MORALISME	-.137
SPOT	-.177
PROTEST	.012
RELATIVERING	-.152
ONTVANKELIJKHEID	.057
ABSURDITEIT	-.313 **
VERRASSING	-.154
EXPRESSIE	.061
ORIGINALITEIT	.252 *

De werkhypothese, geformuleerd in de verschillende verwachtingen, wordt gehandhaafd voor de aspecten Absurditeit en Originaliteit (verwachting 2 en 4). Voor de aspecten Moralisme en Expressie wordt de hypothese verworpen.

Tabel 2.

Waarderingsaspecten	Correlaties met "geïrriteerdheid"
MORALISME	-.203
SPOT	-.383 **
PROTEST	.356 *
RELATIVERING	-.329 *
ONTVANKELIJKHEID	.057
ABSURDITEIT	.372 **
VERRASSING	-.276
EXPRESSIE	-.134
ORIGINALITEIT	-.042

De hypothese kan worden gehandhaafd voor de aspecten Protest, Relativering, Absurditeit (verwachting 6, 7 en 8). Voor het aspect Moralisme wordt de hypothese verworpen. De significante correlatie voor Spot is niet verwacht.

Tabel 3.

Waarderingsaspecten	Correlaties met "Sociale aanspreekbaarheid"
MORALISME	-.395 *
SPOT	-.177
PROTEST	.427 *
RELATIVERING	-.530 **
ONTVANKELIJKHEID	-.136
ABSURDITEIT	-.178
VERRASSING	-.316 *
EXPRESSIE	-.286
ORIGINALITEIT	-.349 *

De hypothese kan worden gehandhaafd voor de aspecten Moralisme, Protest, Relativering, Verrassing en Originaliteit (verwachtingen 9, 10, 11, 13 en 14).

De hypothese wordt verworpen voor Expressie.

Samenvattend kan worden geconcludeerd dat van de veertien opgestelde verwachtingen er tien gehandhaafd kunnen worden. Vier verwachtingen moeten worden verworpen, terwijl één significante correlatie niet als verwachting is geformuleerd. Met behulp van de binomiale verdeling ($n = 14$, $p = 0,05$) is de kans uit te rekenen dat een dergelijk resultaat toevallig gevonden kan worden. Deze kans is gelijk aan 8^{-11} . De nul-hypothese kan dus worden verworpen, de werkhypothese 2c. kan worden gehandhaafd. De kans om één of meer significante correlaties te vinden, die niet kunnen worden geïnterpreteerd, kan ook met de binomiale verdeling worden berekend. ($n = 13$, $p = 0,05$). Het aantal is vier dertien, omdat voor 13 correlaties geen verwachtingen zijn uitgesproken. Deze correlaties moeten dus nul zijn. De kans blijkt 0,487 te zijn. Hieruit volgt dat de enige gevonden significante, niet verwachte correlatie niet de hypothese falsifieert.

5. Conclusies en perspectief.

Het geheel overziende kunnen wij de volgende conclusies trekken. Voor de uitgangsgedachte dat er duidelijke verschillen zijn te constateren in waardering van humoristische situaties, is voldoende evidentie gevonden.

De resultaten hebben voorts aangetoond dat waardering van cartoon zich laat uitdrukken in een aantal duidelijk van elkaar te onderscheiden factoren. Het blijkt mogelijk te zijn een cartoon-vragenlijst te construeren, waarin de items aan de eisen van convergerende validiteit voldoen.

Het laatste gedeelte van het Hoofdonderzoek vormt een aanwijzing dat er een zekere mate van samenhang bestaat tussen waarderingsaspecten en enkele typen van arbeidsgedrag, zoals die uit beoordelingen werden verkregen. Dat de samenhang niet hoog is, kan geweten worden aan het feit dat de mens zich in de arbeidssituatie niet volledig kan realiseren. Zijn aanpassingsvormen vertonen een functionele buitenkant.

Dat er sprake is van samenhang betekent niet alleen een versteviging van de hypothesen, maar ook een indicatie voor een gerechtvaardigde maatschappelijke situering van humor. Ofschoon geen beeld gevormd kan worden, waarin alle waarderingsaspecten en beoordelingsdimensies markant en smetteloos naar voren komen, zijn er duidelijk tekenen die wijzen op een zekere bruikbaarheid van de vragenlijsten op basis van de gevonden factoren.

Het lijkt mogelijk te zijn na verdere studie op het gebied van cartoon-humor en bedrijfsaanpassing de verschillende waarderings- en beoordelingsaspecten scherper te formuleren. Door de vragenlijsten toe te passen op grotere en anders geaarde proefgroepen zal een breder perspectief voor humor en aanpassing geboden kunnen worden.

6. Discussie.

Op enkele kritische punten moet hier gewezen worden.

De iteratieve cluster-analyse is een verbetering van de iteratieve factor-analyse van Wherry en Gaylord (1943).

Het verschil tussen deze twee analyses is gebaseerd op de wijze waarop de clusters worden gevormd. Bij de iteratieve factor-analyse gaat men uit van de totale score van alle variabelen. De correlaties van alle variabelen met de som wordt berekend. Daarna wordt een nieuwe som van alle variabelen gevormd, die in voldoende mate correleren. Men berekent weer de correlaties van alle variabelen met deze nieuwe totaalscore. Zo zet men dit voort totdat er geen veranderingen meer optreden.

Bij de cluster-analyse gebeurt dit additief. Uitgaande van één operator wordt nagegaan of het cluster met een operator kan worden uitgebreid. Met de som van de twee operatoren wordt dit herhaald, totdat er geen enkele operator meer toegevoegd kan worden, die voldoende overeenkomst vertoont.

De analyse van Wherry en Gaylord is dus iteratief, de iteratieve cluster-analyse daarentegen niet. Een betere naam zou zijn additieve factor-analyse of "item synonymization", een naam die Boon van Ostade gebruikt heeft (1969). Men zegt dat de iteratieve cluster-analyse het bezwaar heeft dat hij aanleiding geeft tot beperkingen en vergroving, met name door de codering in nul en één.

Dit heeft in sommige gevallen geleid tot een minder nauwkeurige schatting van de ladingen. Anderzijds verruimt deze vergroving de gebruiksmogelijkheid van de analyse omdat geen speciale voorwaarden gesteld worden t.a.v. de maten van de variabelen.

Een andere beperking is dat de iteratieve cluster-analyse géén subclusters kan bepalen, de hoofdassenmethode wel, ofschoon bij het laatste geval subfactoren verstrekt kunnen worden ten koste van de factoren (Boon van Ostade 1969, hoofdstuk 6).

Uit een vergelijkende studie is onder meer gebleken dat de iteratieve cluster-analyse betrouwbaarder is ten aanzien van de bepaling van het aantal factoren. De hoofdassenanalyse daarentegen geeft nauwkeuriger schattingen van de ladingen bij grotere steekproeven (> 500) en/of bij factoren van > 20 variabelen.

Aangenomen mag worden dat de arbitraire beslissingen met betrekking tot terminologie en interpretatie van de aspecten een invloed op de resultaten oefenen. Deze subjectief-psychologische invloed is niet gemakkelijk onder controle te brengen, maar kan getemperd worden door meer geschoolde beoordelaars in te schakelen, door de aspecten ondubbelzinnig te formuleren. Het is noodzakelijk in een latere studie de cartoon-vragenlijst te verfijnen door middel van een scherpere item-selectie, vooral door een verdieping ten aanzien van de item-inhoud en zijn psychologische implicaties. Voorts moet worden gewezen op de manier van vraagstelling, de presentatie van items in de vragenlijst als bron van ambiguïteit in de interpretaties. Het feit dat de proefgroepen bestonden uit bedrijfsmensen met tenminste MULO-opleiding, geeft een duidelijke beperking t.a.v. de generaliseerbaarheid van de resultaten. Een andere aantekening betreft de aard en het aantal van de gekozen cartoons. Zij vertonen als stimulus-mogelijkheid een beperking ten aanzien van het totale persoonlijkheidsbeeld. Met name heeft het onderzoek zich niet bepaald tot bijvoorbeeld de relatie man-vrouw-cartoons, die waarschijnlijk een geheel andere benadering en opzet van onderzoek eisen. Het bovenstaande is bedoeld om onze studie te kenschetsen als een onderdeel van een steeds zich ontwikkelend, dynamisch proces van hypothesevorming, -verificatie en -verwerping, waarin de onderhavige resultaten beschouwd moeten worden als een voorlopige neerslag.

Samenvatting.

Het doel van deze studie was te onderzoeken in hoeverre verschil in waardering van cartoons zich laat uitdrukken in een aantal humor-aspecten.

Na een inleiding over waarderingsmomenten van humor, is een literatuur-overzicht gegeven, waarin de verschillende humor-aspecten behandeld worden. Ook werden empirische studies besproken waarin humor het onderwerp was van vnl. experimentele situaties.

De verwachtingen uit het literatuur-onderzoek zijn aan het eind van het hoofdstuk neergelegd in enkele uitspraken.

Ten eerste is gesteld dat humor-beleving niet uitgedrukt kon worden in één eigenschap als b.v. "humorgevoeligheid" of "zin voor humor".

Ten tweede is gesteld dat humorbeleving in een aantal factoren te onderscheiden is, te weten

- contrastwerking (toegespitst op moralisme)
- cynisme
- absurditeit
- verrassing
- speelsheid
- distantie
- sociale aspecten.

In het vooronderzoek exploreerden wij het humor-veld op empirische wijze. Nagegaan werd of de cartoon gebruikt kon worden als stimulus. Het was bovendien zaak uit het vooronderzoek gedachten en uitspraken te putten om hypothesen op te stellen. 117 proefpersonen gaven hun waardering en interpretatie over 6 ongeveer gelijkwaardige cartoons. De proefgroep was afkomstig uit het bedrijfsleven en bestond uit technische en administratieve functionarissen.

Hun opleiding was minstens van Mulo-niveau. Uit het vooronderzoek bleek na enkele bewerkingen dat men enige antwoordcategorieën kon onderscheiden, die ongeveer parallel liepen met de factoren uit het literatuur-onderzoek. Zo ontstond een hypothetisch beeld, waarvan verwacht mocht worden dat dit, geoperationaliseerd in een vragenlijst, kon worden gebruikt in het

Hoofdonderzoek voor de toetsing van hypothesen.

Het Hoofdonderzoek (hoofdstuk 4) was gericht op het opstellen en toetsen van een viertal werkhypothesen, die voortvloeien uit de data van literatuur en vooronderzoek. In het Hoofdonderzoek waren 105 proefpersonen betrokken (van minstens MULO-niveau uit hetzelfde bedrijf). De door ons toegepaste methode van onderzoek was de iteratieve cluster-analyse (zie Boon van O'stade 1969).

De werkhypothesen als uitgangspunt van het Hoofdonderzoek luiden:

1. Waarderingsreacties op een willekeurige verzameling cartoons zullen geen samenhang vertonen. Er zijn geen intercorrelaties tussen de humor-waarderingen.
- 2a. De waarderingsaspecten Moralisme, Cynisme, Distantie, Absurditeit, Verrassing, Originaliteit, Expressie en Sociale aspecten, geoperationaliseerd in een cartoon-vragenlijst, zullen voor de vragen per aspect intercorreleren.
- 2b. Wanneer aan de eisen van convergerende validiteit ten aanzien van de in 2a genoemde aspecten zal zijn voldaan, zullen deze aspecten niet intercorreleren.
- 2c. Verschillen in waardering van cartoons worden teruggevonden in persoonlijkheidsbeoordelingen. Er zullen correlaties zijn tussen waarderingsaspecten en beoordelingsaspecten.

Om de 1e hypothese te toetsen zijn gestandaardiseerde reacties op 24 willekeurige cartoons onderzocht d.m.v. de iteratieve cluster-analyse. Het bleek, dat er geen sprake was van intercorrelaties, behoudens in één geval, zodat de hypothese kan worden aanvaard. Om de volgende hypothesen te kunnen toetsen is een cartoon-vragenlijst geconstrueerd op basis van uitspraken uit het vooronderzoek. Ook hierop werd een iteratieve cluster-analyse toegepast om de convergerende en de divergerende validiteit na te gaan. De convergerende validiteit was voldoende, de divergerende validiteit bleek redelijk te zijn, d.w.z. de aspecten hadden een voldoende mate van onafhankelijkheid t.o.v. elkaar. Uit de analyse bleek, dat het a priori cluster "Sociale Aspecten" uiteen viel en opging in andere clusters.

Voorts kon men 2 clusters "Cynisme" onderscheiden:

I : spot met de ander

II : protest tegen de autoriteit.

Distantie kan nog onderscheiden worden in:

I : Relativering

II : Ontvankelijkheid voor het grappige.

De nieuwe termen werden gebruikt in het verdere verloop van het onderzoek.

De cartoon-vragenlijst werd daarna onderzocht op zijn externe validiteit. Hiervoor werd een beoordelingslijst ontworpen, waarin items voorkomen die betrekking hadden op sociale aanpassing en werkhouding in de bedrijfssituatie. De 105 proefpersonen uit het bedrijf werden beoordeeld door hun chefs op 30 items. De daarmee samenhangende problematiek van het beoordelen werd behandeld. In een vergelijkend onderzoek bleek o.m. dat het halo-effect in ons onderzoek slechts een geringe rol speelde. De verwachtingen, die na een Q-analyse werden opgesteld (wij richtten ons op typen van beoordelingen) luiden dat er duidelijke relaties zouden zijn tussen beoordelingsgroepen en waarderingsaspecten.

Veertien verwachtingen konden worden geformuleerd nadat er drie bipolaire groepen van beoordeelden zich duidelijk tegen elkaar aftekenden: de taakgerichten, de snel geïrriteerden en de sociaal aanspreekbaren. De resultaten wezen er op dat de hypothese voor 10 verwachtingen kon worden gehandhaafd. Eén hoge correlatie, die niet als verwachting was opgegeven, bleek de hypothese niet te falsificeren. In de discussie kwamen enkele beperkingen naar voren, waarvan de aard er omvang van de steekproef, de smalle range van cartoons en de item-ambiguititeit in het oog sprongen.

Tenslotte werd gewezen op de maatschappelijke situering van humor.

The purpose of this study was to investigate the extent to which differences in the appreciation of cartoons can be expressed in various aspects of humour.

After an introduction dealing with the elements of appreciation of humour, a survey of literature is given in which the various aspects of humour are considered. Empirical studies, in which humour was the subject of, mainly, experimental situations, were also discussed. The forecasts made on the basis of the literature survey have been formulated in a number of conclusions at the end of the chapter.

Firstly it is postulated that the experiencing of humour cannot be expressed as a single characteristic, such as "sensitiveness to humour" or "a sense of humour".

Secondly it is postulated that the experiencing of humour can be divided into a number of factors, viz.

- Contrast effect (leaning towards moralism)
- Cynicism
- Absurdity
- Surprise
- Playfulness
- Distance
- Social aspects

In the preliminary survey we explored the field of humour in an empirical manner. It was investigated whether cartoons could be used as a stimulus. Another objective of this preliminary survey was to obtain ideas and statements by means of the preliminary survey to enable hypotheses to be made.

117 test persons gave their opinions and interpretation of six roughly equivalent cartoons. The test group came from industry and consisted of technical and administrative staff.

They all had at least secondary education. After the necessary adaptation, the preliminary survey indicated that various categories of answers could be differentiated which ran roughly parallel to the factors in the literature survey. In this way a hypothetical picture was obtained which, it might be expected, could, incorporated in a questionnaire, be used in the main survey to test the hypotheses.

The main survey (Chapter 4) had as its aim the establishment and testing of four working hypotheses drawn up on the basis of data obtained from literature and the preliminary survey. 105 test persons (from the same company and with at least secondary education) took part in the main survey. The method of investigation employed by us was the iterative cluster analysis (see Boon van Ostade 1969). The working hypotheses which served as a starting point for the main survey were:

1. Reactions to a random set of cartoons will not be to a pattern. There is no inter-correlation in respect of appreciation of humour.
- 2a. The aspects of humour: Moralism, Cynicism, Distance, Absurdity, Surprise, Originality, Expression and Social Aspects, incorporated in a cartoon questionnaire, will inter-correlate the questions per aspect.
- 2b. If the requirements of converging validity in respect of the aspects mentioned in 2a are complied with, these aspects will not inter-correlate.
- 2c. Differences in the appreciation of cartoons will be reflected in personality ratings. There will be correlations between appreciation aspects and personal rating aspects.

To test the first hypothesis standardised reactions to 24 random cartoons were investigated by means of the iterative cluster analysis. There proved to be no question of inter-correlation except for one case, thus enabling the hypothesis to be accepted.

To test the other hypotheses a cartoon questionnaire was drawn up on the basis of statements obtained in the course of the preliminary survey. Here too, an iterative cluster analysis was used to check the converging and diverging validity. The converging validity was sufficient and the diverging validity proved to be reasonable, i.e. the aspects had a sufficient degree of independence in relation to each other.

The analysis showed that the original "Social Aspects" cluster broke up and was absorbed in other clusters.

Two "Cynicism" clusters could also be distinguished:

I . Making fun of others

II : Protest against authority

"Distance" can be divided into:

I : Relativation

II : Susceptibility to funny things

The new terms are used in the rest of the survey.

The cartoon questionnaire was next examined for its external validity. For this purpose a rating list was drawn up which included items relating to social adaptation and attitude to work at the place of employment. The 105 test persons from the company were given ratings by their departmental managers for 30 items. The accompanying judgement problems were also dealt with. In a comparative survey it was found, inter alia, that the halo effect only played a minor part in our survey. The forecasts which were made after a Q-analysis (we worked with types of ratings) spoke of clear relationships between test groups and aspects of appreciation.

It proved possible to formulate 14 forecasts after three bipolar test groups had assumed definite and differing shapes: the job-orientated, the easily irritated and the socially inclined. The results showed that the hypothesis could be maintained for 10 forecasts.

A single high correlation, which had not been forecast, did not falsify the hypothesis.

A few limiting factors were brought up during the discussion, the most prominent ones being the nature and extent of the sample, the narrow range of cartoons and the item ambiguity.

Finally, the place of humour in society was mentioned.

8. literatuur.

Allport, G.W. (1951)

Personality: A Psychological Interpretation, p. 406

Allport, F.H. en Vernon, P.E. (1931)

A test for personal values, J. Abn. Psych. 26, 233, 248

Paldensperger, F. (1907)

Études d'histoire littéraire. Les Définitions de l'humour,
Paris, p. 176 e.v.

Bergson, H. (1900)

Le Rire, Paris. Essai sur la signification du comique.

Betterman, A.O. (1951)

Tijdschrift voor Philosophie, p.339. Psych. und Psychoph.
der Kantens.

Bierens de Haan, J. (1898)

Ideestudie, p. 185 e.v.

Boon van Ostade, A.H. (1963)

De iteratieve faktoranalyse als eenvoudige, parameter vrije,
objektieve klassifikatiemethode, Intern Rapport Heerlen.

Bron van Ostade, A.H. (1966)

Een methode voor toetsing, konstruktie en exploratie van
eigenschappen in de sociale wetenschappen.

Boon van Ostade, A.H. (1969)

De iteratieve cluster-analyse, Nijmegen Diss.

Bron van Ostade, A.H. (1971)

Over type-onderzoek (artikel van het Psychologisch Labora-
torium K.U. Nijmegen).

Eruyne, E.de (1942)

Het aesthetisch beleven, Antwerpen, p. 393

Buskes, I. (1963)

Artikel in "DUX", juni-juli, p. 286

- Buytendijk, F.J.J. (1960)
Gawein 79. 1 okt. "Wat is psychologisch kennen?"
- Buytendijk, F.J.J. (1961)
Psychologie van de roman, Aula, p. 9.
- Buytendijk, F.J.J. (1961)
De vrouw, Aula.
- Buytendijk, F.J.J. (1964)
Alg. theorie der menselijke houding en beweging, Aula.
- Bijnen, E.J. (1969)
Cluster-analyse. Overzicht en evaluatie van technieken.
Tilburg Diss. p. 45 e.v.
- Campbell, D. en Fiske, D. (1959)
Convergent and discriminant validation by the multitrait-multimethod matrix, Psych. Bulletin, 56, 81-105
- Cattell, R. en Luborsky, L. (1947)
Personality factors in response to humor, J. Abn. Soc. Psych., XLII, p. 402 e.v.
- Chapiro, M. (1940)
L'illusion comique. Paris F.U.F.
- Chorus, A.M.J. (1958)
Inleiding tot de Empirische Karakterkunde, p. 254
- Chorus, A.M.J. (1966)
Vormen van zelfkennis. Den Haag, p. 176
- Cronbach, L.J. (1960)
Essentials of Psychological Testing, New York.
- Drenth, P.J.D. (1966)
De psychologische test, Arnhem.
- Dresen, R.H.R. (1963)
Zie Buytendijk: De vrouw, Aula, p. 125.
- Dresen, R.H.R. (1963)
Artikel in Dux juni-juli, p. 254. Gevoel voor humor.

- Dirken, J.F. (1967)
Arbeid en stress. Groningen, p. 70
- Eastman, W. (1921)
Sense of Humor, I. 22
- Eastwood Ferl, R. (1933)
The influence of a social factor upon the appreciation
of humor. Am. J. Psych., I. 45, 308 - 312
- Eastwood Ferl, R. (1933)
A review of experiments of humor, Psychological Bulletin
XXX
- Egner, P. (1932)
Humor und Witz unter strukturpsychologischem Gesichtspunkt, Arch. f.d. ges. Psych., p. 84, 330 - 372
- Epstein, S. en Smith, R. (1956)
Journal of Consulting Psych. vol., p. 20, 5. Repression
and insight as related to reaction to cartoons
- Eysenck, H.J. (1950)
Dimensions of personality, p. 224 - 234
- Eysenck, H.J. (1942)
Appreciation of Humor: an experimental and theoretical
study, Brit. J. Psych., p. 32, 295
- Fischer, K. (1889)
Uber den Witz, p. 63
- Flugel, J.C. (1954)
Humor and Laughter in : Handboek Soc. Psych. Lindsey, .
Cambridge
- Freud, S. (1925)
Der Witz und seine Beziehungen zum Unbewussten, Wien
- Freud, S. (1928)
"Humor", Int. J. Psych. Anal. jan.
- Gaylord Andrews, T. (1943)
A factorial analysis of responses to the comic as a study
in personality, J. Gen. Psych., p. 28, 209 - 224

- v.d. Geer, J.F. (1962)
Verenigen van de psycholoog, Haarlem, p. 48
- Ghosh, R. (1939)
An experimental study of humor, Brit. Educ. Psych. p.9
- Godkewitsch, M. (1968)
Experimentele Humor; orientatie en een experiment, N.T.
Psych. aug., XXIII, no. 7, p. 409 e.v.
- Gombrich, E.H. (1964)
Kunst en Illusie (de psychologie van het beeldend weer-
geven), Zeist/Antwerpen
- De Groot, A.D. (1961)
Methodologie, 's-Gravenhage
- Grotjahn, M. (1966)
Beyond Laughter, Humor and the Subconscious
- Grziwak en Scodel (1956)
J. Cons. Psych., Some psychological correlates of humor
preferences
- Guilford, J.P. (1950)
Fundamental statistics in psychology and education,
New York
- Harms, E. (1943)
The development of humor, J. Abn. Soc, Psych., 38 p.
351 e.v.
- Heim, A. (1936)
An experiment of humor, Brit. J. of Psych. 27, p. 148 -
161,
- Helwig, P. (1962)
Karakterologie Aula
- Hermans, H. (1967)
Motivatie en Prestatie

- Höfding, H. (1918)
Humor als Lebensgefühl, Leipzig
- Hollingworth, F.L. (1911)
Psych. Rev. 18, p. 132, 156
- Huizinga, J. (1940)
Homo Ludens, Proeve eener bepaling van het spel-element
der cultuur, Haarlem
- Jansen van der Sligte, H.W. (1969)
Criteriumanalyse, (doctoraalscriptie)
- Jünger, F.G. (1948)
Über das Komische, 3e druk, Frankfurt
- Kambouroplou, P. (1926)
Individual differences in the sense of humor, Am. J. Psych.,
37, p. 268 - 278
- Kenny, D.J. (1955)
The contingency of humor appreciation on the stimulus con-
firmation of joke ending expectation, J. Abn. Soc. Psych.,
51, p. 644 - 648
- Kouwer, B.J. (1953)
Ned. Tijdschrift Psych. VIII,5. Moderne Magie, p. 400 e.v.
- Kouwer, B.J. en Linschoten, J. (1965)
Inleiding tot Psychologie, Born Paperback, p. 97 e.v.
- Kretch, D. en Crutchfield, R. (1962)
Individual in Society, p. 46
- Kris, E. (1940)
Ego-development and the comic, Int. J. Psych. Anal.
- Kris, E. (1940)
The ego and laughter, p. 324, mrt. J. Psych. Anal. XXI
- Landis, C. en Ross, J.
Humor and its relation to other personality traits, J. Soc.
Psych. 4 p. 156 - 175

- Landmann, S. (1962)
Joodse Humor, A'dam (Vertaling N. Coutinho), p. 21 e.v.
- Iangeveld, N.J. (1961)
Inleiding in de psychologie, p. 166
- Iatour, M. (1949)
Le problème du rire et du réel, PUF, p. 15, 78
- Iefringhausen, K. (1961)
Mens und Betrieb XIII,4; juli;München, p. 103 e.v.
"Mehr Humor im betrieblichen Führerstil täte gut"
- Iersch, Ph. (1961)
Allgemeine Psychologie, Aula, p. 354 e.v.
- Iinschoten, J. (1951)
Tijdschrift voor Philosophie, 13.3.; "Over de humor"
- Iipps, (1898)
Komik und Humor. Eine psychologisch-ästhetische Untersuchung, Hamburg-Leipzig.
- Ioevinger, J. (1957)
Objective tests as instruments of psychological theory.
Psych. Repl. 3, p. 653 e.v.
- Iuborsky, I.B. en Cattell, R.B. ('46-'47)
The validation of personality factors in humor, J. of
Pers. XV, p. 283 - 291
- Iaier, N.R.F. (1937)
A Gestalt theory of humor. Brit, J. Psych., 21, p. 688-
704
- Ieredith, G. (1919)
An essay on comedy and the use of the comic spirit.
London
- Ieyer, (1859)
Neues Konversation - Lexicon. IX, p. 1190

Murray, H.A. (1934)

The psychology of humor. J. Abn. Soc. Psych., 29, p. 66-81

Murray, H.A. (1938)

Explorations in personality, N.Y.

Owvake, L. (1937)

A study of sense of humor, J. Appl. Psych. 21, 688-704

Oppenheim, A.N. (1966)

Questionnaire design and attitude measurement, London.

Plessner, H. (1941)

Lachen und Weinen. Ned. vert. 1961 Aula

Redlich, F.C., Levine, J, Schler, F.P. (1951)

The mirth-response Test, Am. Journal of Orthopsychol. 21.

Reik, Th. (1938, 1958)

Nachdenkliche Heiterkeit. Int. Zeitschrift Psycho.-Analyse
p. 249

Reik, Th. (1951)

Am. J. Orthopsych. XXI, 718

Richter, F. (1935) (Jean Paul)

Sämtliche Werke VI, p. 89, Weimar

Rümke, E.C. (1964)

Inleiding in de karakterkunde. Haarlem, 5e druk. p. 34

Rijsewijk, E. (1969)

Constructie van een beoordelingsvragenlijst (doct. scriptie)

Sach, H. (1939)

"Der Witz" in Das Psychologische Volksbuch", p. 102-109

Schweizer, W. (1964)

Der Witz, München-Bern

Sears, R.N. (1934)

Dynamics factors in the psychology of humor, Harvard Univ.

Spitz, J.C. (1965)

Statistiek voor Psychologen, pedagogen en sociologen,
A'dam, p. 381

Stern, Alfred (1949)

Philosophie du rire et des pleurs. Paris PUF, p. 16

Strasser, S. (1967-1968)

College's over Plessner's "Lachen und Weinen". Nijmegen

Sully, J. (1902)

An essay on laughter. London 1902. p. 121

Verhoeven, B. (1948)

Over de lach. Spectrum

Vernon, P.E. (1933)

Some characteristics of the good judges of persons.
J. Soc. Psych. VI,1

Victoroff, D. (1953)

Le Rire et le Risible, Introduction à la psycho-sociologie
du rire. Paris PUF, p. 53, p. 111, p. 128

Wegman, C. (1970)

Q-factor-analyse en de toepassing daarvan bij onderzoek van
de werksatisfactie. In: Bedrijfspsychologie, onderzoek en
evaluatie, Nijmegen. 626-641

Wells, G. (1923)

An outline of humor. p. 5

Wherry, R.J. en Gaylord, M.H. (1943)

The concept of tests and items reliability in relation to factor patterns. *Psychometrika*, 8, 247-264

Wilde, G.J.S. (1963)

Neurotische Labiliteit gemeten volgens de Vragenlijst-methode, A'dam.

Willmann, J.M. (1940)

An analysis of humor and laughter. *Amer. J. Psych.*, 53, 70-85

Woodworth, R.S. (1954)

Experimental Psychology, p. 135

Wijngaarden, H. (1959)

Hoofdproblemen der volwassenheid. *Bijleveld*, p. 9

Yarnold, J. en Berkeley, M. (1954)

An analysis of the Cattell-Luborsky humor test into homogeneous scales. *J. Abn. Soc. Psych.* 49, p. 543-546.

VOORBEELD VAN HET IN HET VOORONDERZOEK GEBRUIKTE FORMULIER. Bijlage A.

Naam: - - - -

opleiding: HBS-B

leeftijd: 37 jaar

Waardering	Interpretatie
I : 3	Geslaagd, omdat hij een spreekwoord op een originele wijze weergeeft. Wie een kuil graaft voor 'n ander.... Daarom leuk.
II : 5	Iets leuks met wrangere bijmaak. Cynisch mopje. Mens wordt in zijn hemd gezet. Ik kan er een stuk van mezelf in terug zien. Identificatie met de hoofdpersoon.
III: 2	Ietwat simpeler in gedachtengang. Handig gespeculeerd op de menselijke zwakheid.
IV : 4	Dit is een andere vorm om iemand beet te nemen. Eigenlijk wel leuker dan III. Veel meer <u>sociale</u> handigheid. Leuker ook omdat dit representatief is voor de gemeenschap.
V : 4	Heel mooi. Knap. Persiflage op het zelfbedrog. Als je hard genoeg gelooft, dan verzet je bergen. De expressie is leuk weergegeven.
VI : 4	Bekende serie moppen T.V. Bijzonder te waarderen. Surrealistische moppen vind ik goed. Waanzin en onmogelijkheid. Speelsheid in het overstijgen van het mogelijke.

CARTOON VRAGENLIJST

=====

H.T.

===

Op de volgende bladzijden vindt U vier cartoons. Bij elke cartoon behoren een aantal opmerkingen.

Het is nu de bedoeling, dat U bij iedere opmerking aangeeft in hoe verre U deze opmerkingen juist acht. Let U daarbij steeds op de desbetreffende cartoon.

Achter iedere opmerking kunt U aangeven of U deze resp. "juist", "tamelijk juist", "tamelijk onjuist", of "onjuist", vindt.

Dit kunt U doen door op de desbetreffende plaats een kruisje te zetten. (zie voorbeeld)

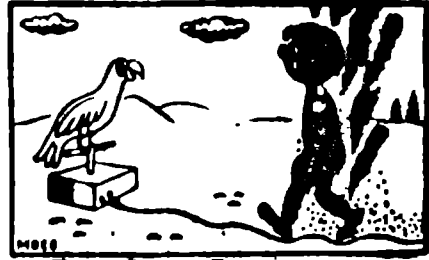
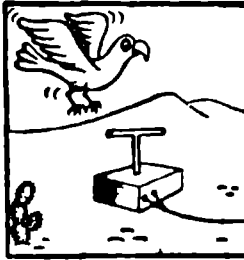
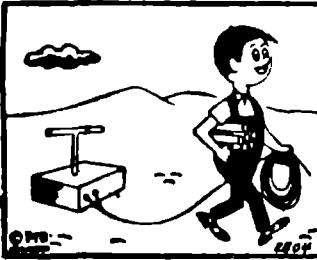
Voorbeeld	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
1. Opmerking	X	-	-	-

Als U het met die bepaalde opmerking eens bent, m.a.w. U vindt hem juist, dan zet U Uw kruisje op bovenstaande wijze.

Probeer direct Uw antwoorden te geven en verlies zo weinig mogelijk tijd. U hoeft over geen enkele opmerking lang na te denken, want het gaat om Uw eerste indruk. Er zijn geen goede of slechte antwoorden. Elk antwoord is goed als het maar Uw eerste indruk weergeeft. Slaat U s.v.p. geen enkele vraag over en werkt U zo vlot mogelijk door.

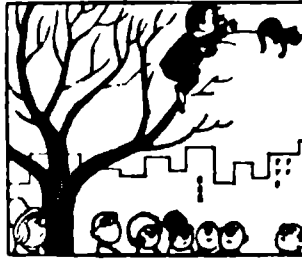
Onderzoek nr.

CARTOON I

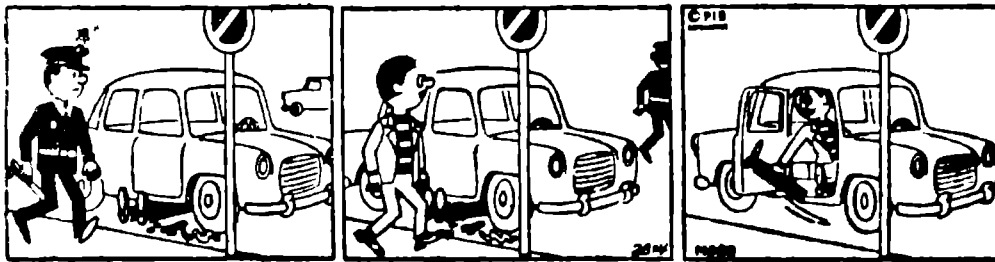
Ik vind deze opmerking m. b. t. deze cartoon	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
1. wie een kuil graaft voor een ander valt er zelf in.	-	-	-	-
2. Een verrassing zit in een klein hoekje.	-	-	-	-
3. Kleine oorzaken kunnen grote gevolgen hebben.	-	-	-	-
4. Die verandering van gelaatsuitdrukking is opvallend.	-	-	-	-
5. Spotten met de menselijke domheid is hier wel aanvaardbaar.	-	-	-	-
6. Gelukkig loopt alles nog goed af.	-	-	-	-
7. Het is interessant om te zien hoe de mens een tegenslag ondergaat.	-	-	-	-
8. Het achterwege laten van veiligheidsmaatregelen kan fataal zijn.	-	-	-	-
9. Het is leuk, dat een vogel zoveel schade kan aanrichten.	-	-	-	-
10. Hij krijgt de deksel op zijn neus door zijn eigen domheid.	-	-	-	-
11. Het onberekenbare wordt hier geakcentueerd.	-	-	-	-
12. Alles is in de war gebracht door een speling van de natuur.	-	-	-	-
13. Kinderlijke mopjes zijn altijd ontspannend.	-	-	-	-
14. De ontknoping is een verrassing.	-	-	-	-
15. Men kan weliswaar medelijden hebben met het mannetje, maar zo erg is het nu ook weer niet.	-	-	-	-

In welke oorsprong, d.t. de e te n	juist juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	juist
16. Het gaat vaak mis in het leven.	-	-	-	-
17. Dat het menelje aan het kortste er-treut is eigenlijk wel leuk.	-	-	-	-
18. Deze cartoon is leuk, omdat hij een verrassende wending heeft.	-	-	-	-
19. Boontje komt om zijn loontje.	-	-	-	-
20. Hij wordt er op een aardige ma- nier tussen genomen.	-	-	-	-
21. Over springstoffen moet je eigen- lijk geen grapjes maken.	-	-	-	-
22. Het is leuk om te zien, dat hij verbouwereerd terug komt.	-	-	-	-
23. Deze cartoon is ontspannend	-	-	-	-

Ik vind deze opmerking m.b.t. deze cartoon	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
24. Paarden, die de haver verdienen krijgen ze niet.	-	-	-	-
25. Zo gaat het vaak in het leven	-	-	-	-
26. Het is overdreven om op die manier een kat te redden.	-	-	-	-
27. De massa is op sensatie belust.	-	-	-	-
28. Leuk, dat die man er zo sip bij staat te kijken.	-	-	-	-
29. Je kunt beter de kat uit de boom kijken, dan halen.	-	-	-	-
30. Eigenlijk is het zielig voor het mannetje.	-	-	-	-
31. Alles komt tenslotte op zijn pootjes terecht.	-	-	-	-
32. Leuke kansen voor fotografen.	-	-	-	-
33. De man is aanleiding geweest tot een lachwekkende situatie.	-	-	-	-
34. Deze cartoon is te waarderen om zijn spot.	-	-	-	-
35. Veel waaghalsigheid voor niets.	-	-	-	-
36. Dit is geen spel meer.	-	-	-	-
37. Hij wil in de gunst komen, maar het mislukt.	-	-	-	-
38. Ondank is 's werelds loon.	-	-	-	-

Ik vind deze opmerking z.v.t. deze cartoon	juist	tevelijk juist	tevelijk onjuist	onjuist
39. Zoiets kan niet gauw gebeuren.	-	-	-	-
40. De belangstelling voor dieren kan men ook overdrijven.	-	-	-	-
41. De "underdog" trekt weer aan het kortste eind.	-	-	-	-
42. De man had ook gefotografeerd moeten worden.	-	-	-	-
43. De massa is sentimenteel.	-	-	-	-
44. Deze cartoon is te waarden, omdat er een kern van waarheid in zit.	-	-	-	-
45. Die man had juist beloofd moeten worden.	-	-	-	-
46. Het lachen van de omstanders is onschuldig van aard.	-	-	-	-
47. Je moet iets voor een goed doel over hebben.	-	-	-	-

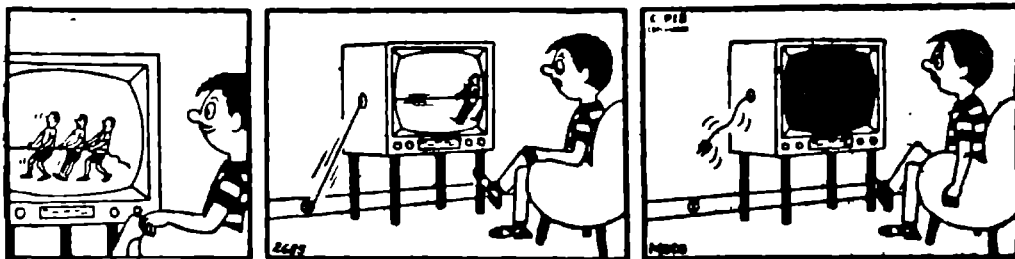

Ik vind deze opmerking m.b.t. deze cartoon	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
48. Deze cartoon laat goed uitkomen dat de wereld bedrogen wil worden.	-	-	-	-
49. Deze methode verdient navolging.	-	-	-	-
50. Een originele manier om te parkeren.	-	-	-	-
51. Men moet verkeersvoorschriften respekteren.	-	-	-	-
52. Je moet gebruik maken van de domheid van anderen.	-	-	-	-
53. Deze cartoon laat zien, dat oneerlijkheid het langst duurt.	-	-	-	-
54. Bedrog moet gestraft worden.	-	-	-	-
55. Leuk, dat de politie zo bedrogen wordt.	-	-	-	-
56. De mens is er op uit om te profiteren.	-	-	-	-
57. Dit is onwaarschijnlijk.	-	-	-	-
58. Spotten met de autoriteit is lachwekkend.	-	-	-	-
59. Iemand, die kunstbenen maakt voor dit doel verdient succes.	-	-	-	-
60. Raffinement moet beloond worden.	-	-	-	-
61. Dit spreekt aan, omdat het een modern probleem is.	-	-	-	-
62. Het is overdreven zo i 100 te te doen om de zaak te helpen.	-	-	-	-

Vervolg CARTOON III

Ik vind deze opmerking m.b.t. deze cartoon	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
63. Rechtsregels dienen nageleefd te worden.	-	-	-	-
64. Leuk, dat de burger de politie om de tuin leidt.	-	-	-	-
65. Als je onder de wet vandaan kunt komen, moet je het proberen.	-	-	-	-
66. Een nogal gezocht mopje.	-	-	-	-
67. Dit is handig bedacht.	-	-	-	-
68. Ondanks de misleiding van de politie wel te waarderen.	-	-	-	-
69. Van de nood wordt hier een deugd gemaakt.	-	-	-	-
70. Deze afleidingsmanoeuvre is dwaasheid.	-	-	-	-
71. Er zijn nogal wat a-sociale mensen in de wereld.	-	-	-	-
72. De politie is er om te helpen niet om bedrogen te worden.	-	-	-	-

CARTOON IV

Ik vind deze opmerking m.b.t. deze cartoon	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
73. Hier spot men met de techniek.	-	-	-	-
74. Op onschuldige wijze wordt iemand belachelijk gemaakt.	-	-	-	-
75. Het onmogelijke is hier goed uitgebeeld.	-	-	-	-
76. De kijker wordt er leuk tussen genomen.	-	-	-	-
77. Een onmogelijke situatie voor een televisiekijker.	-	-	-	-
78. De tekenaar heeft de domheid goed uitgebeeld.	-	-	-	-
79. De verandering in gelaatsuitdrukking van het mannetje is treffend.	-	-	-	-
80. Het onmogelijke blijkt mogelijk te zijn.	-	-	-	-
81. Eenvoud is hier het kenmerk van het ware.	-	-	-	-
82. Dit grenst aan waanzin.	-	-	-	-
83. Moderne techniek wordt op een handige manier ontzenuwd.	-	-	-	-
84. De mens wordt misleid door een technische storing.	-	-	-	-
85. De cartoon is leuk, omdat er een kern van realiteit in zit.	-	-	-	-
86. Dit is lachwekkend door zijn simpelheid.	-	-	-	-

Vervolg CARTOON IV

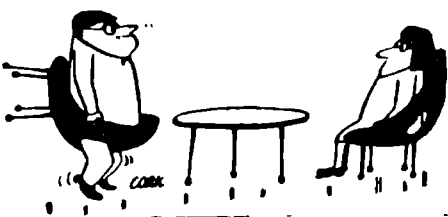
Ik vind deze opmerking w.b.t. deze cartoon	juist	tamelijk juist	tamelijk onjuist	onjuist
37. Zo vergaat het iemand, die zich vergaapt.	-	-	-	-
38. Het is een leuke vondst om de kijker zo om de tuin te leiden.	-	-	-	-
39. Een bekend gebruiksvoorwerp heeft ongekende mogelijkheden.	-	-	-	-
90. Deze cartoon is geslaagd omdat hij de techniek betrekkelijk stelt.	-	-	-	-
91. De tekenaar heeft een speelse bui gehad.	-	-	-	-
92. De domheid van de kijker wordt hier aan de kaak gesteld.	-	-	-	-
93. Hij had liever Ajax zien spelen.	-	-	-	-
94. Dit stomverbaasde gezicht is kostelijk.	-	-	-	-
95. Passieve mensen vormen voorwerpen van spot.	-	-	-	-
96. Het is allemaal geknigheid.	-	-	-	-
97. Met dit ^c aktuele probleem zitten de meeste mensen.	-	-	-	-
98. ^{tu} Aksentuering van het absurde is grappig.	-	-	-	-
99. Je moet dit als een grapje beschouwen.	-	-	-	-

TOTALITEIT VRAGENLIJST

=====

Op de volgende bladzijden vindt U een aantal cartoons. Op vier manieren kunt U Uw waardering voor een cartoon kenbaar maken.

Bijvoorbeeld

<p>Vindt U deze cartoon,</p> <p>erg grappig? ☐</p> <p>grappig? ☐</p> <p>wel aardig? ☐</p> <p>niet grappig? ☐</p> <p>Waarom?</p>	
---	---

Als U de cartoon erg grappig vindt, zet dan een kruisje achter 'erg grappig' dus zo:

erg grappig	☒
grappig	☐
wel aardig	☐
niet grappig	☐

Als U de cartoon niet grappig vindt, zet dan Uw kruisje achter 'niet grappig', dus zo:

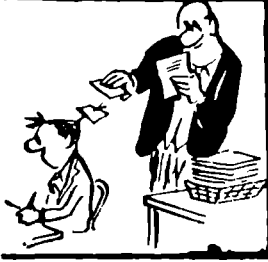
erg grappig	☐
grappig	☐
wel aardig	☐
niet grappig	☒

Zoudt U bij iedere cartoon in, het kort, weer willen geven, waarom U die cartoon respectievelijk /erg grappig/grappig/wel aardig/niet grappig/ vindt?

Maakt U s.v.p. geen enkele vraag over en werkt U zo vlot mogelijk door.

Verzoek nr.

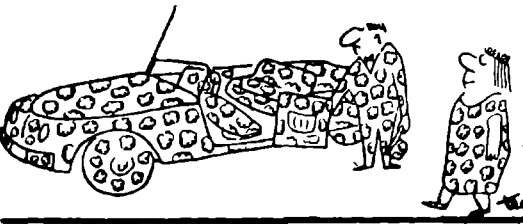
130

Vindt u deze cartoon, erg grappig ○
 grappig ○
 wel aardig ○
 niet grappig ○

Waarom? _____

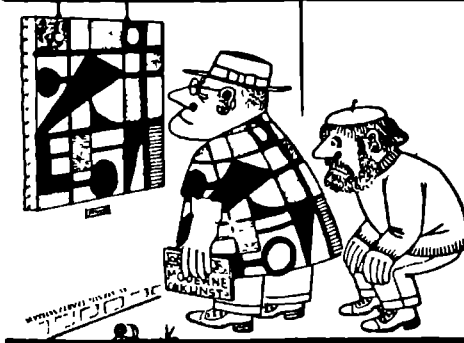
131

U vindt deze cartoon, niet grappig ○
 wel aardig ○
 grappig ○
 erg grappig ○

Waarom? _____

132

U vindt deze cartoon, wel aardig ○
 erg grappig ○
 grappig ○
 niet grappig ○

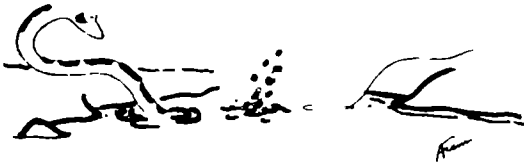
Waarom? _____

133

Vindt U deze cartoon, grappig ○
 wel aardig ○
 erg grappig ○
 niet grappig ○

Waarom? _____

U vindt deze cartoon, niet grappig ○
 wel aardig ○○
 grappig ○○
 erg grappig ○○

Waarom? _____

1

U vindt deze cartoon, wel aardig ○
 grappig ○○
 erg grappig ○○
 niet grappig ○○

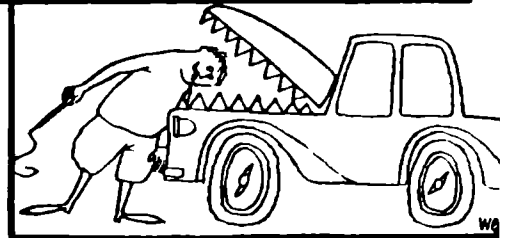
Waarom? _____

136

U vindt deze cartoon, grappig ○
 erg grappig ○○
 niet grappig ○○
 wel aardig ○○

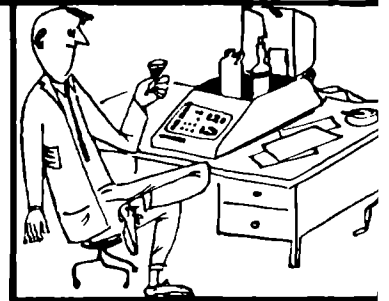
Waarom? _____

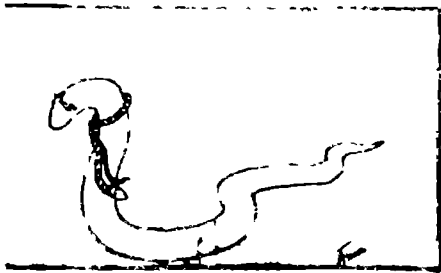

137

U vindt deze cartoon, erg grappig ○
 niet grappig ○○
 wel aardig ○○
 grappig ○○

Waarom? _____

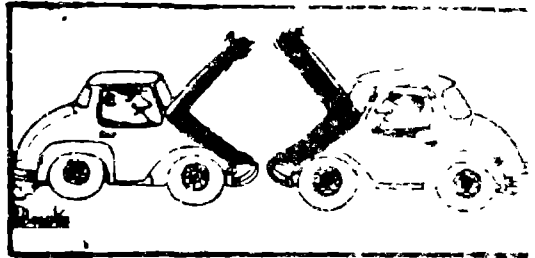

Vindt u deze cartoon, erg grappig
 grappig
 wel aardig
 niet grappig

Waarom?

Vindt u deze cartoon, erg grappig ¹³⁹
 grappig
 wel aardig
 niet grappig

Waarom?

140

Vindt u deze cartoon, erg grappig
 grappig
 wel aardig
 niet grappig

Waarom?

14

Vindt u deze cartoon, erg grappig
 grappig
 wel aardig
 niet grappig

Waarom?

142

U vindt deze cartoon, niet grappig
 grappig
 wel aardig
 erg grappig

Waarom? _____

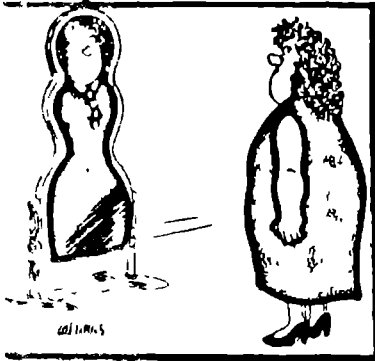
143

U vindt deze cartoon, erg grappig
 wel aardig
 niet grappig
 grappig

Waarom? _____

144

U vindt deze cartoon, wel aardig
 niet grappig
 grappig
 erg grappig

Waarom? _____

145

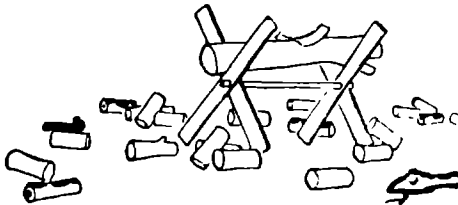

U vindt deze cartoon, niet grappig
 wel aardig
 erg grappig
 niet grappig

Waarom? _____

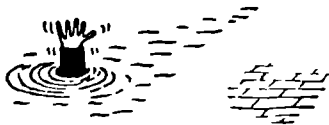
U vindt deze cartoon, erg grappig
 grappig
 wel aardig
 niet grappig

Waarom?

Vindt U deze cartoon, niet grappig
 wel aardig
 grappig
 erg grappig

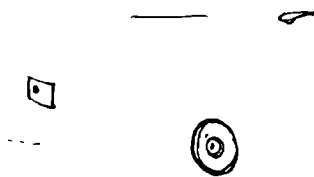
Waarom?

148

Vindt U deze cartoon, wel aardig
 erg grappig
 niet grappig
 grappig

Waarom?

149

U vindt deze cartoon, wel aardig
 grappig
 niet grappig
 erg grappig

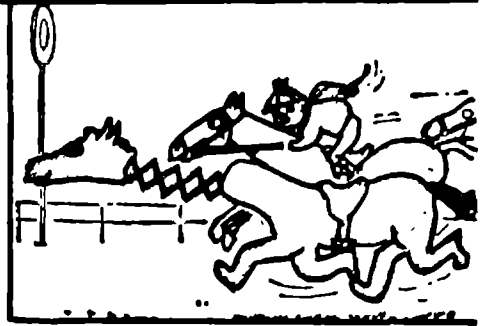
Waarom?

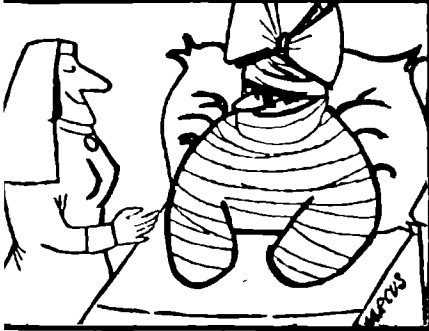
150

U vindt deze cartoon, wel aardig
 erg grappig
 niet grappig

Waarom?

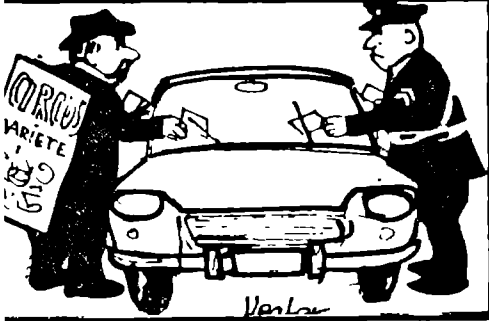
151

Vindt U deze cartoon, niet grappig
 wel aardig
 grappig
 erg grappig

Waarom?

152

U vindt deze cartoon, erg grappig
 niet grappig
 wel aardig
 grappig

Waarom?

153

U vindt deze cartoon, wel aardig
 erg grappig
 grappig
 niet grappig

Waarom?

BEDRIJFSBEOORDELINGSVRAGENLIJST.

B.B.

De werkwijze is als volgt:

Bij elke vraag behoort een lijnstuk. De beantwoording geschiedt door het zetten van een kruisje op dit lijnstuk.
(zie voorbeeld)

Voorbeeld:
" Is hij ijverig? "

altijd ijverig nooit ijverig

Uit de plaatsing van het kruisje blijkt, dat men van mening is, dat de man zeer ijverig is.

onderzoek nr.

99 Is het in Uw mening Uw ondergeschikte een afgewekt mens?

101 Kan hij een standje van zijn chef verdragen?

102 Is hij altijd korrekt gekleed?

103 Praat hij over zichzelf?

104 Heeft hij kritiek op anderen?

105 Is hij een prettig kollega?

106 Is hij gauw op zijn teentjes getrapt?

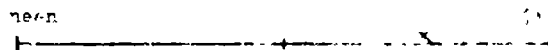
107 Is hij zelfstandig in zijn optreden?

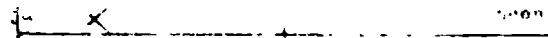
108 Heeft hij de essentie van een opdracht goed door?

109 Heeft hij zijn werk goed in?

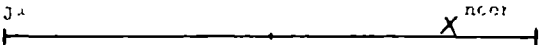

110 Heeft hij zijn werk tot in de puntjes?

111 Hoe is zijn werktempo?

- 112 Heemt hij de wellevendheidsregels in acht? ja neen
- 113 Is hij met zichzelf ingenomen? ja neen
- 114 Heeft hij zelfkritiek? ja neen
- 115 Heemt hij initiatief? neen ja
- 116 Heeft hij een optimistische kijk op het leven? ja neen
- 117 Heeft hij een helder oordeel over de dingen? neen ja
- 118 Blijft hij mokken na een berisping? neen ja
- 119 Werkert hij systematisch? neen ja
- 120 Is hij altijd stipt op tijd? ja neen
- 121 Heeft hij gevoel voor humor? neen ja
- 122 Last hij zich spontaan aan? ja neen
- 123 Stelt hij hoge eisen aan de kwaliteit van zijn werk? neen ja

- 124 Wil hij graag het middelpunt zijn? ja neen
- 125 Is hij produktief? ja neen
- 126 Drijft hij de spot met anderen? ja neen
- 127 'eet hij nederlagen soepel op te vangen? ja neen
- 128 Heeft hij flair in de omgang met anderen? neen ja
- 129 Tapt hij graag moppen? ja neen

Bijlage E1.

ONDERZOEK DAF 12016

AANTAL SUB.1 = 73

AANTAL SUB.2 = 31

SIGN. DREMPEL VOOR F.TEST = 0.250

ITEM	F	PROB.	T	PHI(T)	S _{xx} 2	S	XBAR-1	XBAR-2	VAR-1	VAR-2	R.
1	1.385	0.216 \neq WELCH	-0.995	50	0.759	0.871	4.391	5.258	8.613	11.931	r. = .137
2	1.104	0.337 -TSTUD	-1.293	52	11.657	3.414	7.043	8.258	10.771	12.865	r. = .177
3	1.203	0.314 -TSTUD	0.090	52	6.254	2.501	4.739	4.677	6.929	5.759	r. = .012
4	1.351	0.234 \neq WELCH	-1.109	50	0.125	0.353	1.609	2.000	1.431	1.933	r. = .152
5	1.760	0.085 \neq WELCH	0.407	51	0.380	0.617	3.348	3,097	3.783	6.690	r. = .057
6	1.583	0.134 \neq WELCH	-2.378	51	0.352	0.593	3.788	5.194	3.723	5.895	r. = -.313
7	1.032	0.461 -TSTUD	-1.127	52	1.545	1.243	2.130	2.516	1.573	1.525	r. = -.154
8	1.369	0.225 \neq WELCH	0.437	50	0.194	0.440	2.870	2.667	2.209	3.026	r. = .061
9	1.115	0.401 -TSTUD	1.875	52	0.937	0.968	1.435	0.935	0.893	0.996	r. = .252

ONDERZOEK DAF 12016

AANTAL SUB-1 = 9

AANTAL SUB-2 = 13

SIGN. DREMPSEL VOOR F-TEST = 0.250

ITEM	F	PROB.	T	PHI(T)	S**2	S	XBAR-1	XBAR-2	VAR-1	VAR2	R.
1	1.311	0.358-ISTUD	-0.927	20	8.369	2.893	4.222	5.385	7.444	9.756	r. = -.203
2	1.263	0.379-ISTUD	-1.859	20	8.873	2.979	5.444	7.846	9.028	10.141	r. = -.393
3	2.056	0.126 *WELCH	1.709	13	1.452	1.205	5.444	3.385	9.778	4.756	r. = +.356
4	2.440	0.106 *WELCH	-1.560	19	0.232	0.482	1.556	2.308	0.778	1.897	r. = -.329
5	1.137	0.440-ISTUD	0.254	20	2.403	1.550	2.556	2.385	2.278	2.590	r. = .057
6	2.215	0.133 *WELCH	1.794	19	0.899	0.948	4.778	3.077	3.194	7.077	r. = .372
7	1.683	0.250-ISTUD	-1.286	20	1.698	1.303	1.889	2.615	2.111	1.423	r. = -.276
8	1.306	0.326-ISTUD	-0.606	20	1.957	1.399	2.556	2.923	2.278	1.744	r. = -.134
9	1.007	0.470-ISTUD	-0.192	20	1.273	1.128	1.444	1.538	1.278	1.269	r. = -.042

ONDERZOEK DAF 12016

AANTAL SUB-1 = 8

AANTAL SUB-2 = 16

SIGN. DREMPEL voor F-TEST = 0.250

ITEM	F	PROB.	T	PHI(T)	S**2	S	XBAR-1	XBAR-2	VAR-1	VAR-2	R.
1	2.584	0.104**WELCH	-2.014	20	1.698	1.303	3.750	6.375	5.029	15.317	r. = -.305
2	1.270	0.324-TSTUD	-0.845	22	7.477	2.734	6.750	7.750	8.786	6.867	r. = -.177
3	1.219	0.351-TSTUD	2.215	22	5.202	2.281	5.250	3.063	5.929	4.862	r. = .427
4	1.607	0.244**WELCH	-2.934	17	0.182	0.426	1.250	2.500	0.786	1.333	r. = -.530
5	1.251	0.336-TSTUD	-0.643	22	5.040	2.245	2.875	3.500	5.830	4.667	r. = -.136
6	1.702	0.183**WELCH	-0.848	11	1.568	1.252	4.625	5.688	9.606	5.696	r. = -.178
7	1.858	0.148**WELCH	-1.560	10	0.314	0.561	1.625	2.500	1.982	1.067	r. = -.316
8	1.684	0.188**WELCH	-1.401	11	0.510	0.714	2.500	3.500	3.143	1.867	r. = -.286
9	1.277	0.325-TSTUD	-1.745	22	1.156	1.075	0.750	1.563	1.357	1.062	r. = -.349

STELLINGEN

- I Het is aannemelijk, dat cartoons in combinatie met een vragenlijst, waarin humor-aspecten zijn geoperationaaliseerd, een basis kunnen vormen voor een psycho-diagnosticum op het gebied van sociale relaties.
- II Het verschil in intelligentie, gemeten d.m.v. in de bedrijfspsychologie gebruikelijke tests, tussen HTS-ers en ingenieurs is slechts gering en berust voornamelijk op een verschil in scores op de verbale subtests ten nadele van de HTS-ers.
- III Dat lachen gezond is hoeft niet uit te sluiten dat huilen evenzeer gezond is. Dit laatste wordt in onze schaamte-cultuur gewoonlijk veroordeeld.
- IV In de bespreking van de resultaten van het bedrijfspsychologisch onderzoek met de onderzochte is het plaatsingsvraagstuk vaak een aanleiding tot het behandelen van een dieper liggende existentiële problematiek.
- V Absurde cartoons hebben met surrealistische kunstvormen gemeen dat ze veelal gericht zijn tegen burgerlijk rationalisme en traditionalisme.
- VI Ook het zogenaamde pathologisch lachen zou zijn grond kunnen vinden in ambiguïteit, een prikkelende wanverhouding tussen twee of meer existentie-wijzen.

- VII Aan de voorkeur voor paard- of loperspel in het schaken kan een karakterologisch- c.q. intelligentiever- schil ten grondslag liggen, namelijk springerigheid tegenover rechtlijnigheid.
- VIII Sommige toneel- en muziekvormen geven door hun vrijere opzet meer inspeel-, inzang-, indans- en andere mogelijkheden voor het "publiek". Dit kan gezien worden als een protest tegen de houding van de Heilige Muze met een gedistantieerd podiumritueel.
- IX Tegenover de vervreemding kan de mens in en door humor voor een deel zijn identiteit terugvinden.
- X Nederland is een democratisch land, zegt men. Van het recht tot inspraak wordt door de massa echter nog weinig gebruik gemaakt, waardoor anonieme en andere machts-structuren onaangetast blijven. Opvoeding en onderwijs zouden zich meer moeten richten op bewustwording van dit recht.
- XI Humor als lachende derde is een synthese van spelende eerste en kritische tweede.

29 januari 1971

A. Prent

